

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
ULUSLARARASI İKTİSAT BİLİM DALI

**KÜRESELEŞME SÜRECİNDE DÜNYADA VE
TÜRKİYE’DE KADIN EMEĞİNİN KONUMU**

Yüksek Lisans Tezi

İpek YAĞCIOĞLU ÇELİKOL

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Mehmet ŞİŞMAN

İstanbul, 2006

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İKTİSAT FAKÜLTESİ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
ULUSLARARASI İKTİSAT BİLİM DALI

**KÜRESELEŞME SÜRECİNDE DÜNYADA VE
TÜRKİYE’DE KADIN EMEĞİNİN KONUMU**

Yüksek Lisans Tezi

İpek YAĞCIOĞLU ÇELİKOL

İstanbul, 2006

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İKTİSAT Anabilim Dalı ULUSLARARASI İKTİSAT Bilim Dalı Yüksek Lisans
öğrencisi İPEK YAĞCIOĞLU'nun KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE
DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE KADIN EMEĞİNİN KONUMU adlı tez çalışması
Enstitümüz Yönetim Kurulunun 13.07.2006 tarih ve 2006-7/11 sayılı kararı ile
oluşturulan jüri tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

T.C. MARMARA ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ	
Tarih	02 AĞUSTOS 2006
Sayı	09352
Bürosu	

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

Tez Savunma Tarihi : 02.08.2006

1) Tez Danışmanı : YRD. DOÇ.DR. MEHMET ŞİŞMAN

2) Jüri Üyesi : PROF. DR. NURDAN ASLAN

3) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ.DR. ŞULE NECEF DALDAL

İmzası

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
TABLO LİSTESİ	I
KISALTMALAR	III
1. GİRİŞ	1
2. KAPİTALİZM VE KAPİTALİST ÜRETİM SÜREÇLERİNDEKİ DÖNÜŞÜM	
2.1. Emek Araçlarındaki Değişim	4
2.1.1. Teknolojideki Değişim	4
2.1.2. Üretimin Yapısındaki Değişim	6
2.1.2.1. Emek örgütlenmesinde bilimsel dönem:	
Taylorizm	8
2.1.2.2. Emek örgütlenmesinde ikinci bilimsel aşama:	
Fordizm	8
2.1.2.3. Emek ve Teknolojinin Örgütlenmesinde Son	
Aşama “Esneklik”	12
2.1.3. Emek Gücündeki Değişiklik	15
2.1.3.1. Emek Gücünde Esneklik Türleri	18
a. İşlevsel Esneklik	18
b. Sayısal Esneklik	18
c. Çalışma Sürelerindeki Esneklik	21
ç. Ücret esnekliği	21
d. Mesleki yapıdaki değişim	22
e. Emek Gücünün Demografik Yapısındaki	
Değişim	23
2.1.3.2. Enformel Ekonomiyi Tanımlamak	26
2.1.3.3 İşgücü Piyasasında Enformelleşmenin Kadın İşgücü	
Bakımından Ekonomik Sonuçları	39

3. İKTİSAT KURAMI VE KADIN EMEĞİ

3.1. Liberalist Kuramlar ve Kadın Emeği	41
3.1.1. Muhafazakar Liberalist Kuram	41
3.1.2. Neoklasik Liberalist Kuram	42
3.1.3. Sosyal Liberalist Kuram	44
3.2. Sosyalist ve Marksist Kuram	46
3.3. Kadın İşgücünün Değerlendirilmesinde Yetersizlikler	48
3.4. Emek Piyasası ve Kadınlar.....	55
3.4.1 Piyasa Açısından	58
3.4.2.Kadın Emeği ve İşgücü Kuramı	61
3.4.2.1 İşgücü Piyasasını Bölümlemesi	61
3.4.2.2. İkili Rol Yaklaşımı	62
3.4.2.3. Yedek İşgücü Ordusu Olarak Kadın	62
3.4.2.4. Beşeri Sermaye Kuramı	63
3.4.2.5. Feminist Kuram	63
3.4.3. Cinsiyetçi Meslek Ayrımı.....	64
3.4.4.Kadın Gözüyle Kadın Emeği	67

4.KÜRESELLEŞME SÜRECİNDEKİ DEĞİŞİMLERİN KADIN EMEĞİNE YANSIMALARI

4.1. Üretim Biçimindeki Yeni Gelişmeler ve Emek Piyasasına Yansımaları	71
4.2. Yeni Uluslararası İşbölümü.....	85
4.3. Gelişmekte Olan Ülkelerde Enformel Sektör ve İşsizlik	87
4.4. Küresel Kapitalizmin Kadın İşgücü Üzerindeki Etkileri.....	93
4.4.1 Karşılaştırmalı Üstünlük Olarak Kadın: Emeğin Küresel Esnekliği	94
4.4.2 Çalışma Yaşamında Kadın ve Kariyer.....	98

5. TÜRKİYE’DE KAPİTALİST ÜRETİM SÜRECİNDE KADIN EMEĞİ

5.1 Türkiye’de Kadın İşgücünün İstihdamdaki Yeri.....	108
5.2 Türkiye’de Kadın Emeğine Tarihsel Bakış.....	128

5.2.1 1950 Öncesi Dönem.....	130
5.2.2 1950-1980 Dönemi.....	131
5.2.3 1980 Sonrası Dönem.....	133
5.2.3.1. Sanayi ve Hizmetler Sektörlerinde Bazı Yapısal Değişmelerin Kadın İşgücüne Etkileri.....	137
5.2.3.2. Kriz Dönemlerinde Kadın Emeği.....	139
5.2.4 1990'lı Yıllarda Türkiye'de Kadın Emeğinin Sektörlere Göre Dağılımı	143
5.3 İşsizlik Oranları	147
5.4 Sektörel Açıdan Kadın İşgücü.....	153
5.5 Kadın İşgücünün Belirleyicileri.....	154
5.5.1 İşe Almada Ayrımcılık ve Ücret Eşitsizliği	157
5.5.2 Türkiye'de Kadınların Eğitimi	159
5.5.3.Türkiye'de Enformel Sektör	165
5.6.Sendikal Faaliyetlere Katılım	171
5.7 Kadın İşgücünde Ücretli Çalışma ve Kendi Hesabına Çalışma	173
 6. SONUÇ	 175
 KAYNAKÇA	 183

TABLO LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1	:	Kadınların Ekonomik Etkinlikleri	50
Tablo 2	:	Ükelere Göre Kadın ve Erkek Çalışma Süreleri ve Kadınların Ev içi/ Ev dışı Faaliyet Süreleri	54
Tablo 3	:	Dünya İşgücündeki Büyüme	74
Tablo 4	:	Ükelere Göre Ticaret Yapısı	75
Tablo 5	:	Toplumsal Cinsiyete Bağlı Gelişme Endeksi ve Ücretlerdeki Eşitsizlik	77
Tablo 6	:	1980 – 1999 Yılları arasında Güney Doğu Asya’da Çalışan Kadın Nüfus	77
Tablo 7	:	Dünya İşgücünde Kadınlar	80
Tablo 8	:	Ükelere ve Sektörlere Göre Ekonomik Faaliyetlerde Toplumsal Cinsiyete Dayalı Eşitsizlik 1995-2002	82
Tablo 9	:	1980 – 1999 Dünya’da Bölgeler Bazında Kayıt dışı Sektör Eğilimleri	89
Tablo 10	:	Çeşitli Ükelerde Kadınların Yönetim Kademesindeki Oranları 1999	99
Tablo 11	:	Türkiye’de İşyerinde Karşılaşılan Sorunlar	102
Tablo 12	:	Dünya’da Bölgelere Göre Kadınların Yönetimsel İşlerdeki Payı 1995	104
Tablo 13	:	Ükelere Göre Kadınların Yetki Analizi 2005	105
Tablo 14	:	Türkiye ve AB Ülkelerinde Kadının İşgücüne Katılım Oranı 2003	109
Tablo 15	:	Türkiye’de Kadınların Çalışma Tercihleri	115
Tablo 16	:	Türkiye’de Kadın Nüfusun Potansiyel İş Arama Oranları.....	116
Tablo 17	:	İşgücüne Katılma Oranı, İşgücündeki Nüfus, İşsizlik Oranı ve İşsizler İçinde Kadın Nüfus 1988-2005	116
Tablo 18	:	Yıl, Cinsiyet ve İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Çalışan Nüfus Yüzdesi	119
Tablo 19	:	Yıl, Kadın ve İşteki Duruma Göre Çalışan Nüfus Yüzdesi	120

Tablo 20	:	Yıl, Cinsiyet ve Öğrenim Durumuna Göre İşgücüne Katılma Oranı	124
Tablo 21	:	İşgücünün İş ve Cinsiyete Göre Dağılımı 1955- 1985	131
Tablo 22	:	Faal Nüfusun Cinsiyete ve İşteki Statüye Göre Dağılımı 1955-1985	131
Tablo 23	:	Türkiye’de Nüfusun işsizlik ve İşgücüne Katılma Oranı 2002 – 2005	141
Tablo 24	:	Ev Kadını / Ev Kızı Olmaktan Duyulan Memnuniyet	141
Tablo 25	:	İşgücü Piyasasına İlişkin Temel Göstergeler	149
Tablo 26	:	İstihdamın Sektörel Dağılımı	153
Tablo 27	:	İstihdamın Statü Dağılımı	154
Tablo 28	:	Türkiye’de Kadınların Çalışmasına İlişkin Görüşler	155
Tablo 29	:	Türkiye’de Kadınlar Arasında Meslek Seçme İmkânı Olsa Tercih Edilecek Meslek Türü	157
Tablo 30	:	Türkiye’de Kadın Nüfusun Yabancı Dil Bilgisi	160
Tablo 31	:	Eğitim Durumuna Göre İşsizler	161
Tablo 32	:	1990Yılı Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre 6 Yaş üzeri Nüfusun Öğrenim Düzeyi	161
Tablo 33	:	Türkiye’de Eğitim Durumuna Göre İşgücünün Katılımı	161
Tablo 34	:	KESK’e Bağlı Sendikalarda Kadın Üye Oranı, Şube ve Genel Merkez Yönetimlerinde Kadınların Bulunma Oranı	174

KISALTMALAR

<i>AB</i>	Avrupa Birliği
<i>BDT</i>	Birleşik Devletler Topluluğu
<i>DB</i>	Dünya Bankası
<i>DİE</i>	Değer İstatistik Enstitüsü
<i>DTÖ</i>	Dünya Ticaret Örgütü
<i>İİBK</i>	İş ve İşçi Bulma Kurumu
<i>ILO</i>	International Labor Organization
<i>IMF</i>	International Monetary Fund
<i>KESK</i>	Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu
<i>KOBİ</i>	Küçük ve Orta Boy İşletme
<i>OECD</i>	Organization For Economic Cooperation and Development
<i>SSCB</i>	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
<i>SSK</i>	Sosyal Sigortalar Kurumu
<i>UN</i>	United Nations
<i>UNDP</i>	United Nations Development Program
<i>yy</i>	Yüzyıl

1. GİRİŞ

Kapitalist sistemin 1970’li yıllardan itibaren girdiği yapısal kriz karşısında gündeme gelen yeniden yapılanma süreci asıl olarak sermayenin, ticaretin, malların küresel ölçekte serbestçe dolaşmasının önündeki tüm engellerin kaldırılmasını hedeflemiştir. Buna paralel olarak üretim süreçlerinde değişiklik yapılmış; 1980 sonrasında uluslararası sermaye dolaşımının hızlanması ve uluslararası ticaretin genişlemesini takiben Fordizm, uluslararası piyasaların değişken yapısına ve tüketicilerin standart mallardan daha ziyade değişik özellikler taşıyan ürünlere olan talebindeki artışa ayak uyduramaması ile çatırdamaya başlamıştır.

Kapitalist küreselleşme sürecinde etkin rol oynayan IMF, DB ve DTÖ gibi küresel kurumlar sistemin yeniden yapılanmasında itici güç olmuşlardır. Ücretlerin ve sosyal harcamaların kısıtlanmasını içeren kemer sıkma politikalarını, üretimin ve emeğin esnekleştirilmesini; emeğin örgütsüzleştirilmesini ve sendikasızlaştırılmasını içeren emek alanına yönelik politikaların uygulamaya konmasında karar mekanizmaları olmuşlardır.

Öte yandan, gelişmiş, gelişmemiş tüm ekonomilerde işletmelerin hedefinin gittikçe artan oranda işgücü maliyetlerinin düşürülmesine yöneldiği ve bu amaçla, üretim sürecinde ve emek piyasasında “esnekleşmenin” yeni sermaye birikim biçimi olarak ortaya çıktığı ileri sürülmektedir. Bu aşamada kadın istihdamı önemli bir rol oynamaktadır. Fiyatları düşürebilmek, emek yoğun teknolojiler kullanan ülkelerde büyük ölçüde işgücü maliyetlerinin düşürülmesine bağlı olduğundan, ucuz emek sayılan kadın işgücü kullanımı artmaktadır. Küresel istihdamda gitgide oranları artmakta olan kadınlar bir çok araştırmaya konu olmuş ve kapitalist küreselleşmenin dünya genelinde kadın istihdamı üzerinde doğurduğu ortak etkiler ve sorunlar halen incelenmektedir. “Post endüstriyel” dönem denen bu süreçteki oluşumlara hakim olmak ve gelişmeleri daha iyi analiz edebilmek için emek piyasasındaki varlıkları gitgide artan kadınlar ile ilgili daha fazla çalışmaya ve araştırmaya ihtiyaç vardır.

Kapitalist üretim süreçlerindeki dönüşümün kadın emeğine ne şekilde etki ettiğini anlayabilmek için kapitalizmin başlangıcından itibaren emek ile etkileşimini analiz etmek gerekmektedir. Emek araçlarında ve teknolojiye yaşanan değişimler direkt emek gücüne de yansıyacaktır. İkinci bölümde, üretim yapısındaki değişimler ve aşamalardan bahsedilerek günümüzde bu dönüşümler kadın emeği ile ilişkilendirilmektedir. Emek örgütlenme biçimlerinin gelişimi ve sonucunda ulaşılan esnek üretim sistemi ve enformel ekonomiye değinilerek küresel anlamda emek sürecinin ulaştığı son noktaya değinilmektedir. Kadınlar enformel sektörde ev içinde geçici ve kısmi süreli işlerde çalışmanın potansiyel adaylarıdır. Enformel sektörde çalışanların statüleri ve konumları toplumsal ilişkilerden bağımsız değildir. Dolayısıyla kadınların toplum içerisindeki genel konumları, enformel iş hayatında da etkisini göstermektedir.

Üçüncü bölümde iktisat kuramının kadın emeğine bakış açısı ve farklı yaklaşımlar ele alınarak geleneksel yaklaşımların konuyu açıklayabilirliği tartışılmıştır. Küresel kapitalizm için iktisaden önem taşımayan ev işleri ve çocuk bakımını üstlenen milyonlarca kadının sosyal refahı da kapitalist küreselleşme sürecinde gündem dışına itilmiştir. Bölümün sonunda, kadın işgücünün değerlendirilmesinde iktisat biliminin yetersiz kaldığı noktalara da değinilerek kadın istihdamının incelenmesinde yeni boyutlara ve kavramlara niçin gerek olduğu açıklanmaktadır.

Üretim biçimindeki yeni gelişmelerin emek üzerinde küresel yansımaları dördüncü bölümde detaylı incelenerek ve kadın işgücüne odaklanarak günümüze dek istatistiklerle ve örneklerle resmedilmektedir. Özelleştirme politikaları ve üretim süreçlerinin parçalanması çok sayıda kadını kayıt dışı sektörde çalışmak zorunda bırakmaktadır. Emek yapısındaki dönüşüm sürecinde emek gücünün en çarpıcı niteliği, onun eskisiyle kıyaslanmayacak kadar eğitilmiş düzeyi olmuştur. Sermaye küresel boyutta yapılanırken; vasıfsız emek, sınırlar içine hapsolmakta, küresel yapılanmasını gerçekleştirememektedir. Kadınların işgücü piyasalarında ikinci konumda ve geçici olarak görülmesinin en önemli nedenlerinden biri olarak vasıfsız işgücü niteliği vurgulanmakla beraber bu süreci besleyen diğer iktisadi faktörler ve toplumsal cinsiyet rollerine de değinilmektedir.

Kayıt dışı çalışma düzeninin yaygınlaşmasıyla kadınların düşük ücretli, az beceri isteyen, kısmi zamanlı, geçici ve kayıt dışı işlerde istihdamı var olan kadın erkek ücret eşitsizliklerini daha da artırmıştır. Kayıt dışı sektör ve esnek çalışma sistemi gelişmekte olan ülkeler ve dünya genelinde değerlendirilmekte Türkiye ile karşılaştırılması için zemin oluşturulmaktadır. Bu bölümde emek piyasası ve kadın işgücü hem emek piyasası açısından hem de kadın işgücü açısından ele alınarak çalışma yaşamında küreselleşmeyle geleneksel olanın korunup korunmadığı ve yaşanan değişimler incelenmektedir.

Beşinci bölümde Türkiye'nin kapitalist üretim sürecindeki tarihsel analizi yapılarak dünyada yaşanan dönüşümlerin Türkiye'de uzantısının olup olmadığı tartışılmaktadır. Türkiye yeniden yapılanma sürecine, küreselleşmenin lokomotifi IMF ve Dünya Bankası gözetiminde 24 Ocak kararları ile girmiş ve piyasa ekonomisine geçiş askeri darbe koşullarında başlatılmıştır. Yabancı sermayeye tanınan ayrıcalıklar ve avantajların kapsamı genişletilmiş; borçlanmaya ve özelleştirmeye dayalı bir ekonomik model tercih edilmiştir. Çalışma yaşamını esnekleştiren ve örgütsüzleştiren uygulamalar, fiilen ve yasal olarak başlatılmıştır. Küreselleşme sürecinde, dünyada olduğu gibi Türkiye'de de işgücü maliyetlerini asgari düzeylerde tutabilmenin en önemli araçlarından biri de kadın işgücünün piyasaya katılımının artırılmasıdır. Küresel düzeyde üretim, ihracata dayalı büyüme stratejileri, artan rekabet baskıları ve istihdam ilişkisinin değişerek daha esnekleşmesi gibi etkenler kadınların işgücüne katılımını ve dolayısıyla istihdamını artırmaktadır. İşgücüne katılan kadın sayısındaki artış 'istihdamın kadınlaşması' olarak nitelenir, Türkiye'de istihdamın kadınlaşmasından ne ölçüde bahsedilebilir, Türkiye, dünyadaki sürecin bir modeli midir? Beşinci bölümde bu sorulara cevap aranmaktadır.

2. KAPİTALİZM VE KAPİTALİST ÜRETİM SÜREÇLERİNDEKİ DÖNÜŞÜM

2.1. EMEK ARAÇLARINDAKİ DEĞİŞİM

2.1.1. Teknolojideki Değişim

Kapitalist ekonomide emeğin üç ögesi bulunmaktadır: İnsanın kişisel faaliyeti, işin konusu ve iş araçları. Marx'ın tanımlamasına göre emek aracı işçinin kendisi ile emek konusu arasına soktuğu ve faaliyetinin ileticisi olarak yararlandığı bir şeydir.¹ bu açıdan bakılırsa bütün alet ve makineler emek aracıdır.

Teknoloji kavramı, tanımı gereği emek araçlarındaki yetkinleşme yönünde bir anlamı içselleştirmiştir. Yani emek araçlarına ilişkin dinamik bir süreci ifade eder. Marx'ın anlatımıyla “ *basit aletler; aletlerin birikimi;bileşik aletler; bileşik aletlerin bir tek el tertibatı ile insan tarafından harekete geçirilmesi; bu araçların doğal güçlerle, makinelerle harekete geçirilmesi; bir tek motora sahip makineler sistemi; makinelerin ilerlemesi...*”²

Tarihsel gelişimi içinde teknolojik süreç iki aşamada incelenebilir:³

1-Tarımsal ve fiziksel donanımı tanımlayan “aşağı düzey” teknolojiler. Tarımsal toplum ve tarımsal teknoloji ile endüstriyel toplum ve fiziksel teknoloji bu aşamada yer alır.

2-“Yüksek düzey” teknolojiler. Hizmet toplumu ve sosyal teknoloji ile bilgi toplumu ve enformasyon teknolojisi ise hi-tech adı verilen bu düzeyde yer alır. Günümüzde mikro elektronikler ve enformasyon teknolojisi, biyoteknolojiler, yeni hammaddelerin bulunması emek sürecinde oluşan önemli değişikliklere işaret etmektedir. Mikro elektronikler ve enformasyon teknolojisi ile biyoteknolojiler emek araçlarında yaşanan değişimi yansıtır.

¹ Karl Marx, Kapital 1, çev. A. Bilgi, Ankara: Sol Yayınları, 1978,s.195.

² Marx, s. 198.

³ İlker Belek, “Postkapitalist” Paradigmalar, İstanbul: Sorun Yayınları,1999, s. 37

Teknolojik gelişme, makine ve makine sistemlerindeki gelişmelerle bugünkü yüksek teknoloji düzeyine ulaşan sürecine başlamıştır. Makinelerin evrimindeki temel gelişmenin onun büyüklüğü, kompleksliği ve operasyon hızı değil; onun çalışmalarının kontrol edildiği ortamın kendisi olduğunu belirtmektir. Bir örnek verilirse ilk ve son daktilolar arasında pek bir fark yoktur çünkü hepsinin kontrolü yine kullananın elindedir. Makineleşmenin ilk aşamasında hedeflenen sadece makine hareketlerindeki süreklilik ve enerji dönüşümünün sağlanması olmuştur.

İkinci aşamada ise makinenin kendi operasyonlarından kendisini kontrol etmesini sağlayacak yeni mekanizmaların eklenmesi söz konusudur. Bu kontrol, makineye önceden yüklenen araç emirlerine göre olmaktadır ve burada bilgisayarlar devreye girmektedir.

Bilgisayarların nesnelerin üretimine uygulanması sonrasında, tasarım süreci hızlanmış olup yaratıcılık, orijinalite ve hız üretime damgasını vurmuştur. Artık makineler bilgisayarın uzantısı olmuştur. Endüstrinin doğasını değiştiren bu kombine sistem “bilgisayarla entegre imalat” (computer integrated manufacturing) ve “bilgisayar destekli endüstri” (computer aided industry) diye tanımlanmaktadır.

Bilgisayarla entegre imalat üç bilgisayar destekli teknolojiyi birleştirir ve bunlardan “esnek imalat hücre ve adaları” yani esnek imalat teknolojisi “entelektüel işçi”, “bilgi işçisi”, ve “işçi sınıfının nitelik değiştirerek, sınıf olmaktan çıkması” gibi görüşlerin nesnel zeminini oluşturmaktadır. İşçiler genellikle sistemin denetlenmesi ve gözetiminden sorumludur. Bu nedenle işlev ve becerileri içindeki çok çeşitli işleri yürütebilecek veya denetleyebilecek kadar çok yönlü olma durumundadır.⁴

Üretim teknolojisindeki gelişmeler toplumsal yaşantının her alanında ve insanın gündelik yaşantısında çok önemli etkiler yaratabilecek potansiyele sahiptir. Ancak tek başına bilgisayarların ya da daha genel bir deyişle teknolojinin bu değişiklikleri yarattığını söylemek doğru olmaz. Bu hızlı gelişmelerin yanı sıra, teknolojik

⁴ J. Masuda, **Managing The Information Society**, Massachussets: Basil Blackwell , 1990, s. 45.

gelişmelere uyumlu tarzda üretim ortamının da yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Gerçekten de teknoloji tarihi bir anlamda da üretim düzenlemeleri tarihi niteliğindedir. Bu bağlamda teknoloji tarihinin ikinci bileşeni, üretimin yapısındaki değişimin de incelenmesi gerekir.

2.1.2. Üretimin Yapısındaki Değişim

Her teknoloji, üretim sürecindeki bağlantıları bakımından daha geniş bir etki alanındaki dönüşümleri de içeren ilişkilere sahiptir. Üretim süreci içinde bu dönüşümler üretim ortamındaki emek gücü ve üretim araçlarının yeni örgütlenme tarzları olarak belirmektedir. Yani bu değişiklik iki temel bileşene işaret eder; bir yandan üretimin canlı ögesinin (insan kısmının; emek gücünün) yeniden düzenlenmesine ve öte yandan da üretimin cansız ögelerinin yani emek araçları ile hammaddelelerinin organizasyon biçimine ve canlı öge ile iletişim tarzlarının yeniden düzenlenmesine.

Emeğin dönüşümü yolunun başında ilkel bir örgütleniş biçimi yer alır. Burada kendi ihtiyacı kadar üretim olan feodal üretimden farklı olarak çok sayıda işçinin aynı zamanda, aynı yerde, tek bir kapitalistin patronluğu altında aynı türden meta üretmek üzere bir arada çalışmaları söz konusudur. Çok sayıda işçinin bir araya gelişi, değişik ve daha ileri emek araçları halen kullanılmıyor olsa da, emeğin ritmini ortaklaştırmış, ritmi egemenin denetimi altına almıştır. Emeğin üretici gücü, bu şekilde teknolojideki bir yenilik aracılığıyla değil, ancak emeğin yeniden örgütlenmesiyle artırılmıştır ve bu yalnızca basit bir elbirliği ile sağlanmıştır.⁵

Emek araçlarıyla, aynı iş kolunda üretim sürecine derin bir işbölümünün sokulması ile manifaktür üretim aşamasına geçilmiştir. İşçiler belli işbölümü kollarında uzmanlaşmaya yönlendirilerek, üretkenlikleri artırılmıştır.

⁵ S. Mc Carthy, “*The Dilemma of Non Participation*”, C.J. Lammers and G. Szell (ed.), **International Handbook of Participatin in Organisations, Organisational Democracy**, London: Oxford University Pres, 1989, s. 128.

James Watt'ın buhar makinesi ile ortaya çıkan makineli üretimde , manifaktür döneminde pek çoğu ayrı ayrı zanaatçılarla gerçekleştirilen aşamaların önemli bir kısmı tek bir makinede birleştirilmiş ve makine pek çok zanaatçının yerini almıştır. Mülkiyet ilişkilerindeki kapitalist gelişme, tarihsel bağlamda ilk kez iş süreci içinde yönetim olarak yansımıştır. Yönetim işyeri düzeyinde egemenlik siyasasının biçimi olmaktadır. Böylece üretim sürecinde “düşünme” faaliyetiyle “eyleme” faaliyeti birbirinden ayrılarak ayrı sınıfların sistematik aktiviteleri haline gelmiştir.

İşbölümünün, çalışma zamanının daha verimli ve disiplinli kullanılması dışında başka bir ekonomik getirisi daha bulunmaktadır; işbölümü ve emek gücünün ucuzlatılabilmesi. Charles Babbage, emek sürecinin parçalanmasının bu süreci birbirinden farklı basitlik düzeylerinde olan parçalara böldüğünü ve her parçanın bütünden daha basit olduğunu belirtir. Bu bölümlenmiş, basit parçalarda çalışacak emek gücü, bütünü gerçekleştirecek olana göre daha niteliksiz olup daha ucuza satın alınabilir. Sonuç olarak **emek gücünü ucuzlatmanın en basit ve en genel yolu, işi ve emek gücünü bilebilen en basit elementlerine kadar parçalamaktır.**

Charles Babbage ve Andrew Ure emeğin organizasyon biçimiyle ilk kez ilgilenen ve emeğin organizasyonunu rasyonalize etmek isteyen iktisatçılardır. Görüşlerini ortaya koydukları dönem ve sonraki dönem; 19. yy sonları ve 20. yy başları arasında yarım asırlık bir zaman aralığı vardır. Aradan geçen bu sürede işletmeler iyice büyümüş, bilim üretim sürecine amaçlı ve sistematik tarzda uygulanmış ve üretim giderek hem çokuluslu hem de tekelci bir karakter kazanmıştır. Bu dönem bazı iktisatçılar arasında ‘Birinci’ (sermayenin yaygın birikim rejimi) ve ‘İkinci Endüstri Devrimleri’ (tekelci kapitalizm) olarak tanımlanmaktadır.

Yukarıda bahsedilen iş yönetimi disiplini, ‘Birinci Endüstri Devrimi’ denilen döneme ilişkindir. Devrimlerin ikincisindeki iş yönetimi disiplinini ise Frederic Winslow Taylor açıklar.

2.1.2.1. Emek Örgütlenmesinde Bilimsel Dönem: Taylorizm

Taylorizm, emek sürecindeki bütün kontrolün (yalnızca formal anlamda değil; sürecin her adımının kontrolü ve dikte edilmesi anlamında ve performans modunu da belirleyecek tarzda) yönetime geçmesi gerektiğini savunmaktadır.⁶ Burada üç ana prensibi vardır:

- Emek sürecinin becerisizleştirilmesi, basitleştirilmesi. Dolayısıyla bütün üretim sürecinin parçalanması.
- Beyin çalışmasının üretimden alınarak, planlama düzeyinde merkezileştirilmesi. Kol ve kafa işlerinin tamamen ayrılması.
- İşçinin yaptığı işin her aşamasının yönetimce planlanması ve bu planın işçiye direktifler şeklinde verilmesi.

Taylor işin kontrolünde zaman çalışmasını polarize etmiştir. Bu, çalışmanın her aşamasının kronometrik olarak denetlenmesi ve standardize edilmesi anlamına gelmektedir: Belli bir işi gerçekleştirmek için gerekli her bir hareket en kısa ne kadar sürede yapılabilir? Tüm bu çalışmalarda cevap aranan soru budur. Amaç iş içinde tesadüflerden ileri gelebilecek emek ve enerji kayıplarının en aza indirgenmesidir. Böylece emek kendi canlı somutluğundan arındırılmış olmaktadır.⁷ Taylorizm sayesinde makine, aynı zamanda emeği derinden kontrol etmenin bir aracı durumuna getirilmiştir.

2.1.2.2. Emek Örgütlenmesinde İkinci Bilimsel Aşama: Fordizm

Fordizm akla ilk olarak İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki yeni sermaye birikimi rejimini getirmekte ve ekonomik, sosyal, ideolojik yeniden yapılanmaya işaret etmektedir. Emek ve teknolojinin örgütlenmesi konusunda ise Fordizm Taylorizmden sonraki aşamadır ve Taylorizm emeğin makine başındaki örgütlenmesini dile getirirken, Fordizm emekle birlikte makineli sistemin fabrika sistemi içinde yeniden düzenlenmesini ifade etmektedir. Burada değişen şey, işlik içi organizasyon,

⁶ Şule Necef, “Emeğin Özgürleşmesi Üzerine”, **İktisat Dergisi**, sayı: 369, Temmuz 1997, s. 50.

⁷ Belek, s. 59.

makinelerin birbirine karşı konumları, dolayısıyla da emeğin makineler karşısındaki düzenlenişinin yeniden belirlenmesidir. Fordist emek süreci, yarı otomatik bant tipi üretimi (assembly line) dünyaya tanıtmıştır.

Bant tipi üretim sayesinde işçiler makineler arasında koşuşturup durmazlar çünkü makineler hareketli bir bant sistemi ile birleştirilmiştir. Artık Taylorist ilkeler daha acımasız bir şekilde işlevini sürdürmektedir; işin rutizasyonu, derin iş bölümü, planlama ile el işinin birbirinden kopuk karakteri. Her bir makine tek bir işi ve her bir işçi de bu makineyi kumanda etmek üzere konumlandırılmıştır.⁸

Akan bant sistemi sayesinde ürünlerin standardizasyonu, üretimin sürekliliği ve kesinlik (amaçlar arasındaki ilişki zamansal bakımdan kesin olarak tanımlanmıştır) sağlanmaktadır. Bant sisteminde bir işleme tabi kılınan bir parçanın işi biter, sistemde bir önceki makinede yer alan diğer parça boşalan makineye aktarılır. Ayrıca bütün amaçlar işçiler için en basit biçimde tanımlanmış ve üretim sistemi buna göre düzenlenmiştir.

Bu gelişme içinde işçi, akan sistem önünde kontrolünü tamamen yitirmiş ve tam anlamıyla bu sistemin akışı içinde kaybolmuş bir konuma düşmüştür. Komünist Manifesto’da “El emeği ne denli az beceri ve güç harcaması gerektirirse, başka bir deyişle, modern sanayi ne denli gelişirse, erkek emeğinin yerini o denli kadın emeği alır.” Görüşü ifade edilmektedir.⁹ Bant akış hızının ayarlanması sayesinde üretimin hızının da istenildiği zaman azaltılıp istenildiği zaman arttırılması işçinin edilgen konumunu kanıtlar niteliktedir.

Bant sistemini ilk uygulayan otomobil endüstrisinin devi ve uygulamaya adını veren Henry Ford olmuştur. Ford 1912-13 döneminde kendi fabrikasında üretim sürecinde radikal değişiklikler yapmıştır. Biricisi makinelerin operasyon sürecindeki sıraya göre art arda dizilmesi ikincisi ise, makinelerin birbirine kayan bir bant sistemi ile

⁸ Masuda, s. 53.

⁹ Marx, Engels, **Komünist Parti Manifestosu**, çev. Sol Yayınları Yayın Kurulu, Ankara: Sol Yayınları, 1998, s. 19.

birleştirilmesi. Her iki uygulama da gerekli emek gücünü ciddi biçimde azaltmıştır. Değişiklikler öncesinde Ford'un T model otomobilinin şasesinin toplanması için gerekli zaman 12.5 saat iken; 1914'te uygulamadan hemen sonra 1.5 çalışma saatine inmiştir. Bu gelişmeler maliyetleri azaltılmasını sağlamıştır.

İşin sosyal organizasyonu yani emek örgütlenmesi bakımından da Fordizm'in kendine özgü iki özelliği vardır:

1- Amaçların basitleştirilmesi (dekompozisyonu) yani becerili amaçların becerisiz olanlardan tam ve kesin biçimde ayrılması. Böylece işçi sınıfı sayıları az olup becerili işleri yapanlarla, sayıları çok ama becerisiz işleri yapanlar olarak iki ana gruba ayrılır.

2- Emek gücünün organik bir bütün durumuna getirilmesi yani kolektif emeğin yaratılması. Başka bir deyişle bütün içinde her bireyin üretken katkısının, diğerlerinininkine bağlı olması. Bu ikinci nokta Taylorizm ile Fordizm arasındaki asıl farktır çünkü Taylorizm amaçları basitleştirip niteliksizleştirse de amacı bireysel işçiye bırakmıştır. Fordizm ise bireysel işçiye makine ile birleştirerek Marx'ın Kapital'de işbölümü bağlamı içinde sözünü ettiği "kolektif emeği" en tam biçimde geliştirmiştir.¹⁰

Bir üretim tekniği olarak Fordizm Taylorizm'den gereksiz hareketlerin elenmesiyle değil gereksiz işçilerin çıkarılarak onları yerine makinelerin geçirilmesiyle ayrıldığını belirtmektedir. Taylorizm işlik düzeyinde insandan kaynaklanan israf unsurlarını yok ederken; Fordizm bunun ötesinde, makinelerden makinelerin dizilişinden kaynaklanan israf boyutunu en aza indirmeyi hedeflemiş ve bunu başka sosyal ve ideolojik uygulamalarla beslemiştir. Fordizm'in getirdiği sosyal, ideolojik, ahlaki unsurlar onun etki alanını işlik düzeyinin çok ötesine taşımış ve "post kapitalistlerin" endüstriyalizm olarak tanımladıkları sistemin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Sermayenin yeniden yapılanması anlamında Fordizm "ağır sanayi hamlesi" denilen olaydır. Büyük makineler makine sistemleri ve fabrikalar bu sistemi tanımlamaktadır.

¹⁰ Mc Carthy, s. 120.

Aynı, standart miktarlarda üretilmesi esastır. Buna kitlesel üretim (Mass Production) denir.

Bu özellik aynı zamanda Fordizm'in sınırlarını da oluşturmaktadır. Amaçların belli bir derecenin ötesinde parçalanması, Fordizm'in zaman israfını azaltan yönünü ortadan kaldırabilmekte, tam tersi zaman israfına neden olan bir etki doğurabilmektedir. Belli bir derecenin üzerinde amaç fragmantasyonu için makinelerin daha da özelleştirilmesi olanaklı olamamaktadır. Bu makine denilen teknolojinin kendi doğal yapısından ileri gelen bir sınırlılıktır ve aşılması olanaksızdır. İkincisi amaçların belli bir derecenin ötesinde parçalanması başlangıç amacına tam ters bir sonuç üretmekte daha fazla parçalanma neticesinde makinelerin kendisi zaman kaybına neden olabilmektedir.¹¹

Ek olarak bant tipi üretimde sistem üzerindeki her bir makine üretim dizgesi içinde belli bir aşamayı temsil etmektedir ve her bir aşamadaki işin, işlenen parça bir sonraki aşamaya (makineye) geçmeden önce bitirilmesi gerekmektedir. Bütün standardizasyona rağmen parçaların bitirilmesi için gereken zaman birbirinden çoğunlukla farklı olabilmekte ve bu da sistemde desenkronizasyona neden olabilmektedir. İşte bu da sistemde beklemele, zaman kayıplarına yol açmaktadır.¹²

Kitlesel Fordist üretim teknolojisi ve örgütlenmesindeki yüksek standardizasyon; koordinasyon ve kontrol maliyetlerinin artmasına neden olmaktadır. İşbölümünün derinleştirilmesi kontrolün zaman içinde bir sorun olarak belirmesine neden olmuş ve özellikle kriz dönemlerinde kontrol maliyetleri firmalar için bir dezavantaj etkeni olarak ortaya çıkmıştır. Fordist fabrikalar çok büyük sayıda ve işlevi üretim sürecinin gözlenmesi, üst düzey yönetime aksaklıklar ve işçiler hakkında rapor sunmak olan bir ara yönetim kademesini istihdam etmek zorunda kalmıştır. Bu maliyet faktörünü de Fordizm'i sonradan krize sürükleyen ve doğrudan emek örgütlenmesi boyutuyla ilintili yapısal sınırlılıklardan birisi olarak incelemek gerekmektedir.

¹¹ Belek, s. 67.

¹² Masuda, s. 66.

Fordizm yalnızca makineleri standardize etmekle ve onların amaçlarını parçalamakla kalmamıştır; aynı zamanda emeği de parçalamıştır. Çok dar bir alanda ileri derecede özelleştirmiş, emeğin içini boşaltıp ve kavramlaştırma eylemini işçiden tamamen koparmıştır. İşçiler zaman içinde buna çok belirgin tepkiler göstermiştir. Bu tepkilerin en yaygın biçimi işe devamsızlık, işe karşı isteksizlik, verimsiz çalışma, sık iş değiştirme, sık hastalanma şeklinde olmuştur ve tüm bunlar bir maliyet kusurudur.

İş doyumsuzluğu sorunu Fordizm sonrası yeni örgütlenme biçimleri arayışında son derece etkili bir gerekçe olmuştur. Taylor’dan hemen sonra işçi seçimi eğitimi ve motivasyonun kesin yöntemlerinin geliştirilmesine yönelik olarak endüstri psikolojisi ve fizyolojisi gelişmiştir. Bunlar işçi psikolojisinin iş ortamıyla uyumlulaştırılmasıyla ilgilenmişlerdir. Zamanla bu disiplinler işin işçiye göre uyumlandırılması sorunsalına kaymışlar ve daha insancıl bir zeminde gelişmişlerdir. Ancak kapitalist emek organizasyonuna kökten çözüm getirilememiştir.

2.1.2.3. Emek ve Teknolojinin Örgütlenmesinde Son Aşama “Esneklik”

Yukarıda söz edilen sorunlara çözüm getirmek üzere yol çıkan yeni teknolojiler ve emek örgütlenme biçimleri “esnek üretim” olarak bilinmektedir. Esneklik, kapsamı oldukça geniş ve yalnızca üretimle sınırlı olmayan bir alandaki değişiklikleri nitelemek için kullanılmaktadır. Esnek üretim Fordizm’in karşıtı ve alternatifi olarak kullanılmakta ve önerilmektedir. Emeğin ve teknolojinin yeniden örgütlenmesi bağlamında “esnek” bir üretim organizasyonu iki soruna çözüm getirmelidir:

İlk olarak Fordist teknoloji düzenlemesinin içinde barındırdığı zaman kaybı ve kalite düşüklüğüne neden olan sınırlılıkların aşılması. İkinci olarak ise Fordist emek örgütlenmesinin neden olduğu işe yabancılaşma sorunlarının en aza indirilmesi.

“Esneklik” kavramı istihdam hacim ve biçimlerinde, ürün niteliğinde, emek piyasalarında, iş pratiklerinde, teknolojiye, organizasyon formunda Fordist katı düzenlemelerin ve standardizasyonun esnetilmesi, yumuşatılması anlamına

gelmektedir.¹³ Kısaca emek sürecinde ve onun birinci dereceden bağlantılı olduğu tüm mevcut yapılarda bir değişimi, Fordist kalıplardan uzaklaşmayı ve bilgisayarlı teknolojinin verdiği olanaklarla Fordizm öncesi iş kalıplarının birleştirilmesini ifade etmektedir.

Esneklik temel olarak “internal” (içsel) ve “external” (dışsal) esneklik olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan ilki işletme içindeki ve daha çok da işlik düzeyindeki değişiklikleri anlatmaktadır. Buna göre içsel esneklik, işçinin işyerinde farklı amaçları gerçekleştirebilecek çok yönlü beceri ve alışkanlıklarla donatılması (esnek emek gücü); bunun için uygun teknolojilerin ve emek ve teknoloji örgütlenme biçimlerinin (esnek teknoloji) kullanılmasıdır. Buradaki uygun teknoloji biçimi işçinin çok yönlü amaçlar için çalışmasına olanak sağlayan bilgisayarlardır. Böylece “esnek imalat sistemi” “internal esnekliği” tanımlamaktadır.

“Dışsal esneklik” ise işgücünün yeni istihdam biçimlerini ve firmanın başka firmalarla yeni ilişki biçimlerini tanımlayan bir kavramdır. Üretim dizgesi içindeki çeşitli işlerin sözleşmeler yoluyla başka firmalara devredilmesi (outsourcing) bu kapsamda anılabilir.¹⁴

Üretim sisteminin merkezi sektörleri artık Fordist kitlesel üretimde odaklanmamaktır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında endüstriyel gelişme kalıpları değişmiş ve sürükleyici üç farklı endüstri grubu ortaya çıkmıştır. Bunlar; yüksek teknolojili imalat sektörü, yoğun dizayn faaliyetleri ile karakterize (ve bir anlamda zanaatçı olarak tanımlanan) sektörler ve son olarak da finansal hizmetlerdir. Bu sektörlerin tümünde esnek üretim sistemleri organizasyonların temel unsuru durumundadır. Genel amaçlı alet ve makineler çok yönlü emek süreçleri kullanılmakta, firmalar arasında yeni tür işbölümü gelişmektedir.

Bütün bunlar Fordist tekniklerden köklü biçimde farklıdır. Oysa Fordizm’de temel ilke bant akışının sürekli kılınması, ürünlerin çok miktarda ve standardize üretimi, buna

¹³ K. Nielsen, “Towards a Flexible Future Theories and Politics”, B. Jessop (ed.), **The Politics of Flexibility, Restructuring State and Industry in Britain, Germany and Scandinavia**: London: Billing and Sons, 1991, s.54.

¹⁴ Belek, s. 60.

uygun sınırlı amaçlı makinelerin geliştirilmesi ve böylece teknolojinin özelleştirilmesi, işlik içinde amaçların iyice parçalanması ve işçilerin sıkı biçimde denetimiydi.

Üretimdeki esnekliği tanımlamak için esnek imalat sistemi kavramı kullanılır. (Flexible Manufacturing System). Buna sistem 24 de denir çünkü, 16 saati insansız gece vardiyası olmak üzere, üretimin bilgisayar denetiminde 24 saat sürdürülmesidir.¹⁵

Esnek üretim sistemi mikro elektronikleri ve mekanik mühendisliği küçük ölçekli üretim ile birleştirir. Süreçte bilgisayarlar makineleri diğer çalışma istasyonlarını nakli kontrol edip enformasyon kontrolünü sağlarlar. Bu da isteğe göre ve az sayıda ürün üretimini olanaklı kılar. Böylece maliyetin en aza indirgenmesi ve kalite arttırımı sağlanmış olur. Sipariş üzerine az sayıda kaliteli üretim yapma esasını benimsemiş bu sistem esnek imalat sistemi olarak tanımlanmaktadır.

Merkezi bir bilgisayar sistemin her aşamasını kontrol edecek ve böylece az insanla ve az hatayla her tür parçanın üretilmesi sağlanacaktır. Bu gelişmeye “otomasyonun ikinci aşaması” denir. Birinci aşamada 1960’lı yıllarda veri işleme merkezileştirilerek kontrol operasyonları kontrol odasında toplanmıştır. Otomasyonun ikinci aşaması 1970’lerde üretimde mikroişlemcilerin uygulanmasıyla başlamıştır. Bu aşamada video kameralar devreye girmiştir.¹⁶

Esnek imalat sisteminin temel amaçları kontrol edilemeyen değişken sayısının azaltılması, yüksek becerili makinistlere bağımlılığın azaltılması ve dolayısıyla emeğe doğrudan bağımlılığın azaltılması, el müdahalesi yerine otomasyonun kullanılması, stok miktarının azaltılması olarak özetlenebilir.¹⁷

¹⁵ Nielsen, s. 57..

¹⁶ P. Osterman, “*How Common Is Work Place Transformation and Who Adopt It?*” ,Industrial Relations Relive, 42, 1994, s. 6.

¹⁷ Osterman, s. 8.

Esnek üretim sistemlerinin emek gücünde çok ciddi değişiklikler oluşturduğu öne sürülür. Öyle ki esnek üretimin esnek emek gücü Fordist üretimin kitlesel işçisinden farklıdır. Emek gücünde köklü değişiklikler yaşanmıştır.

2.1.3. Emek Gücündeki Değişiklik

Post kapitalistlerin saptadığı en önemli dönüşüm alanlarından biri de emek gücüdür. Gerek emeğin gerek üretim araçlarının yeni düzenleniş biçimleri emek gücünün niteliğinde yapısal değişiklikleri koştulamaktadır. Söz konusu değişiklik hem emek gücünün niteliklerinde, onun entelektüel kapasitesinde; hem de emek gücünün meslek ve üretim sektörlerine göre dağılımında; hem de yaş ve cins yapısındadır.

Emek gücündeki en önemli dönüşümlerden birisi “esnek uzmanlaşma” olarak adlandırılabilir. Artık emek gücü makinenin kullandığı, parçalanmış, kendi emeği ve emek aracı üzerindeki kontrolünü yitirmiş emek gücü değildir. Tam tersine makine insanın kontrolüne girmekte, böylece insanın yaratıcılığı, fiziksel ve entelektüel kapasiteleri gelişmektedir.¹⁸ Makineler rutin işleri üstlenmişlerdir. İnsana kalan işlerin çoğu “mental”; zihinsel işlerdir. Bunlar araştırma çalışmaları, kompleks global sorunların çözümü, bireylere müdahale, kamu ilişkileri gibi işlerdir. Bugün en önemli iş amaçları enformasyonun elde edilmesi, sorun çözme, yaratıcı fikir üretimi, yeni durumlara yanıt verme yeteneğinin geliştirilmesidir.¹⁹ Bütün bu gelişmeler bir yandan emek gücünün eğitim düzeyini, bir yandan da bilgi yoğun mesleklerin oranını arttırmaktadır. Yaratıcı bilinç kendi potansiyelini geliştirmek için sınırsız olanaklar bulmaktadır.

Yeni emek gücünün en çarpıcı niteliği, onun eskisiyle kıyaslanmayacak kadar eğitilmiş düzeyidir. Emek gücünün en fazla yoğunlaştığı meslekler “profesyonel olarak tanımlanan ve hizmet sektöründe yer alan öğretmenlik, sağlıkçılık ile bilgisayarlı

¹⁸ E. Pelaez and J. Hollaway, “*Learning to Bow: Post Fordism and Technological Determinism*”, W. Bonefeld and J. Hollaway, **Post Fordism and Social Form a Marxist Debate on the Post Fordist State**, London: MacMillan Press, 1991, s. 136.

¹⁹ Mc Carthy, s.127.

Üretim en dinamik gücü olan teknisyenliktir. Hizmet sektöründeki önemli büyüme bunun kanıtıdır.

Emek gücünde en önemli oranı oluşturan teknisyenler beceri düzeyleriyle değil, formel bilgiye, yüksek öğrenme kapasitesine sahip olmalarıyla tanımlanırlar. Yeni emek gücü “bilgi” ya da “hizmet işçisi” durumundadır. Bilgi işleri aynı zamanda yüksek ücretli işlerdir. 1970’li yılların ortalarına kadar yüksek ücretli işler vasıfsız beden işlerinde yoğunlaşmışken; şimdi yüksek ücretli işler “bilgi işleridir.”²⁰

Elle imalatın yerini (manifaktür) zihinle imalat (manifaktür) almıştır. Bu gelişme yeni emek gücünün yetiştirilmesinde eğitimin rolünü ne çıkarmaktadır. Yüksek eğitimli nitelikleri yeni emek gücüne daha fazla oranda pazarlık gücü ve işletmelerin gözünde feda edilemez bir konum kazandırmaktadır. Sanayi işçi sınıfının görece gcszlğn yaratan unsurlar, “bilgi işçileri” için ortadan kalkmıştır. Bu toplumsal gruba “cogniterya” denilmektedir.²¹

Bu gelişmeler *cogniterya*nın çalıştığı kuruma sadakatini de azaltmaktadır. Artık geçerli olan örgüte, kuruluşa karşı sadakat değil; mesleğe, göreve olan sadakattir. Patrona bağlılığın yerini bilgiye ve işe bağlılık almıştır. Bu nedenle bu üstün eğitimli, yetenekli kişiler rahatlıkla oradan oraya gezebilir ve işlerini değiştirebilirler.²²

Aynı unsurlar nedeniyle, emek gücünün çalışma sırasında mekana bağlılığı da azalmıştır. Özellikle bireysel bilgisayarların gelişimi evin aynı zamanda bir iş ortamı olarak kullanımına da olanak tanımaktadır. Bu gelişme istihdam biçimlerini kökten değiştirmekte; yarı süreli, düzensiz, evde, telekomünike işlerin yaygınlaşmasına neden olmaktadır.

Esnek işçi olarak bu süreçte yerini alan kavram “düşünme” ile “eylem”in ayrılması olarak da tanımlanan işbölümünün geriye döndürülmesi ve bireysel emek gücü etkinliği

²⁰ Masuda, s. 61.

²¹ Nielsen, s. 30.

²² Pelaez and Hollaway, s. 141.

içerisinde zihinsel ve bedensel faaliyetlerin yeniden birleştirilmesi süreci olarak ifade edilmektedir.

“Grup teknolojisi” ve “hücreli imalat” düzenlemelerinin yapıldığı ve bilgi yoğun sektör olarak göze çarpan hizmet sektöründe bunun somut örnekleri görülmektedir. Teknolojinin hücreli örgütlenişi içinde “esnek” emek gücü; emek gücünün yapmakta olduğu işlerin kapsamının genişlemesi; emek gücünün çok işlevli durumda olması ve her türlü süreçte, her türlü işi yapabilecek şekilde eğitilmiş olması anlamına gelmektedir. Bu durum firmaya talep değişiklikleri sırasında emek gücünden tasarruf sağlama olanağı da vermektedir.²³

Emek gücünün çok çeşitli işleri yapabilecek tarzda eğitilmesi daha çok iş ortamındaki rotasyonlarla sağlanmaktadır. Bu sistem çerçevesinde her işçi, bulunduğu atölyedeki tüm işleri sırayla dolaşarak öğrenmekte ve giderek de tümünde uzmanlık kazanmaktadır.²⁴

Özetlemek gerekirse, çok işlevlilik, yüksek eğitim düzeyi, belli bir yere bağlı olma zorunda kalmama, hiyerarşik düzenlemelerden kurtulma, kafa ve kol emeğini birleştirme, yaratıcılık gibi özellikler yeni emek gücünün nitelikleri arasında sayılmaktadır. Teorisyenler bu değişimin ardındaki itici gücün bilgisayar teknolojisi olduğunu belirtmektedirler. Bilgisayar teknolojisinin, teknolojik özellikleri nedeniyle, kendisini kullanan emek gücünü çok yönlü ve yaratıcı olmaya yönlendirdiği; kimi kez de bilgisayarların yineleyici ve monoton işleri üstlenerek emek gücüne yaratıcı iş alanları açtığı belirtilmektedir. Emek gücünün yükselen eğitimi ve entelektüel düzeyi hemen tüm post kapitalist yazarların ortak görüşü durumundadır.²⁵

²³ Burcu Gediz, M.Hakan Yalçınkaya, “Türkiye’de İstihdam, İşsizlik ve Çözüm Önerileri: Esneklik Yaklaşımı” Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Manisa, Aralık 1999, www.geocities.com/ceteris_paribus_tr2/gediz3.doc, (15 Ekim 2004).

²⁴ N. Rassool, “Post Fordism? Technology and New Forms of Control”, **British Journal of Sociology of Education**, vol. 14, 1993, s. 229.

²⁵ Gediz ve Yalçınkaya, www.geocities.com/ceteris_paribus_tr2/gediz3.doc.

2.1.3.1. Emek Gücünde Esneklik Türleri

a. İşlevsel Esneklik

İşlevsel esneklik işletmenin kendi emek gücüyle ilgilidir. İş bölümünün ve çalışma organizasyonundaki parçalanmanın tersine döndürülmesini içerir. Amaçların, becerilerin yaygınlaştırılmasıyla; iç hareketliliğin artırılmasıyla başlanır. Bu nedenle ekip çalışması, işin genişletilmesi ve zenginleştirilmesi, işteki parçalanmanın azaltılması ve diğer insan kaynağı yönetim teknikleri (eğitim ve performans değerlendirme teknikleri, iletişim programları, kalite çemberleri) uygulanır bu yöntemlerin tümü sermaye ve yönetime doğrudan işçiyle temas etme olanağı sağlamakta ve sendikal örgütlenmeyi pek çok konuda devre dışı bırakmaktadır.²⁶

Teknolojik gelişme gerçekleşikçe, işlevsel esnekliğin sağlanması iki farklı düzenleme ile sağlanır. Bunların ilki mesleki bilişim ve becerilerin değiştirilmesi ikincisi de işlerin beceriye ilişkin içeriğinin ve çalışmanın organizasyonunun değiştirilmesidir. Örneğin Volvo otomobil fabrikasında, eskiden var olan beş iş kategorisi tek bir kategoride birleştirilmiştir ve bugün bütün işçilerin bu sonuncu işin uzmanı olması beklentisi hakimdir. Bu durum emek gücüne esneklik kazandırmakta ve onların birimler arasındaki rotasyonunu daha olanaklı kılmaktadır. İşlevsel esnekliğin başka bir yöntemi ise çalışma saatlerinin esnekleştirilmesidir. Haftalık çalışma saatlerinin azaltılması buna örnek olabilir. Teknolojik gelişme de buna fırsat tanımaktadır.

b. Sayısal Esneklik

Esnek uzmanlaşmanın emek gücü üzerinde olumsuz etkilerinin de bulunduğu genel kabul gören bir gerçekliktir. Olumsuz etkiler içinde en göze batan istihdamın sermayenin gereksinimlerine göre düzenlenmesi anlamına gelen sayısal esnekliktir.

İşçi sınıfının iş güvencesi üç düzeyde tanımlanır;

²⁶ J. Rifkin, **The End of Work, The Decline of The Global Labor Force and The Down of Post Market Era**, NewYork: G.P. Putnam's Sons, 1995, s. 58.

- a. İstihdam güvencesi: bir işçinin çalıştığı firmadaki iş güvencesi.
- b. Mesleki güvence: bir işçinin belli bir firmada belli bir amacı gerçekleştirmedeki sabitlik derecesi.
- c. Emek piyasası güvencesi: Farklı işlerde de olsa bir işçinin emek piyasasında kalma becerisi.

İşlevsel esnekliğin özellikle mesleki güvence, sayısal esnekliğin ise özellikle istihdam ve emek piyasası güvencesi üzerinde olumsuz etkide bulunduğu bilinir.

Sektörlere göre bakacak olursak iş güvencesi bağlamında uygulanan esneklik türleri şöyledir:

- 1- Dışsal sayısal esneklik, yani işçi sayısının işverenin ihtiyaçlarına göre ayarlanması.
- 2- Dışsallaşma, yani firma işlerinden bazılarının taşeron sözleşmesi yoluyla firma dışında yapılması.
- 3- İçsel sayısal esneklik, yani çalışma saatleri ve dağılımının işverenin ihtiyaçlarına göre ayarlanması.
- 4- İşlevsel esneklik, yani işçilerin işlerinin işverenin ihtiyaçlarına göre ayarlanması.
- 5- Ücret esnekliği, yani üretkenlik ve piyasa koşullarına göre emeğin ödüllendirilmesi.²⁷

Bunlara uzmansal ve coğrafi esneklik de eklenirse 20. yüzyılın sonunda ortaya çıkan işçi modelinin detaylı bir resmi elde edilebilir. Emek esnekliği yönündeki gidiş her ne kadar farklı ülkelerde uluslara özgü farklı görünümlere bürünse de küresel çapta bir eğilimdir ve daha küçük işgücü topluluklarına, işyerlerinde daha az kurallara, daha zayıf sendikalara ve ekonomik dalgalanmalara bağlı olan ücretlere doğru bir gidiştir. Sayısal yada dışsal esneklik emek gücü sayısının gerektiği / istenildiği gibi değiştirilebilmesi gücü / yeteneği anlamını taşımaktadır. Bu, bir başka deyişle işe alma ve işten çıkarmalarda sermayeye tanınan serbestinin artması demektir. Özellikle Avrupa ülkelerinde buna yönelik yeni hukuki düzenlemeler getirilmektedir ve klasik sosyal

²⁷ Rifkin, s. 67.

devlet formunda önemli kırılmalar yaşanmaktadır. Bu nedenle sayısal esneklik konusu emeğin sendikal ve siyasal tepkilerini üzerinde toplayan bir alandır.

1970'lerin ortalarına kadar Avrupa Topluluğu ülkelerinde istihdam biçimlerini düzenleyen temel yasal araç “tam süre çalışma” idi. Son yıllarda durum değişmektedir. Bu nedenle bunlara “atipik” , hatta “istikrarsız” istihdam biçimleri denilmektedir. Sayısal esneklikte üç tip işçi kategorisi oluşur.

1. Profesyoneller, teknisyenler ve organizasyonel işlerde görevli olan yöneticiler: Ortak noktaları merkezde yer almalarıdır.
2. Asli olmayan işler için zaman zaman sözleşmeli olarak çalıştırılan uzmanlar.
3. Yarı süreli ve geçici olarak çalıştırılan ve düşük becerili olan çevre işçiler.²⁸

Görüldüğü gibi sayısal esneklik doğrudan doğruya iş güvenliği kavramı ile ilintilidir. Sayısal esneklik uygulamaları iş güvenliği düzenlemelerini tehdit eder. Bu nedenle sayısal esnekliğin az sayıda güvenceli işçiler ile yüksek sayıda güvencesiz işçilerden oluşan ikili bir emek piyasasına yol açtığını saptanmaktadır.

Sayısal esneklik konusunda en çok üzerinde durulan konulardan birisi de değişik bir istihdam biçimi olarak “ev çalışması”ndaki artıştır. Örneğin ABD için ev çalışması ile ilgili veriler bu ülkede tarım dışı yaklaşık yirmi milyon insanda ev çalışmasının farklı biçimlerde ortaya çıktığı ve toplam emek gücünün % 18,3’ünü oluşturduğu kaydedilmiştir. Bu sayılarda önceki yıllara oranla artışlar görülmektedir.²⁹

Aynı durum Avustralya’da da geçerlidir. Avustralya’da ev çalışmasını kullanan iş yerlerinin oranı % 12’dir. Bunun %80’i yarı süreli çalışma biçimindedir. Ev çalışanlarının %87’si kadındır. Yarı süreli çalışan ev çalışanlarının %92’sini kadınlar oluşturur.³⁰ İngiltere’de yapılan araştırmaların verileri de yarı süreli işçilerin sayısında

²⁸ Rassool, s. 233.

²⁹ A.Tickcell and J. A. Peck, “Accumulation, Regulation and Th Geographies of Post Fordisms: Missing Links in Regulationist Research”, **Progress in Human Geography**, vol. 16, 1992, s.216.

³⁰ Dilek Hattatoğlu, “Ev Eksenli Çalışmada Çocuk Emeği ve Kadın Emeği İlişkileri”, **İktisat Dergisi**, Sayı: 430, Ekim 2002, s. 54.

1981 ve 1985 arasındaki dönemde %16'lık bir artış olduğunu ve yarı süreli çalışanların 8,1 milyona yükseldiğini göstermektedir.³¹

c. Çalışma Sürelerindeki Esneklik

Bu konu başlangıçta sermayenin inisiyatifi ile gündeme gelmiş ve sendikalarca karşı çıkmıştır. Ancak özellikle son yıllarda kadın emeğinin ve tersiyer sektörün genişlemesiyle sendikalarla patronlar arasında bir fikir birliği zemininin doğduğu belirtilmektedir. Sendikalar bir yandan resmi çalışma saatlerinin azaltılması yönünde baskı grubu oluşturmaya çalışırken, bir yandan da bu esneklik türünü, normal sürelerde çalışma olanağı olmayan emek gücü kesimlerini (özellikle de kadınlar ile azınlıklar) bir avantaj olarak kullanmaya yönelmektedir.

Aslında esnekliğin çalışma sürelerinde gerçekleştirilen biçimi ile sayısal biçimi önemli oranda çakışmaktadır. Her ikisi de istihdam koşullarının düzensizleştirilmesine ve bu yönde mevcut olan kısıtlamaların yok edilmesine yöneliktir. Bunun ötesinde ücret esnekliği, düzensiz çalışma koşulları için getirilmiş çeşitli tazminat mekanizmalarının da yok edilmesini hedeflemektedir.

ç. Ücret Esnekliği

Ücret esnekliği ücretlerin hem bireysel hem de kurumsal performansa bağlı olarak belirlenmesidir. Bunun sermayenin uluslararası rekabete uyum zorunluluğundan ileri geldiği belirtilmektedir.³²

Bugün özellikle ucuz emek gücü kullanan çevre kapitalist ülkelere aktarılan emek yoğun sektörlerde, merkez ülkeler içinde ücretlerin düşürülmesi önemli bir rekabet unsuru olarak öne çıkmaktadır. Bunun yolu ise özellikle düzensiz istihdam biçimleri için ücret esnekliği olmaktadır.Öte yandan sendikal harekete halen güçlü olduğu düzenli

³¹ Rifkin, s. 71.

³² Tickcell and Peck, s. 214.

istihdam alanlarında ücret esnekliğinin oluşturulması bu ülkeler için olanaklı olmamaktadır.³³

Üstün vasıflı işçiler için küresel pazarın mevcut olduğu bilinmektedir. Bu kişilere bütün ülkelerin kapıları açıktır. Dünyanın herhangi bir ülkesinde iş arayabilir ve çalışabilirler. gelişmekte olan ülkelerde bile bunları ülke içinde ya da herhangi bir firmada tutmak için astronomik ücretler ödemek gerekmektedir. Oysa vasıfsız emeğin pazarı yereldir ve ona diğer kapılar kapalıdır. Diğer bir deyişle “vasıfsız emek yerel piyasa koşullarıyla yetinmek zorunadır”.³⁴

d. Mesleki Yapıdaki Değişim

Emek gücünün değişimi bağlamında vurgulanan bir başka gelişme emek gücünün meslek gruplarına dağılımında hatta mesleklerin yapısında yaşanan değişikliktir. 1972 - 1983 döneminde hem hizmet hem de orta sınıf mesleklerde büyük bir artış olmuştur. Artış hizmet sektöründe daha belirgindir. Tarım işçilerindeki azalma dikkat çekecek kadar büyük boyuttadır. Bütün bunları uyaran enformasyon teknolojisi. Enformasyon teknolojisi mesleki yapıyı iki yoldan değiştirmiştir. Bu teknoloji ile çoğu bütün işler otomatize edilmektedir. Bu özellikle beyaz yakalı meslek gruplarında ciddi değişikliklere yol açmakta ve teknoloji becerisiz memurların yerini almaktadır. Böylece meslek grupları içerisinde becerisizlerin azaldığı, buna karşın orta ve üst düzey becerili olanların direk arttığı ters piramit görünümünde bir yapı ortaya çıkmaktadır.

Emek gücünün beceri düzeyinin artışı yönündeki bu gelişme, ürüne özel becerilerin yeterli olduğu kütleli üretim aşamasından; geniş bir beceri spektrumuna ve sorun çözücü becerilerin kazanıldığı aşamaya doğrudur. İşletmeler açısından hem eldeki emek gücünün üretim gereksinimleri doğrultusunda değişik beceriler için iş içinde eğitilmesi, hem de baştan gereksinimlere uygun emek gücünün seçilmesi için stratejilerin geliştirilmesi direk önem kazanmaktadır. Bu stratejiler şu şekilde özetlenebilir.

³³ Belek, s.88.

³⁴ Gülten Kazgan, **Küreselleşme ve Ulus – Devlet** , İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002, s. 213.

1. İyi ve kapsamlı eğitimi olanların işe alınması,
2. Dar bir merkez emek gücü kadrosunun hazır bulundurulması, bunun dışında gereksinim oldukça dışarıdan sözleşmeli ve kısa süreli olarak kadro teminine gidilmesi,
3. Yüksek okul mezunu istihdam gücünün istihdam edilmesi.

Almanya, Norveç, İsveç, Kanada, Amerika, İngiltere gibi gelişmiş ülkelerde bu dönüşümlerin hızla yaşandığı 80’li yıllara kadar yapılan gözlemler sonucunda tüm bu ülkelerde bu süreçte el işçilerinin oranının azaldığı, buna karşılık yöneticiler, memurlar, satış elemanları, profesyoneller, yarı profesyoneller ve becerili hizmet çalışanlarının oranının arttığı saptanmıştır. Hizmet sektörünün gelişimi son yıllara damgasını vurmuştur. İmalat sektörünün önemi gitgide azalmıştır. Bu sürece “deendüstriyalizasyon” denmektedir. Bu dönemde el işçiliği azalırken post endüstriyel dönemin karakteristiği sayılan yöneticilik, profesyonel ve yarı profesyonel meslekler ve hizmet çalışanlarında artış gözlenmektedir. Böylece mesleki yapıdaki değişim post kapitalist tezlerin vurguladığı en önemli alanlardandır.

e. Emek Gücünün Demografik Yapısındaki Değişim

Emek gücündeki esnekleşmenin bir diğer sonucu emek gücü içinde kadın oranının artışıdır 1970 ve 1980’ler boyunca birçok bölgede resmi olarak istihdam edilen kadın sayısında önemli bir artış gerçekleşmiştir. En göze çarpan gelişme ise Güney Asya, Meksika ve diğer bölgelerde elektronik sayesinde istihdam edilen kadın sayısının ani artışıdır. 1990’larda esnek emek yoluyla “küresel feminizasyon” olarak özetlenen bir durum karşımıza çıkmıştır.

Burada “feminizasyon” terimi emek işgücü içerisinde yer alan kadın sayısının artışını, son kapitalist dönemdeki kayıt dışılaşma ve diğer yeniden yapılanmalarla bağlantılı kabul etmektedir. Başka bir deyişle, kadınların çalıştığı işlerle özdeşleştirilen iş çeşidinin, emek ilişkilerinin, gelir ve güvensizliğin yayılması sonucu gibi nedenlerle geleneksel olarak erkeklerin çalıştığı işlerin dönüşüme uğraması ya da feminizasyonu kastedilmektedir.

Emek gücündeki kadın oranı artışının en çok göze çarptığı sektörlerden biri de bilişim sektörüdür. Örneğin Tokyo’da bilişim hizmetlerinde kadın çalışanların oranı 1980-1985 döneminde %300 oranında artmıştır. Erkeklerdeki artış ise %130’dur. Böylece toplam içinde kadınların oranı %8,8’den %15’e yükselmiştir.³⁵ Bu sektördeki emek gücü programlayıcı ve sistem mühendisliği gibi mesleki gruplar bulunmaktadır ve yüksek düzeyde beceri gerektirir. Bu sektördeki kadınlar genellikle yarı süreli çalışmaktadır ve kadınlardaki yarı süreli çalışma, erkeklerden daha yüksektir. Japonya genelinde kadınların %22,8, erkeklerin ise %5’i yarı süreli çalışmaktadır.³⁶

Kuzey Amerika ve İskandinav ülkelerinde kadın emek gücü incelendiğinde 1950 ile 1980’li yıllar arasında kadın emek gücünün toplam içindeki oranı ciddi şekilde artmıştır. Oranlar Amerika için %28 ve %42, Kanada için %21 ve %40, Norveç için %27 ve %42, İsveç için %26 ve %46, Finlandiya için ise %41 ve %47’dir.³⁷ Kadın ve erkek cinsler için çalışabilir nüfustaki istihdam oranları arasında da farklılık bulunmaktadır. 1975 ve 1983 yılları için erkek nüfusta istihdam olanların oranı aynı ülkeler için %85 düzeyinde seyretmiş ve değişmemiştir. Buna karşılık kadın nüfusun istihdam oranı yaklaşık %50 düzeyinden % 65’e yükselmiştir.³⁸

Kadın istihdamındaki bu artış neredeyse tamamen hizmet sektörlerinde meydana gelmiştir. Böylece kadınların ücretsiz geleneksel ev işlerinden, ücretli “post endüstriyel” işlere doğru kaydıkları tespit edilmektedir. 2005 sonu itibariyle erkeklerin %56’sı endüstriyel ekonominin geleneksel sektörlerinde istihdam olurken; kadınların 2/3’ü “post endüstriyel” sektörde yer almaktadır.³⁹ Kadın emek gücünün artışı Fordist endüstriyel düzenlemenin ortaya koyduğu ve erkeği gözetten cins ayrımcı politikalarının teknolojik gelişme ile yıkılmasına bağlanabilir. Özellikle hizmet

³⁵ Shalmali Guttal, “Women and Globalisation”, **Presentation at the Conference: Strategies in the Thai Women’s Movement in the 21th Century**, Bangkok, March 28 – 29 2000, <http://www.focusweb.org/publications/researchpapers/Research%20Papers/women%20and%20globalisation.html>, (11 Nisan 2004).

³⁶ S. Walby, “Flexibility and The Changing Sexual Division of Labor”, S. Wood (ed.), **The Transformation of Work**, London: Unwin Hyman, 1989, s. 135.

³⁷ Christa Wicherich, **Küreselleş[tiril]en Kadın**. Eşitsizliğin Geleceğinden Raporlar. Tunç Tayanç, Füsun Tayanç (çev.). Ankara:Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, 2004, s. 43.

³⁸ Walby, s.132.

³⁹ ILO, **Global Employment Trends Brief**,USA, January 2006. s. 2.

sektörünün gelişmesi kadını evdeki kapalı konumundan kurtararak, örneklerden de anlaşılacağı gibi özellikle de Asya’da onu post endüstriyel iş alanlarının içine çekmiştir. Ayrıca post endüstriyel sektörün en önemli alt gruplarından birisi olarak değerlendirilen sosyal hizmetlerin de kadınlar tarafından yerine getirildiği belirtilmektedir.

Post endüstriyel sektörlerdeki kadın egemenliği aslında bir anlamda 1950’lerin öncesine bir geri dönüşü ifade etmektedir.⁴⁰ Çünkü 1950’li yıllara kadar özellikle tekstil, yiyecek ve deri endüstrilerinde yine kadın istihdamı egemenliği söz konusuydu. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında iki neden kadınları evlerine dönmeye itmişti. Bir yandan kadınların yoğun olduğu bu sektörler ilk olarak rasyonalize edilen sektörler olmuştu. Diğer bir deyişle büyük sayıda işçi işinden çıkarılmış ve ilk tercih edilenler kadınlar olmuştur. Öte yandan Fordizm’in kurumsal yapısı, iş güvencesi, yaşam boyu aile geliri, işsizlik sigortası gibi getiriler sağlayınca 1970’lerden başlayarak Fordist sektörlerdeki gerileme, temel Fordist politikaların değişmesi, iş güvencesinin zayıflaması, post endüstriyel sektörlerin kadın emeğine uygun yapısı gibi etkenler kadınları yeniden ekonomik yaşamın içine çeken unsurlar olmuştur.

İngiltere’de 2005 yılında erkeklerin ¼’ünün, kadınların ise ½’sinin esnek istihdam modelleri içinde çalıştığı bildirilmektedir. 1986 yılında kadınların %46’sı, erkeklerin ise yalnızca %7’si yarı süreli olarak istihdam edilmekteydiler.⁴¹ Kadınlar daha çok hizmet sektöründe ve bunun içinde hemşirelik, öğretmenlik gibi mesleklerle yoğunlaşmış durumdaydılar. Bu mesleklerdeki kadın oranı %71’i bulmaktaydı. Böylece İngiltere’de kadınların post endüstriyel sektörde ve esnek istihdam modellerinde istihdam edildikleri anlaşılmaktadır. Belek’in ifadesiyle, “*post endüstriyel sektör, esnek olmanın yanı sıra daha feminizan bir sektördür.*”⁴²

Çok daha fazla kadının sürekli olarak emek gücü içerisinde yer alması kolaylıkla emek gücü içerisine girip çıkabilmesi ya da emek gücü ile diğer işleri bir arada yürütebilmesi

⁴⁰ Lise Vogel, **Marksist Teoride Kadın**, Mine Öngören (çev.), İstanbul: Pencere Yayınları, 2003, s.16.

⁴¹ Global Employment Trends Brief, s. 4.

⁴² Tickcell and Peck, s.211.

sayesinde bir çok kadın geç yaşlara kadar emek gücü içerisinde kalmaktadır.⁴³ Burada ilginç olan nokta 1990'larda ihracata yönelik sanayileşmenin daha derin anlamda uluslararasılaşmaya sebep olmasıyla birlikte bu eğilimlerin de artmasıdır. Kayıt dışılaşıma sürecinin de bir sonucu olarak özellikle kamu sektöründeki istihdam içerisinde erkek sayısında bir azalma, kadın sayısında ise bir artış görülmektedir.⁴⁴

Devletin ekonomiye müdahale etmekten kaçınması ve emek ilişkilerinde esnekliğin yeni düstur haline gelmesi sonucunda istihdamın cinsiyet şablonunda bir değişme beklenmesi kaçınılmaz olacaktır.

2.1.3.2. Enformel Ekonomiye Tanımlamak

70'li yıllarda geliştirilen yaklaşımlarda formel sektörün gelişmesine bağlı, ikincil ve geçici olarak tanımlanan enformel işgücü piyasasının formel işgücü piyasası tarafından içerileceği ve dönüştürüleceği varsayılmıştır (iki kesimli ekonomi yaklaşımı).⁴⁵ Bu varsayıma göre, geçici bir durgunluk döneminden sonra sağlanan ekonomik büyüme ve formel sektörde yaratılacak istihdamla enformel sektörün kapsamı daralacaktır. Enformel sektör, girdileri (hammadde, ara malı) ve nihai ürün bakımından formel sektöre bağlı olduğundan, geriye dönük ve sorun kaynağı olarak görülürken, formel sektör, enformel sektörde egemen olan düşük verimlilik ve insan onuruyla bağdaşmayan çalışma koşullarına çağdaş bir çözüm olarak sunulmuştur.

İlk yaklaşımlar arasında, enformel sektörün, girdi ve işgücü maliyetlerini azaltarak rekabet güçlerine katkı yaptıkları formel büyük işletmelere bağımlı ekonomik birimler ve çalışanlardan oluştuğu düşüncesi de bulunmaktadır (yapısalcı yaklaşım).⁴⁶ Bu yaklaşıma göre, gelişmiş ülkelerden ayrı olarak, gelişmekte olan ülkelerde endüstrinin gelişmesi enformel ekonomik faaliyetlerin genişlemesini içeren farklı bir biçim

⁴³ N. Withford and R. Gruneu, "Between the Policies of Production and The Politics of the Sign: Post Marxism, Post Modernism and New Times", **Current Perspectives in Social Theory**, vol. 13, 1993, s. 77.

⁴⁴ Ronaldo Munck, **Emeğin Yeni Dünyası**, Mahmut Tekçe (Çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2002 s.98.

⁴⁵ Tijen Erdut, "İşgücü Piyasasında Enformelleşme ve Kadın İşgücü", **Çalışma ve Toplum**, 2005/3, <http://www.sendikanet.org.tr/modules/news/article.php?storyid=1126>, (12 Mayıs 2006)

⁴⁶ Erdut, <http://www.sendikanet.org.tr/modules/news/article.php?storyid=1126>.

alabilecektir. Gerçekten, enformel işgücü piyasası gelişmekte olan ülkelerde işsizler ve eksik istihdamdakiler için başlıca istihdam kaynağı olarak kabul görmüş, çoğu zaman sosyal güvenlik ağlarının dışında veya iyi işlemediği koşullarda asgari düzeyde de olsa toplumsal uyumun sağlanmasına katkı yaptığı için örtülü bir biçimde desteklenmiştir.

70'li yıllarda enformel sektörün, istihdam ve gelir yaratmak amacıyla mal ve hizmetlerin üretimi ve dağıtımına katılan küçük ölçekli, aile mülkiyetinde, yerli kaynaklar ile işgücü yoğun ve uyarlanmış teknoloji kullanan, formel sistemin dışında elde edilmiş becerilerle düzensiz ve rekabetçi piyasalarda faaliyet gösteren enformel işletmelerden oluştuğu konusunda uzlaşma sağlanmıştır⁴⁷. 80'li yıllarda küresel ekonomide meydana gelen gelişmeler enformel sektör kavramına ilişkin kuşku ları güçlendirmiştir. Dönüştürülmesi beklenen enformel sektör hızla genişlemiş, enformel istihdam biçimleri gelişmiş ülkelerde geleneksel sektörlerde formel istihdamın yerini almaya başlamıştır. 90'lı yıllarda enformel sektörün özellikleri ve formel sektörle bağlantılarının açıklanmasında yeni bir yaklaşım ileri sürülmüştür.⁴⁸ Bu yaklaşıma göre enformelleşme, devlet müdahalelerinin ve işletmelerin formel olmanın getirdiği maliyetlerden kaçınmak için enformel faaliyete yönelmelerinin bir sonucudur (aşırı düzenleme yaklaşımı). Aşırı düzenleme yaklaşımı kurumsal bağlamın enformel faaliyetleri artıran bir etki yapabileceği düşüncesine dayanırken, güncelliğini koruyan yapısalıcı yaklaşım büyük kapitalist işletmelerin enformelleşmeyi içeren taşeronlaştırılmış faaliyetlerinin etkisi üzerinde durmaktadır.

Enformel sektörün formel sektörle bağı artık, ucuz mal ve hizmet üreticisi, aynı ürün piyasasındaki bir rakip veya işgücü fazlası için istihdam kaynağı olması gibi tipik özellikleriyle sınırlı değildir. Enformel faaliyetler ekonomide geriye dönük faaliyetlerin bir uzantısı olmaktan çıkmıştır. Enformel sektör çıktılarının (ara veya nihai mallar) formel sektör tarafından kullanılmasıyla kurulan ileri doğru bağlantılar artmıştır. Finansal ve fiziksel sermayenin (makineler) formel sektörden, enformel sektöre doğru

⁴⁷ Jeemol UNNI, “**Informal Economy: Definition and Survey Methods,**” Gujarat Institute of Development Research, Gota, Ahmedabad, 2000, s. 2.

⁴⁸ Witheford and Gruneu, s. 88.

akışının yerini, formel sektörün enformel sektöre katılması almıştır. İşgücü ise her iki yönde de akışkanlık göstermektedir.

Formel ve enformel sektörlerde işletmeler arasındaki yapısal eklemlenmeyle formel ve enformel işgücü piyasaları da karşılıklı bağımlı hale gelmiştir. Gelişmekte olan ülkelere özgü ve geçici olduğu düşünülen enformel faaliyetlerin gelişmiş kapitalist ekonomiler için önemi artmıştır. Doğrudan yabancı yatırımlar ve küresel üretim ağlarının genişlemesi enformel üretim süreçleri tarafından desteklenmektedir. Formel sektör, maliyetleri azaltma kaygısıyla enformel sektörle karşılıklı bağımlı hale geldiğinden, enformel sektörü dönüştürmesi için hiçbir gerekçe kalmamıştır.

1980 sonrası enformel sektör yalnızca gelişmekte olan ülkelerde değil gelişmiş ülkelerde de olağanüstü bir patlama göstermiştir. Hatta bu dönemde istihdam piyasasına enformel sektör damgasını vurmuştur. Enformel sektörü hem tanımlayabilmek hem de çeşitli ülkelerde aldığı biçimleri ortaya çıkarmak oldukça güçtür. Literatürde enformel sektör çeşitli biçimlerde tanımlanmış olmakla birlikte burada, devlet kontrol ve düzenlemelerinin dışında kalan gelir getirici faaliyetler kastedilmektedir.⁴⁹

Enformel ekonominin gelişmesi aslında geleneksel iktisat teorilerindeki gelişme modellerine aykırı düşmektedir. Söz konusu teoriler bir ülkenin sanayileşmesi ve kentleşmesiyle küçük işletmelerin ve enformel ekonominin giderek yok olacağını ön görmekteydi. Oysa son yıllardaki gelişmeler enformel ekonominin kalıcı ve büyüyen bir sektör olduğunu göstermiştir. Enformel ekonomi, heterojen bir yapı sergilemekle birlikte ülkeden ülkeye değişen formlarıyla, hem gelişmekte olan ülkelerde hem de gelişmiş ülkelerde varlığını ve büyümesini sürdürmektedir.

Enformel ekonomi üç temel özelliklerle belirlenmektedir:

1. Devletle ilişkisi,
2. Formel ekonomi ile sistematik bağlantısı,

⁴⁹ Lourdes Beneria, **Gender, Development and Globalisation**, Routledge, London: 2003. s. 111.

3. İşgücünün özellikleri.

Son yıllarda yapılan incelemeler enformel sektörün ekonomilerde marjinal bir konumda bulunmayıp, onun integral bir parçası olduğunu göstermiştir. Büyük firmalara enformel faaliyetleri kullanarak dağınık üretim ve dağıtım ağları yarattığı bilinmektedir. Bunlar hızla eski ve daha katı hiyerarşi yönetimlerinin yerini almakta, büyük firmalar yarı otonom birimlere bölünerek desentralize olurken, söz konusu birimler de olabildiğince devlet denetiminden kurtularak esnek bir yapıya sahip olmaktadır.⁵⁰

Enformel ekonominin önemli özelliklerinden biri de, iddia edilenin tersine, onun devletin karşısında olduğu bir sektör değil, göz yumduğu, hatta desteklediği bir sektör olmasıdır. Örneğin pek çok gelişmekte olan ülkelerdeki şehirlerde gecekondulaşma konut sorununa “kolay ve gerçekçi” bir çözüm sayılarak politik mekanizma tarafından teşvik edilmiş ve korunmuştur. Ekonomideki enformelleşme genellikle politik iktidarın göz yumması sayesinde işçi örgütlerinin gücünün kırıldığı ve çalışanların önemli bir bölümünün örgütsüz ve hak talep etme mücadelesinde güçsüz kaldığı bir süreçtir.

İşgücünün özelliklerine gelince, enformel sektörde çalışanlar “düşük vasıflı işçi”(downgraded labour) genel kategorisi altına sokulabilir. Enformel sektör çalışanları, formel sektörde çalışanlara göre daha düşük ücretlerde, çok daha az sosyal yardım alarak, daha kötü iş koşullarında, iş güvencesinden yoksun çalışmaktadırlar. Bunun nedeni, bütün bunların onların emek piyasasına girmesinin önkoşulunu oluşturmasıdır. Örneğin çalışma izni olmayan göçmen işçiler yaşamlarını sürdürebilmek için bu tür koşulları kabul etmek zorunda kalmaktadır. Benzer biçimde, ayrımcılığa uğrayan diğer kesimler de “düşük vasıflı işçi” kategorisi içine sokulabilir. Etnik azınlıklar, gençler ve kadınlar gibi.

Kadınlar enformel sektörde ev içinde geçici ve kısmi süreli işlerde çalışmanın potansiyel adaylarıdır. Enformel sektörde çalışanların statüleri ve konumları

⁵⁰ Sarah Jenkins, “*Restructuring Flexibility*”, *Gender Work and Organisation*, Volume 11, May 2004, s. 44.

toplumsal ilişkilerden bağımsız değildir. Dolayısıyla kadınların toplum içerisindeki genel konumları, enformel iş hayatında da etkisini göstermektedir.

Enformel işler, kadınlara bir yandan çalışıp para kazanırken bir yandan da ev işlerini aksatmama olanağı tanımakta, bunun yanı sıra kadını işyeri ortamına uyum sağlama zahmeti, işyerinde cinsel tacize uğrama riski, çalışmak için aileden izin alabilmek gibi sorunlardan da görece kurtarmakta, bu nedenle de kadınlarca benimsenmektedir. Böylece kadın ev dışına çıkmadığından, bir yandan geleneksel aile modeli ya da mevcut düzen bozulmadan işlerken, bir yandan da eve giren kazanç artmaktadır. Öte yandan özellikle kriz dönemlerinde, devlet de, sosyal patlamalara karşı bir emniyet sübabı olduğundan, bu tür uygulamaların genişlemesine göz yummaktadır.

Enformel ekonominin nedenleri ve sonuçlarına bakarsak;

Gelişmekte olan ülkelerde enformel ekonominin gelişmesi 1970'lerdeki krizden önce başlamış olmakla birlikte genellikle bu kriz karşısında kendini gösteren ekonomik yeniden yapılanmanın bir parçası sayılır. Fakat enformel ekonominin gelişmesine yol açan faktörleri daha özgül olarak göstermek gerekir.⁵¹ Burada üç ana neden gösterilebilir:

1- İşçi örgütlerinin gücüne karşı reaksiyon:

Enformelleşme sürecinin bir nedeni firmaların, örgütlü işçilerin gücüne karşı gösterdiği reaksiyondur. Sendikalar sermaye birikimine bir engel sayılmıştır. Sendikaların güçlü olduğu yerde enformel ekonominin daha çok geliştiği rahatlıkla söylenebilir.

2- Devletin ekonomi üzerindeki gücüne karşı reaksiyon:

Enformel sektörün büyümesinin ikinci genel nedenini devletin ekonomi üzerindeki denetimine gösterilen reaksiyonda aramak gerekir. Devletin getirdiği vergi ve sosyal yardım yüklerinden kurtulan firmalar rekabette önemli bir üstünlük sağlamaktadır.

⁵¹ Beneria, s. 98.

3- Gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerin sanayileşme süreci:

Uluslararası rekabetin tüm ülkeler üzerindeki etkisi emek maliyetlerini düşürmeye yönelik güçlü bir baskı yaratmaktadır. Bu, uluslararası ticarete daha büyük pay sahibi olmak isteyen gelişmekte olan ülkeler için özellikle geçerlidir.⁵²

Enformel ekonominin büyümesinin bununla ilintili bir başka nedenini ise pek çok gelişmekte olan ülkenin sanayileşme sürecinin özelliğinde aramak gerekir. Devletin daha önceden koyduğu standartların uygulamaya konması bu ülkelerin sanayileşme sürecini büyük ölçüde sekteye uğratacaktır. Dolayısıyla söz konusu ülkeler karşılaştırmalı üstünlük sağlamak için bizzat kendi hukuki kurallarını çeşitli yöntemlere (serbest bölgelerden yasaların uygulanışında gevşekliğe kadar) başvurarak çığnemektedirler. Enformel sektörün gelişmesinin son nedeni olarak tüm dünyada 1970'lerin ortasında yaşanan ekonomik kriz gösterilebilir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde formel istihdam olanaklarının daralmasıyla birlikte her türlü işte çalışmaya hazır büyük bir işsiz ordusu oluşmuştur.

Enformelleşmenin doğurduğu temel sonuçları ise üç başlık altında toplamak mümkündür.

1- Ekonomik organizasyon modelinin değişmesi:

Enformelleşme sürecinin hem dünya ekonomisi üzerinde hem de tek tek ülkelerin ve kentlerin ekonomik hayatı üzerinde çok önemli etkiler yarattığı görülmektedir. Her şeyden önce bu süreç desentralize bir ekonomik organizasyon modelinin günümüz dünyasında önemli bir yer işgal etmesini sağlamıştır. Artık dikey bürokrasi yapısı olan büyük firmalar, rasyonel sanayi yönetiminin son aşaması olarak görülmemekte; ekonomik faaliyet ağları, firma ağları, aracı işletmeler başarılı bir üretim ve dağıtım ağlarına dayanmaktadır. Enformel ekonominin formel ekonomi ile bağlantısı da taşeron ve fason iş yapan benzeri ağlar kurulmaktadır.

⁵² Gülay Toksöz ve Şerife Türkan Özşuca, “Enformel Sektörde İstihdamın ve İşgücünün Özellikleri”, *İktisat Dergisi*, Sayı: 430, Ekim 2002, s.30.

Bunun sonucunda küçük işletmelerin genel ekonomi içinde önemi artmakta, enformel işletmelerin dünya piyasalarında aracılık eden benzer küçük işletmelerle iş yapma potansiyelinin de yüksek olduğu görülmektedir. Yeni oluşan sanayi yönetim modelinde esnek üretim ve desentralize dağıtım ağlarının ana damarını enformel işletmelerin oluşturduğu söylenebilir.

2- Enformel ekonominin üretkenlik üzerindeki etkisine iki açıdan bakılabilir. Bir yandan gelişmiş üretim teknolojileri enformel sektörde daha az kullanıldığı için emek üretkenliği daha düşük olmaktadır. Öte yandan enformel sektörde sermaye üretkenliğinin daha yüksek olduğu söylenebilir. Büyük ölçekli işletmelerin bürokratik yapısından doğan sabit maliyetler önemli ölçüde azaldığı ve sermaye doğrudan doğruya üretken yapılara yönlendirilebildiği için sermaye üretkenliği artmaktadır. Bu iki trendin birbirini dengelediği düşünülürse, enformel faaliyetleri düşük üretkenlikle bir tutan geleneksel yaklaşım geçerliliğini kaybetmektedir.⁵³

Enformelleşme sürecinin temel sonuçlarından biri de emek maliyetlerini büyük ölçüde düşürmesidir. Ancak enformel faaliyetlerin maliyet düşürücü niteliği esas olarak doğrudan ücretlerin daha az olmasından değil, dolaysız ücret denilen ve formel sektörde her çalışan için ödenmesi gereken sosyal yardımlar ve benzeri harcamaların yükünden kurtulunmuş olmasında yatmaktadır. Ayrıca işçi alım ve çıkarımında hukuki çerçeveleri getirdiği sınırlamaların ortadan kalkması da enformel sektörde karlılığın yükselmesine katkıda bulunmaktadır. Sonuç olarak enformel sektörde istihdam edilen işçiler hem düşük ücretle hem de iş güvenliğinden ve sosyal haklardan yoksun çalışmak zorunda kalmaktadırlar.⁵⁴

3- Enformel sektörün büyümesinin toplumsal sonuçlarına gelince, öncelikle ekonomik pazarlık, toplumsal örgütlenme ve politik etki gibi tüm alanlarda işçi örgütlerinin gücünün büyük ölçüde azaldığını belirtmek gerekir. Hukuki kontrolden uzak bir iş ortamında istikrarsız üretim ilişkileri içinde, genellikle küçük üretim birimlerinde ve

⁵³ Toksöz ve Özşuca, s.31.

⁵⁴ Beneria, s. 116.

evlerde çalışan enformel işçiler doğrudan doğruya sermaye sahipleriyle değil pek çok aracıyla muhatap olmakta, bundan dolayı emek süreci kolektif niteliğini yitirerek çalışanların atomize olmalarına, emek ordusunun yaş, cinsiyet, etnik kimlik gibi çeşitli faktörlere göre bölünmesine tanık olunmaktadır.⁵⁵

Çalışma koşullarındaki heterojenlik, çalışanların homojen grup kimliğini ortadan kaldırmaktadır. Evde enformel sektör için iş yapan bir kadın kendisini fabrikada aynı işi yapan bir işçiyle aynı grupta görmemektedir. Bu değişen ve gelişen ekonomik süreç var olan cinsiyete dayalı ayrımcılığı ihtiyaçları doğrultusunda kullanmakta, yeniden üretmekte ve güçlendirmektedir. Sonuç olarak enformel sektörde “ işçi kültürü” formel sektörde emek egemen sendikaların yarattığından çok farklıdır.

Kadınların enformel sektörde istihdam edilmeleri emeklerinin “farklı” tanımlanmasını pekiştirmektedir. Bu bağlamda (enformel) emek piyasasına girmeleri, kadınların üretimdeki konumunu güçlendirmekten çok zayıflatmaktadır.

Günümüzde dünyanın pek çok bölgesinde hem bağımsız çalışma, hem de ücretli çalışma alanında yaratılan istihdamın önemli bir çoğunluğu enformel niteliktedir. Enformel çalışanlar küresel üretim ağlarının ucuz işgücü kaynağını oluştururken, küreselleşmenin sunduğu olanaklardan da yararlanamamaktadır. Enformel ekonominin nitelikleri şu şekilde sıralanabilir:

- Esneklik ve Heterojenlik

Enformel ekonomide heterojenlik istihdam statüleri, beceriler, verimlilik, diğer sektörlerle ve devletle olan bağlantıların çeşitliğini anlatmaktadır. Bu anlamda, esnekliğin doğal sonuçlarından biri olan işgücü piyasasının heterojen niteliği ücret, çalışma koşulları ve sosyal korumaya erişim bakımından birbirinden farklı istihdam biçimleriyle ortaya çıkmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde formel ekonomide yaratılan işlerin ve ücretlilerin sayısı sınırlı kalırken, kırsal ve kentsel bölgelerde enformel bağımsız çalışanlar çoğunluğu oluşturmaktadır.

⁵⁵ Emel Emre, **Türkiye’de Çalışma Yaşamında Kadın** , Ankara: KESK, (2004), <http://www.bianet.org/2004/10/21/45619.htm>, (29 Ocak 2005).

Formel işletmelerin rekabet edebilirliği artırmak için işgücünü esnekleştirmesi ile formel istihdamın yerini enformel istihdamın güncel biçimleri (kısmi süreli, geçici çalışma bürosu aracılığıyla veya doğrudan işe alma yöntemiyle geçici veya belirli süreli, çağrı üzerine veya bağımsız sözleşmelerle ve taşeron işletmeler aracılığıyla istihdam vb.) almaktadır. Bu nedenle, esneklik işgücü piyasasında heterojenleşmenin temel kaynaklarından biridir. Enformel işgücü piyasası esnektir ve enformel çalışma esnek işletme anlayışı için büyük bir potansiyel olarak değerlendirilmiştir.

- Eğretilik ve Güvencesizlik

İş güvencesi alanında hem güvencenin kapsamında, hem de yararlanması beklenen işçi sayısında gerileme gözlenmektedir. İşe alma ve işten çıkarmaya ilişkin düzenlemelerin kapsamı dışında enformel çalışanların sayısının artmasıyla birlikte “iş güvencesizliği” yaygınlaşmaktadır. Haksız işten çıkarma ve ekonomik dalgalanmalar nedeniyle istihdamın istikrarsızlaşması karşısında sayıları giderek artan işçiler korumadan yoksun kalmaktadır. Enformel çalışanlar iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin olduğu kadar, iş süresini ve fazla çalıştırmayı sınırlandıran düzenlemelerin kapsamı dışında istihdam edilmektedir. Bu nedenle, iş kazası ve meslek hastalıkları karşısında yaşanan “iş güvencesizliği” giderek artmaktadır.

“Meslek güvencesizliği”, işgücünün meslek veya “kariyer” olarak tasarlanmış bir mevkiye erişimden ya da yeteneklerin artırılması yoluyla yeni bir meslek edinme fırsatlarından yoksun kalması anlamına gelmektedir. Meslek güvencesizliği giderek daha çok işçinin kısa aralıklarla iş değiştirmek ve çalışmanın yeni yollarını öğrenmek zorunda kalmasıyla kötüleşmektedir.

Teknolojinin, bilgi ve becerilerin, yaşam boyu öğrenmeyi gerektirecek biçimde hızla güncelliğini yitirmesi karşısında enformel çalışanların çoğu çıraklık ve mesleki eğitim kadar, yeni beceriler kazanma ve becerilerini koruma fırsatlarından yoksundur ve çok

azı kariyere esas beceriler kazanabilmektedir. Bunun için enformelleşen işgücü piyasasında “becerilerin yeniden üretimi güvencesizliği” yüksektir.⁵⁶

Sendikasılaştırma, sosyal tarafların katılımına dayalı kurumların aşınması ve toplu pazarlığın değişen yapısı işgücü piyasasında bağımsız sendikalar aracılığıyla kullanılacak kolektif gücü azaltırken “temsil güvencesizliği” artmaktadır.⁵⁷

- Eşitsizlik ve Kutuplaşma

Enformelleşme işgücü piyasasında ve giderek toplumda eşitsizliği artırmaktadır. Eşitsizlik, işgücü piyasasında istihdam biçimleri çeşitlendirilerek pazarlık güçleri birbirinden çok farklı grupların oluşturulmasından doğmaktadır. Gerçekten, çok uluslu işletmelerde çok sayıda geçici statüde, nitelik gerektirmeyen ve güvence içermeyen enformel istihdama karşılık az sayıda sürekli statüde, yaratıcılık gerektiren ve güvence içeren formel istihdam yaratılması işgücü piyasasındaki farklılaşma ve eşitsizliğin kaynağıdır.

Enformel ekonomide istihdamın statü dağılımı ücretli çalışma ve ücretsiz çalışma olarak ayrılabilir.⁵⁸

- Ücretli Çalışma

Enformel ücretli çalışma, enformel işletmelerde yapılan ücretli çalışmayı, işletme dışında veya evde çalışma ile formel işletmelerdeki enformel çalışmayı da içerecek biçimde diğer enformel ücretli çalışma biçimlerini kapsamaktadır. *Enformel işletmelerde ücretli çalışma*, enformel işletmede geleneksel işçi olarak istihdam edilmeye karşın, iş ilişkisinin yazılı bir sözleşmeye dayanmamasını anlatmaktadır. Bu tür ücretli çalışanların büyük çoğunluğu geçici statüde ve güvencesiz çalışma ilişkilerine bağlı bulunmaktadır.⁵⁹

⁵⁶ Meryem Koray, “Küreselleşme İlerlerken Gerileyenler: Ekonomi Karşısında Sosyal, Sermaye Karşısında Emek, Piyasa Karşısında Siyaset” **İktisat Dergisi**, sayı:369, Temmuz 1997, s. 21.

⁵⁷ Koray, s. 23.

⁵⁸ Mustafa F. Özbilgin and Diana Woodward, “Belonging and otherness” **Gender Work and Organisation**, Volume 11, November 2004, s.68.

⁵⁹ Erdut, s. 31.

İşletme dışında veya evde çalışma, bir sözleşmeye veya belirli bir işveren ya da taşeron için siparişe dayalı olarak evde veya işverenin değil, işçinin tercih ettiği yerde yapılan çalışmayı kapsamaktadır. Evde çalışma, bağımsız çalışma ile ücretli çalışmanın kesiştiği bir alan oluşturmaktadır. Evde çalışanlar geçici işçi olarak (işletme dışında çalışanın seçtiği bir yerde kullanılan gereçler, malzemeler veya girdileri kimin sağladığına bakılmaksızın, ücret karşılığında işverenin siparişi üzerine bir ürün veya hizmet üretim aşamasını gerçekleştirenler) ücretli çalışan statüsünde kabul edildiği gibi, kendi hesabına bağımlı çalışan (sokak satıcıları, otomobil şoförleri gibi) veya aile çalışanı olarak ücretsiz istihdam statüsüne de dahil olabilmektedir.

Diğer enformel ücretli çalışmalarda, görülen işin niteliği (hizmetçilik, bekçilik gibi) bakımından işverenin kişiliğinin bir önemi bulunmamakta, süreklilik taşımayan ilişki ücreti içermesine karşın, çalışan ücretli değil, esasen bağımsız çalışma ilişkisine dayanmaktadır. Formel işletmelerdeki enformel çalışma, ücret, vergi ve sosyal sigorta yükümlülüklerini tanımaksızın gerçekleştirilmektedir. Bu gruptakiler için ücretli çalışma statüsünde enformelleşme bağımsız sözleşmelere tabi olma ve daha az koruma anlamına gelmektedir. Formel işletmelerdeki enformel istihdam standart dışı çalışanları da kapsayabilmektedir.

- Ücretsiz Çalışma

Enformel ücretsiz çalışma; enformel işletmelerin işverenlerini, bağımsız çalışmayı ve ücretsiz aile çalışmalarını kapsamaktadır. *Enformel işletmelerin işverenleri*, genellikle 10 veya daha az ücretli işçi istihdam edebilmektedir. Ancak, işletmeler kayıtlı olmadığı gibi, işçilerin çalışma ilişkisi de çoğu zaman yazılı bir sözleşmeye dayanmamaktadır.

Enformel ekonomide *bağımsız çalışma*, kendi hesabına bağımlı çalışma olarak anlaşılmalıdır.⁶⁰ Sokak satıcıları, kendi hesabına bağımlı çalışanlara örnek olarak gösterilebilir. Evde çalışanların bir kısmı gerçekten bağımsız çalışmaktadır. Kendi hammaddelerini satın alır, üretir ve satarlar. Ancak, büyük çoğunluğu parça başına çalışmaktadır. Hammaddeleri bir aracı sağlar. Hammaddeyi nihai ürüne ilişkin parça

⁶⁰ Erdut, s. 32.

haline dönüştürür ve aynı aracıya teslim ederler. İşçi olarak kabul edilmemelerine rağmen, çalışma ilişkisi kurmak zorunda oldukları kişi dışında üretimlerinin başka alıcısı yoktur. *Ücretsiz aile çalışması* kendi hesabına bağımlı çalışanlar yanında ya da enformel mikro işletmelerde gerçekleşebilmektedir. Ücretsiz çalışma için asıl sorumluluğu genellikle kadınlar üstlenmektedir.

Dünya genelinde enformel istihdam rakamlarına göz atılacak olursa, gelişmekte olan ülkelerde tarım dışı enformel istihdam toplam istihdamın yaklaşık yarısını oluşturmakta, hatta aşmaktadır. Gerçekten, 1994 ile 2000 yılları arasındaki dönemde Kuzey Afrika’da % 48, Latin Amerika’da % 51, Asya’da % 65 ve Sahra altı Afrika’da % 72’ye ulaşmıştır.⁶¹ Toplam istihdam içinde enformel istihdamın oranı Sahra altı Afrika ülkelerinde en yüksek, Orta ve Doğu Avrupa ile Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde en düşük düzeydedir.

Çin’de enformel ekonomide çalışanların sayısı 2005 yılı başında 70 milyona ulaşmıştır. Enformel istihdam, özellikle Şangay bölgesinde hızla artmaktadır. Bu bölgede 1999 yılından sonra çeşitli hizmet alanlarında uzmanlaşan 7.820 enformel istihdam bürosuna bağlı 104.000 çalışanın olduğu tahmin edilmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü verilerine göre, kentsel enformel ekonominin toplam istihdam içindeki oranı Rusya Federasyonu’nda (1999) % 4.5, Hindistan’da (2000) % 51.3 ve Türkiye’de (2000) % 10.2’dir.⁶²

Gelişmekte olan ülkelerdeki kadın istihdamının % 60’tan fazlası enformel ekonomide gerçekleşmektedir. 1994 ve 2000 döneminde tarım dışı enformel istihdamda kadınların oranı Kuzey Afrika’da % 43’e, Latin Amerika’da % 58’e, Asya’da % 65’e ve Sahra altı Afrika’da % 84’e ulaşmıştır. Hindistan’da tarım dışı istihdamdaki kadın işgücünün % 86’sı enformel ekonomidedir.⁶³

⁶¹ UN, **The World’s Women, Trends and Statistics**, United Nations Social Statistics and Indicators Series No: 17 New York, 2000, s.115.

⁶² Erdut, s. 36.

⁶³ UN, **The World’s Women Trends and Statistics**, United Nations, s. 118.

1994 ile 2000 yılları arasındaki dönemde tarım dışı enformel istihdamın bağımsız çalışanlar ve ücretli çalışanlar arasındaki dağılımı; sırasıyla, Kuzey Afrika’da % 62 ve % 38, Sahra altı Afrika’da % 70 ve % 30, Latin Amerika’da % 60 ve % 40, Asya’da % 59 ve % 41 olmuştur.⁶⁴ Rusya Federasyonu’nda enformel çalışanların üçte ikisini mikro ölçekli işletmelerin işverenleri oluşturmakta ve bu işletmelerin % 78’inde en çok beş işçi istihdam edilmektedir. Çin’de 1996 ve 1999 yılları arasında devlet işletmelerindeki istihdamın toplam istihdam içinde oranı % 28’e gerilerken, kentsel özel işletmelerdeki istihdam oranı % 70’e ve kendi hesabına çalışanlar ile çalıştırdıkları ücretli işçilerin oranı % 41’e yükselmiştir. Ülkedeki değişim özellikle kadın işgücünü etkilemiş ve özel sektördeki küçük ölçekli işletmelerde kadın istihdamı % 71’e ulaşmıştır. Japonya’da 1995 nüfus sayımına göre, 64 milyon toplam istihdamın % 8’i kendi hesabına bağımlı çalışan, % 7’si ücretsiz aile çalışanı ve % 1’i evde çalışanlardan oluşmaktadır. Japonya’da ücretsiz aile çalışmasının tarım, toptan ve perakende ticaret ile yiyecek ve içecek tedarikinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Uygulamada kadınların genellikle bağımsız çalışmayı tercih ettikleri görülmektedir. Tarım dışı istihdamda bağımsız çalışan kadınların oranı yükselmektedir. Bununla birlikte, kadınların bağımsız çalışma statüsündeki istihdamı gerek imalat, gerekse hizmetler sektöründe sınırlı sayıdaki niteliksiz işlerde yoğunlaşmakta ve çoğunlukla da evde çalışma biçiminde gerçekleşmektedir. 1990-2000 döneminde gelişmekte olan ülkelerde toplam tarım dışı istihdamda bağımsız çalışanlar arasında kadınların oranı, Asya’da % 27, Afrika’da % 38 ve Latin Amerika’da % 51 olmuştur. Gelişmiş ülkelerde ise, tarım dışı istihdamda bağımsız çalışanlar arasında kadınların oranı % 36’dır.⁶⁵

2.1.3.3. İşgücü Piyasasında Enformelleşmenin Kadın İşgücü Bakımından Ekonomik Sonuçları

Enformel işgücü piyasasında elde edilen gelirler, enformel mikro işletmelerde işveren olarak ve bağımsız çalışmadan, enformel işletmelerde ücretli çalışmaya ve işletme dışında veya evde çalışmaya doğru giderek azalma eğilimi göstermektedir.

⁶⁴ World’s Women Trends and Statistics, United Nations, s. 122.

⁶⁵ Toksöz ve Özsuca, s. 37.

Kadınların işgücü piyasasındaki statüsü daha çok cinsiyete dayalı mesleki ayrımcılıkla belirlenmektedir. Enformel işgücü piyasasında erkek işgücü enformel mikro işletmelerde işveren veya kendi hesabına bağımlı çalışan, kadın işgücü ise daha çok ücretsiz aile çalışanı olarak yer almaktadır⁶⁶. Bangladeş, Etiyopya, Yunanistan, Endonezya, Pakistan, Suriye, Tayland ve Türkiye gibi ülkelerde bağımsız çalışan erkekler ile kadınların toplam istihdam içindeki oranları arasındaki fark % 20'nin üzerine çıkmaktadır.⁶⁷

Gelişmekte olan ülkelerde kadınların işgücü piyasasına katılımları genellikle işletme dışında veya evde yapılan parça başına çalışma biçimini almaktadır. Enformel ekonomide işyeri ve ev çoğu zaman tek ve aynı yerdir ve çalışma büyük ölçüde ailenin hoşgörüsünü gerektirmektedir. Evde çalışma düzensiz gelir, uzun çalışma saatleri, evde çalışanların ve ailelerinin sağlığına zarar veren zehirli maddelere maruz kalmanın yanı sıra, toplumsal ortamlardan dışlanma ve sosyal korumadan yoksunluk anlamına gelmektedir. Bununla birlikte, evde çalışan kadınlar çoğunlukla kendilerini işçi olarak görmemekte ve asıl işlevlerinin ev işlerini yapmak olduğunu düşünmektedir. Evde çalışma kadınlar için hem gelir elde edebilecekleri, hem de toplumsal ve kültürel olarak kabul edilebilir bir fırsat olarak sunulmaktadır.

Özetlemek gerekirse, günümüzde formel ve enformel ekonomi arasındaki bağlantılar enformelleşme yönünde güçlenmiştir. Enformel istihdamdaki artış, esasen formel istihdamda daralmanın ve iş ilişkilerindeki enformelleşmenin sonucudur. Gerek formel, gerekse enformel işgücü piyasalarında sayıları giderek artan çalışan yoksullar adil bir paylaşımdan dışlanmıştır. Enformelleşmenin getirdiği eşitsizlik, güvencesizlik, eğretilik ve yoksulluğu en ağır biçimde yaşayan kadın işgücü olmuştur.

Enformelleşme gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki güç, yetkinlik ve çıkar farklılıklarını artırmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar enformel faaliyetleri ve

⁶⁶ Jeanne Vickers, **Women and The World Economic Crisis**, Zed Books, London: 1991, s.17.

⁶⁷ Emre, <http://www.bianet.org/2004/10/21/45619.htm>.

enformel istihdamı teşvik etmekte, küresel rekabet ve gelişmekte olan ülkelerin borç yükü ulusal ekonomik ve sosyal politikalar için eylem alanını daraltmaktadır.

İşgücü piyasasının enformelleşmesine karşı ekonomik büyümeyi artıran politikaların tamamlayıcısı olarak işgücü standartlarının ve sosyal korumanın geliştirilmesine önem verilmelidir. Sosyal politikalar eşitsizliğin, güvencesizliğin, eğretiliğin ve yoksulluğun azaltılması, iş ve gelir güvencesinin sağlanması için yeniden tasarlanmalıdır. Bu bağlamda, kadınların işgücü piyasasına katılımlarının artırılmasında belirleyici olması gereken salt iş ve aile yaşamının bağdaştırılması değil, aynı zamanda insan onuruna yaraşır bir ücret ve güvenceli istihdama erişim için fırsat eşitliğinin de yaratılmasıdır.

3. İKTİSAT KURAMI VE KADIN EMEĞİ

İktisat kuramının kadın konumunu ele alış biçimi günümüzdeki durumu açıklamakta çok önemli ipuçları vermektedir. Ekonomik hayattaki kadın-erkek eşitsizliklerini açıklayan çalışmaların çoğunluğu yaklaşımlarını iktisadi kuramlarla bağdaştırarak sunmaktadırlar. Sorunun ekonomik temelli ve-veya tamamen ekonomik olduğunu sınamak için farklı kuramların kadın emeğini algılayış biçimine açıklık getirmek faydalı olacaktır.

3.1. Liberalist Kuramlar ve Kadın Emeği

Liberalist kuram, kadının ekonomik konumunu onun piyasa ilişkilerine giriş biçimine bağlı olarak açıklar. Muhafazakar liberalizm işgücü piyasasında oluşan eşitsizlikleri normal bir süreç olarak algılar. Klasik ve sosyal liberalizm ise piyasa ilişkilerine girişte var olan hukuksal eşitsizlikleri çıkış noktası olarak görür. Klasik liberalizm piyasaya giriş haklarında formel bir düzenlemeye gidilirse eşitsizliklerin ortadan kalkacağını iddia ederken, sosyal liberalistler formel hukuksal hakları kullanma fırsatında eşitlik sağlanması gerektiğini iddia ederler. Liberalist kuramlar çözümü kapitalist sistemin içinde arasa da birbirlerinden farklılık göstermektedirler.

3.1.1. Muhafazakar Liberalist Kuram

Bu yaklaşıma göre bir bireyin piyasa ilişkileri sonucunda elde ettiği gelir, servet ve beceri onun verimlilik düzeyi tarafından belirlenir.⁶⁸ Verimlilik farkları gelir ve servetlerin de farklı olmasına neden olur ve eşitsizlikler tamamen bireysel verimsizlikten kaynaklanır. Kadınlar odaklı düşünülecek olursa kadınların erkeklerden daha niteliksiz işlere girmeleri, daha az ücret almaları, işten daha kolay çıkarılmaları, verimliliklerinin erkeklere göre daha düşük olmasıyla açıklanır. Kadınlar da tüm bireyler gibi seçimlerinde özgürdür ve isterlerse verimliliklerini artırabilirler. Ek olarak ev ve iş arasında faydayı azamileştirecek seçimi yaparlar. Ev ve iş arasında zamanlarını

⁶⁸ Andrew Heywood, **Politics**, London: Macmillan Foundations, 1997, s. 43.

nasıl bölmek istediklerine, eğitim ve beceri kazanma konusunda ne kadar zaman ve kaynak ayıracaklarına, rasyonel seçiş davranışı ile karar verirler. Piyasadaki yerleri bu kararlarının sonucudur. Bu doğal işleyişe devlet düzenlemeleri ile müdahale etmek bu süreci bozar ve zarar verir. Örneğin çalışan kadınlara doğum, çocuk bakımı için paralı özel izin hakkı vermek demek kadınların işverenler için maliyetini yükseltmek ve verimliliğini düşürmek anlamına gelir. Uzun vadede düşünülürse, işverenler kadın çalışanı bu koşullarda tercih etmek istemeyecektir. Diğer bir sonucu da yine kadın çalışanların yüksek mevkilere yükselmesine engel teşkil edecek çünkü işveren rasyonel düşünüp tam sorumluluk veremeyeceği kadın çalışana terfi şansı tanımayacaktır.

Bu ekonomik yaklaşım 1980'li yıllarda aile kurumunu güçlendirmek adına devletler tarafından desteklenmiş, kadının asıl yerinin ailesi olduğunu öne sürmüştür. Amerika, İngiltere, Türkiye gibi ülkelerde kadınların çalışma hayatından dışlanmasına sebep olmuşlardır. Türkiye açısından düşünülürse, 1980'lerde kadınların köyden kente göç sürecinde kentte çalışma hayatına atılmaları büyük oranlarda gerçekleşmiş olsa da kadınlar bu ekonomik politikanın gündeme hakim olması neticesinde daha yaygın bir biçimde emek piyasasında yer alamamıştır; enformel ekonomik piyasa potasına yönelimi için alt yapı oluşmuştur.

3.1.2. Neoklasik Liberalist Kuram

Bu yaklaşım, gelir eşitsizliklerinin nedenini bireyin ekonomik faaliyetlere katılırken donanımının yeterli olmamasına bağlar. Bu donanım verimliliği etkiler. Bu kuram işgücüne ödenecek son birimin işgücünün üretime kattığı değere yani onun marjinal verimliliğine bağlı olduğunu ileri sürer. İşgücü talebi doğrudan bununla bağlantılı olacaktır. İşgücü arzı ise bireylerin piyasada mevcut veri ücret düzeyinde ne miktarda emek sunmak isteyecekleri ile bağlantılıdır. Bu kararlar rasyonel olarak alınır ve rasyonalite, elde edilecek gelire göre belirlenir. Bireylerin kaç saat çalışıp ne kadar gelir elde edip ne miktarda tüketim yapmak istedikleri, ne kadar zamanı ise çalışmadan geçirmek istedikleri tamamen kendi tercihlerine bağlıdır. Aynı şekilde belli becerilerin kazanımı yine kendi ellerindedir. Birey tercih ederse bir süreyi çalışmadan vazgeçerek

eğitim, mesleki beceri kazanmak için geçirebilir. Bunun karşılığında ileride daha iyi kazanç elde edebilecektir.

Beşeri Sermaye kuramı bireylerin işgücü arzı kararlarını açıklamaya çalışmaktadır. Buna göre bireyler çalışma kararı alırken aile geliri etmenini göz önünde bulundururlar. Kararlar “karşılaştırmalı avantajlar” olarak alınır ve hangi aile bireyinin işgücü piyasasında, hangisinin ev işleri ve çocuk bakımında yani evde yer alacağı “karşılaştırmalı üstünlük”ler baz alınarak tespit edilir.

Kuramın zayıflıklarından bahsetmek gerekirse, aynı işi yapanların aynı ücreti almıyor oluşu en kırılgan noktasıdır. Irk, cinsiyet, etnik grup, bölge kıstaslarına göre ücretler arası uçurum oluşmaktadır. Bu eleştirilere cevaben neoklasik kuram, “neoklasik ayrımcılık kuramı” ortaya atmıştır. İşverenin ücret farklılıklarına sebep olmasının temel nedeni aynı verimlilikte işçiyi işe alırken ve ücretlendirirken “zevk ve tercihleri”dir. Eğer işverenin tercihi kadın çalışan yerine erkek işçi çalıştırmak ise çalışanlarının kompozisyonu erkeklerden oluşacaktır. Bu da tercih ettiği gruba marjinal verimliliğinden fazla, tercih etmediği gruba da marjinal verimliliğinden az ücret ödemesi sonucunu doğurmaktadır.⁶⁹ Fakat ayrımcılıkta ısrar eden işverenler için ayrımcılık yapmanın kar elde etmeye göre nispi maliyeti arttıkça zevk ve tercihlerinin maliyetine göre kararlarını yeniden gözden geçirmek durumunda kalacaklardır. Kısacası bu kurama göre, ayrımcılık yapmayan işverenler piyasada mevcut olduğu sürece, ayrımcılığın etkisinin zaman içinde azalması hatta ortadan kalkması beklenir. Fakat ayrımcılık sürüyorsa bu, işverenlerin kadınların daha verimsiz oldukları yolunda kanıtlanmamış inançlarının sürmesinden dolayıdır.

Görüldüğü gibi bu kuram bireysel tercih olarak kabul ettiği olguların hangi koşullar ve toplumsal işleyiş altında oluştuğu sorusuyla hiç ilgilenmemekte, sadece bunları verili olarak algılamaktadır.⁷⁰

⁶⁹ Tülay Arın, “İktisat Kuramının Kadına Bakışı”, Der. Necla Arat, **Türkiye’de Kadın Olgusu**, İstanbul: Say Yayıncılık, 1999, s.174.

⁷⁰ Arın, s.175.

Bu kuramla savaşıma giren 19. yy.da gelişmeye başlayan “klasik liberal feminizm” doğmuştur. Eğer kadınlar erkekler gibi rasyonel bireyler olamıyorsa veya ekonomik faaliyetlere onlar gibi katılamıyorlarsa bunun nedeni, doğalarından gelen eksiklikler değil, kadınları zayıf, erdemsiz, becerisiz kılan normlardır ve hukuksal pratiklerdir. Burada eğitimin hayati önemi söz konusudur. Fakat klasik liberal feminizm çok dar bir alana sıkışarak sadece var olan hukuk sisteminde iyileştirilmelere ve düzenlemelere gidilmesi için savaşım vererek bu hakların gerçek yaşamda ne kadar kullanılacağı ile pek ilgilenmemektedir.

3.1.3. Sosyal Liberalist Kuram

Bu kurama göre eşitsizlikleri azaltmaya ve ayrımcılığı yasaklamaya yönelik düzenlemelere, rekabet, eğitim, öğretim, becerileri artırma çabalarına rağmen gelir eşitsizlikleri sürmekte; verimlilik ve eğitim düzeyi aynı olsa da ücret ve kazanç farklılıkları azalmamaktadır. Bu, işgücü piyasalarının kurumsal işleyiş biçiminin rekabetçilikle değil bölünmüşlükle açıklanabileceği varsayımından çıkar. Buna yönelik geliştirilmiş kuramlar ise “bölünmüş işgücü kuramları” olarak anılır. Yüksek öğrenimliler arasında kazanç farklılıklarının gerileyeceğine yükselmesi, yaşla beraber ilerleme olanaklarının farklılıklarının artması, belirli grupların işsizliğe uğrama bakımından dezavantajlarının kronikleşmesi birer gösterge sayılır. Kadınla erkek formel anlamda eşit olarak rekabet edebilecek bir konuma gelmiş olsalar bile, piyasaların fiilen kurumsal olarak işleyiş biçimleri çerçevesinde elde edilen sonuçlarda eşitlik sağlanamamaktadır. Kadınların daha çok “kadın meslekleri” sayılan mesleklerde yoğunlaşması erkeklerle aynı mesleklere girseler bile alt kademelerde yer almaları, üst kademelere çıkamamaları, karar alma, yönetim fonksiyonlarına katılamamaları, sendikalarda söz sahibi olamamaları sonucunda toplumun ilerlemeye açık bütün alanlarında fiilen önemsiz olmaları yani ikincil roller edinmiş olmaları “rekabet etmeyen- edemeyen grup” olarak tanımlanmalarına sebep olmuştur. İşte bu nedenle işgücü piyasaları “bölünmüş, kademeleşmiş, hiyerarşikleşmiş” piyasalar olarak ele alınır.

Bölünmüş işgücü piyasaları yaklaşımı 1848 John Stuart Mill'in bu kuramı geliştirdiği yıla dayanır. Mill'e göre sevimsiz işlerin rekabet altında telafi edici ücret farklılıkları doğurması gerekmektedir. Oysa gerçek yaşamda zor, sevimsiz, yorucu işler başka hiçbir seçeneği kalmamış insanlar tarafından çaresizlikten yapılan işlerdir. Bu sebeple bu işleri yapanlar, en az ücrete, en kötü çalışma koşullarına razı olarak çalışanlardır. Bu durumda olanlar daha iyi çalışma koşullarında olanlarla rekabet edemezler. Yani rekabet edemeyen grubu oluştururlar.

Bu kuram 1960'tan itibaren geliştirilerek ikili piyasalar veya üçlü piyasalar adını almıştır. Birincil piyasalarda ücretler yüksek, ilerleme olanakları fazla, işsiz kalma olasılığı düşük, sosyal güvencesi yüksek, sendikal örgütlülüğü yüksek işler yer alırken ikincil piyasalarda ücreti düşük, ilerleme olanakları sınırlı, işten atılma olasılığı yüksek, işsiz kalma olasılığı yüksek, düzensiz, sürekliliği az, part-time çalışabilen, sosyal güvencesi düşük, örgütlülük derecesi düşük işler yer almaktadır. Kadın işgücünün büyük çoğunluğu ikincil piyasalarda istihdam edilmektedir. Bu eşitsizlikleri azalmanın öncelikli yolu kadınların engellemelerinin önündeki sosyo-ekonomik engelleri ortadan kaldırmaya çalışmak, buna yönelik olarak fırsat eşitliği politikaları, pozitif ayrımcılık, kültür ve eğitim politikalarıyla destek sağlamak olacaktır.

Fırsat eşitliği bakımından öğretim, işbaşında eğitim, beceri kazanma, becerileri geliştirme gelmektedir. Pozitif ayrımcılık ise kadınların belirgin biçimde az oldukları mesleklere kota konmasıyla sağlanabilir. Esnek çalışma saatleri, hamilelik ve doğuma ilişkin kolaylaştırıcı uygulamalar, işyerinde kreş gibi çözümler, pozitif ayrımcılık adına atılacak adımlardan sayılabilir.

Sonuç olarak liberalist kuramların yaklaşımları aksaklıkların kökenini ve yapısal nedenlerini ortadan kaldırmayı önermek yerine, aksaklıkların ortaya çıkardığı olumsuz sonuçların sosyal politika aracılığıyla etkilerini hafifletmektir.

3.2. Sosyalist ve Marksist Kuram

İşgücü piyasasının işleyişini sadece bir takım işleyiş aksaklıkları ve kurumsal bozukluklar bağlamında değil, genel toplumsal ilişkiler bağlamında bütüncül bir toplum yaklaşımı ile ele almak gerektiğini savunur. Toplumun işleyişini belirleyen en temel etmen maddi üretim ilişkileridir. Bu nedenle cinsiyet temelinde eşitsizlikler bir üretim tarzı olarak kapitalizmdeki üretim ilişkileri çerçevesinde ele alınmalıdır. Kapitalizmde üretim kar etmek amacıyla yapılır. Bu sistemde emek gücü de bir metadır ve bireyler emeklerini satarak yaşamaktadırlar.

Kapitalizmde emek gücünün yeniden üretim alanı esas olarak ev ve ailedir. İnsanların bakımı, yetiştirilmesi ev içinde harcanan emekle mümkündür. Bu emek, doğrudan doğruya kullanım değeri üreten, yani piyasada alınıp satılmayan ürünler ve hizmetler üreten bir emek türüdür. Neoklasik iktisada göre bu emek türü para kazanmaz dolayısıyla sadece bireysel tercihlere göre tahsis edilen zaman anlamına gelir. Marksist yaklaşımda ise ev emeği sorunsalı, emek gücünün yeniden üretimi yoluyla kapitalizmin üretim ilişkilerinin ayrılmaz parçası olarak ele alınmaktadır. Yani aile ilişkisi kapitalizmde iktisadi ilişkilerin belirleyici bir boyutu olarak görülmektedir. Çünkü piyasada metalar üretilirken, evde emek gücü yeniden üretilir. Eğer evde harcanan emek esas olarak kadın emeği ise, sınıf ilişkisi ile cinsiyetçi ayrım ilişkisi iç içe geçmiş demektir.

Marksist kuramda, emek gücünün yeniden üretimi yoluyla kadın emeğinin ezilmeye mi yoksa sömürüye mi maruz kaldığı, yani kadın emeğinin evde artık değer üretip üretmediği, dolayısıyla sermaye ile dolaysız bir ilişkisi olup olmadığı bu alanda en çok tartışılan konuların başında gelir.⁷¹

Bu tartışmalardan ilki ev emeğinin mübadele yaratmadığı, dolayısıyla değersiz kabul edileceğini konu alır. Fakat emek gücü kullanım değerleri üretme yerine, piyasalardan satın alınan metalar aracılığı ile üretilmeye kalkılsa emek gücünün yeniden üretim

⁷¹ Vogel, s. 82.

maliyetleri çok daha yüksek olacaktır ve bu emek gücünü kiralamak istenen kapitalist de çok yüksek bir ücret ödemek zorunda kalırdı. Halbuki ev emeği yoluyla, emek gücünün yeniden üretimi bireysel kapitalistlerin sorunu olmaktan çıkmakta ve esas olarak aile içinde harcanan emeğin üzerine yıkılmaktadır ve kadın emeği aracılığıyla gayet ucuza getirilmektedir. Kısacası çok ucuza gelen kadın emeği sayesinde aslında piyasada oluşan ücretler genel mübadele ilişkileri içinde yeniden üretilecek emek gücü değerinden daha düşük bir düzeyde oluşmaktadır; bu da artık değeri yani sömürü oranını yükseltmektedir.⁷²

Marksizm'in analizine göre eğer ev emeği emek gücünün yeniden üretimini ucuzlatıyorsa, kadın erkek eşitsizliği yönündeki kapitalizm öncesinde varolan ilişkileri devralmasa bile, kapitalizm bu eşitsizlikleri kendisi yaratacaktır. Eğer sermaye sınıfı ulusal, etnik, dini, bölgesel, cinsiyetçi temelde çalışan sınıfları bölerek, çalışanların küçük bir kısmına görece yüksek ücret verip diğerlerinin ücretlerini düşük tutabiliyorsa, çalışan sınıfları bu şekilde farklılaştırıp bölmek, karları artıran bir strateji olacaktır. Bu da kapitalistler açısından çok rasyonel bir strateji olacaktır. Bu nedenle sorun sadece kurumsal işleyiş biçimlerine bakılarak değil, bu işleyiş biçimlerinin temelinde yatan toplumsal ilişkilere bakarak anlaşılabilir. Bu işleyiş bozuklukları da ancak söz konusu toplumsal ilişkiler, yani kapitalist toplumsal ilişkiler değerlendirilerek düzeltilir.⁷³

Sosyalist feminizm yukarıdaki çıkarıma ek olarak ataerkil ilişkilerin ve bundan türeyen ideolojik biçimlendirme ve pratiklerin de önem taşıdığına dikkat çekmektedir. Bu kurama göre sosyalist liberalistlerin yeterli bulduğu reformlar sistemin döngüsünü değiştirecek güce sahip olamazlar. Başka bir deyişle, telafi edici politikalar ancak soruna geçici çözümler getirebilir. Çünkü emek gücünün yeniden üretim maliyetlerinin önemli bir kısmı toplumsal politikalar aracılığıyla bireylerin, ailelerin üzerinden alınıp toplumsallaştırılsa bile (örneğin işyerlerinde kreş), bu sınırlı kalmaya mahkumdur. Çocukların, yaşlıların, hastaların bakımı, hamilelik, doğum, eğitim ve tüm ev işlerinin toplumsallaşması kapitalizmde maliyetleri çok artırır. Kapitalizmde ev işlerinin sonuna kadar toplumsallaşması veya metalaşması ve mübadele değerlerinin karşılığında uygun

⁷² Heywood, s.53

⁷³ Arın, s.183.

olarak ücret ödenmesi mümkün değildir. İkinci olarak, emek gücünün yeniden üretim maliyetlerinin bir kısmı toplumsallaşsa bile, yani, sosyal refah devleti genişlese bile, kapitalizmde krizler olduğu sürece bu uygulamalardan geriye dönme zorunluluğu ortaya çıkacaktır. Krizlerde bu tür toplumsallaşmış maliyetleri tekrar bireylerin, ailelerin özel sorumluluğuna yıkmaya gereği doğar. İnsanlar kazanılmış haklarını kolay kolay teslim etmeyeceklerine göre, ciddi sosyal gerilim yaratmaması açısından, kapitalizmde hakim sınıflar bu tür sosyal hakların verilmesinde son derece ihtiyatlı davranmaktadırlar. Kısaca belirtmek gerekirse, cinsiyet temelinde ayrımcılık kapitalizm var oldukça sürecektir.

İktisat kuramı kadının konumunu analiz ederken genel olarak iki nokta belirginleşmektedir: İlki, analizler başta sadece işgücü piyasasının işleyişi çerçevesinde ele alınsa bile, açıklamalar yetersiz kalmakta, mutlaka ek belirleyici etmenler tahlile katılmak zorunda kalmaktadır. En ön plana çıkan ise kadının ev içi emeğinin değerlendirme dışı kalması ve kadının ev içi ve ev dışı konumlarının birbirinden ayrıştırılamamasıdır. İkincisi ise sorunu sadece ekonomik olarak değil, sosyal, kültürel, ideolojik hatta biyolojik açılardan da destekleyerek tanımlamak gerekmektedir.⁷⁴

Cinsiyet temelinde eşitsizliklerle mücadele ederken bahsedilen yaklaşımların hepsinin ortak zeminine ulaşp çözüme buradan gidilmesi daha sağlıklı olacaktır. Kadının çocuk doğurma gibi zor ve ulvi bir doğal özelliğinin onun aleyhine kullanılması ve toplumsal işleyişler aracılığıyla ikincil konuma koyma – baskı altına alınma – ezme gibi sömürme mekanizmalarının konusu haline getirilmemesi için atılacak her adımın ciddi değeri olacaktır.

3.3. Kadın İşgücünün Değerlendirilmesinde Yetersizlikler

İnsanlık tarihine bakıldığında toplumsal çevrenin insan yaşamını değiştiren ve niteleyen en güçlü öge olduğu göze çarpar. Tüm çevre koşulları içinde ekonomik gereksinimler yoluyla insanları etkileyenler en önemlileri olmuştur. Erkeklerin ve kadınların

⁷⁴ Marx, Engels, Lenin, Stalin, s. 162.

ekonomik durumu toplu olarak incelendiğinde aradaki dikkat çekici fark göze çarpmaktadır. Tarih boyunca erkeğin ekonomik konumu gittikçe uzmanlaşan bireylerin hizmetlerinin mübadelesine ve birleştirilmesine dayanmıştır. Kadının yapmasına izin verilen işler ise daha ilkel ve en eski işlerdendir. Tarih boyunca erkekler kadınlardan ekonomik konum açısından binlerce yıl ilerde olmuşlardır.

Uluslararası işgücü istatistiklerinde “ev kadını” piyasa ekonomisine katılmayan, diğer bir deyişle etkin (faal) olmayan kadınları tanımlamak için kullanılmaktadır. Konu ile ilgili yayınlar ise ev kadınlığının bir istatistiksel kategoriden çok toplumsal bir rol olduğunu vurgulamaktadırlar.

Kapitalizmin gelişmesi özellikle sanayileşme, sermayenin emekten; mal üretiminde kullanılan emeğin ev içi emeğinden; işyerinin evden ayrılmasına yol açmıştır. Kapitalist üretim biçiminin gelişmesiyle, aile, üretimdeki meslek yerini kaybetmiştir. Sanayileşme ile birlikte, daha önce bir bütün olan emek; ev emeği ve sanayi emeği olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır ve bu ayrılma aşağı yukarı cinsiyetlere göre olmuştur. Kadın ev emeğini, erkek ise sermaye emeğini oluşturmuştur.

Kapitalizmin yaygınlaşmasıyla üretim ve yeniden üretim etkinliklerinin ayrıştığı ve üretimin büyük ölçüde evin dışında gerçekleştirildiği; bu ayrışma sırasında da kadınların ev içinde yeniden üretim etkinliklerine yöneldikleri kabul edilmektedir. Kadınların etkinlikleri göz önüne alındığında, özellikle ev içi çalışma söz konusu olduğunda iki ölçüte göre gruplandırma yapılabilir:⁷⁵

- 1- İlk olarak kadınların etkinliklerinin “ekonomik etkinlik” olarak tanınıp taranması.
- 2- Kadınların yerine getirdikleri etkinliklerin bir parasal karşılığının olup olmaması.

⁷⁵ Dilek Eyüboğlu, **Kadın İşgücünün Değerlendirilmesinde Yetersizlikler**, Ankara: Milli Produktivite Yayınları, 1999, s. 14.

Tablo 1
Kadınların Ekonomik Etkinlikleri

Olan	Ekonomik Etkinlik Olarak		Tanınmayan
	Tanınan		
	4	←	3
Parasal Karşılığı			↑
Olmayan	1	→	2

Kaynak: Dilek Eyüboğlu, **Kadın İşgücünün Değerlendirilmesinde Yetersizlikler**. Ankara: Milli Produktivite Merkezi Yayınları, 1999 s. 15.

Sosyoekonomik gelişme süreci içinde kadınlar 1.gruptan 4.gruba doğru bir değişim geçirmektedirler. Sanayi toplumlarının tarihinde bu değişim gözlenmiştir. Günümüzde sanayileşmiş toplumlardaki kadınların büyük çoğunluğu 2.ve 4. gruplarda bulunmaktadır.

1. Gruptakiler:

İşgücü istatistiklerine göre, para almaksızın ekonomik etkinlikte bulundukları kabul edilen kadınlar çoğunlukla tarımdaki aile işletmelerinde yer almaktadırlar. İşgücü istatistiklerinde tarımla uğraşan kadınların büyük bir çoğunluğunu ekonomik faaliyette bulunduğu yasal olarak kanıtlanmış durumdadır. Bu durum, kadın işgücünün daha doğru olarak saptanmasını olanaklı kıldığı için olumlu bir yaklaşımdır.

2. Gruptakiler :

Genellikle kasabalarda ve kentlerde oturan, yaptıkları etkinlikler karşılığında para almayan ve uğraşları “ekonomik etkinlik” olarak değerlendirilmeyen kadınlardır. Kasabalı ve kentli kadınların etkinliklerinin “ekonomik” sayılmaması aslında bu kadınların konumlarında bir düşüş olarak görülebilir. Ancak bu durum, düşüş şeklinde algılanmamalıdır. Çünkü bir çok toplumda hala kadınların toplumsal konumlarını belirleyen ait oldukları ailelerdeki yetişkin erkeklerin ekonomik konumlarıdır.

Bu gruptaki kadınlar kendi aralarında büyük farklılıklar göstermektedir. Bir bölümü ev ve aile ile ilgili büyük işlerin yanında ekonomik etkinliklerde de bulunurlar. Kapıcı

karısının apartmandakilerin ev işlerini yapmaları gibi faaliyetlerde bulunurlar. Bu çalışmaların çoğu kayıtlı olmadığından, tarım dışı kesimlerde, aile içinde ücretsiz konumda çalışan kadınların saptanması güç olmaktadır.

3. Gruptakiler:

Geçici, örgütsüz ve çok az para getiren marjinal işleri yapan kadınlardır. Genellikle dar gelirli ailelerin üyeleridirler. İstatistikler bu gruptaki kadınları saptamada yetersizdir. Oysa oransal büyüklükleri artmaktadır. Ekonomik etkinlikleri saptanamayan; fakat emekleri karşılığı para kazanan bu kadınların oranı hakkında kesin bilgilerin olmayışı, kadın çalışmaları açısından da son derece önemli bir eksiklik olarak kabul edilmektedir.

4. Gruptakiler:

Bu gruba giren kadınların çoğunluğu tarım dışı işlerde ücretli olarak çalışmaktadır. Bunların bir bölümü beceri gerektirmeyen düşük ücretli işler yapmakta; bir bölümü ise toplumsal konumu yüksek ücretli işlerde çalışmaktadırlar. Dikkat edilecek olursa erkek çalışmasının tamamı bu alanda yer almaktadır. Kadınlar bu grupta olsalar dahi ev kadınlığı rollerinden sıyrılamamaktadırlar. O nedenle ev kadınlığı üzerinde durmadan, kadının ekonomik etkinliklere katılarak konumunu yükselteceğini ummak ve işgücüne katılmayı kadınların genel özlemi olarak belirtmek yanıltıcı olacaktır.

Ekonomik hayatta cinsiyete dayalı ayrımcılık ilk olarak kadının ev içindeki çalışmasının değerlendirme dışında tutulması ya da eksik değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Ulusal gelir hesaplamalarında bazı tanımsal eksikliklerin yanı sıra, kadınların ücretsiz aile işçisi olarak üretimde bulundukları alanlarda kadınların ve erkeklerin gelirlerinin ve üretimlerinin ayrı ayrı ölçülmemesi, aile geliri olarak erkeğin hanesine yazılıyor olması yetersiz değerlendirmelere sebep olmaktadır. Kadınlar tarafından üretilen mal ve hizmetlerin çoğu ulusal gelir hesaplarında ya hiç görülmemekte, ya da kabaca hesaplanmaktadır. Bu sonucu besleyen kaynaklar şunlardır:

- Kadının temel çalışma ortamı evidir.
- Bu çerçevede kadının çalışmasının değerlendirilmesinde ekonomik etkinlik kavramının uygulamaya geçirilmesinde çok sayıda belirsizlik noktası vardır. Bu

belirsizlikler, özellikle ev işleri gibi ücretsiz olarak yapılan çocuk bakımı, doğum, hasta ve yaşlı bakımı gibi işlerden ve tarım ile uğraşan ailelerde ev işi ile tarım işinin tam olarak ayrıştırılamamasından kaynaklanmaktadır.

- Tanım karışıklıkları daha çok kendi işinde ve enformel sektörde görülmektedir.
- Kadınların düzensiz işlerde çalışıyor olmaları istatistiklerin doğru olarak oluşturulmasını etkilemektedir. İstatistiklerin hangi mevsimde yapıldıkları ve sayımların süreleri çok önemlidir.
- Genelde kadınlar iş alanlarındaki genişlemelerden en son yararlanan ve kısıntılardan da ilk zarar gören kesimdir. Bütün dünyada 1970-1990 döneminde kadının toplam işgücü oranı artmakla birlikte son yıllarda bu artış ekonomik durgunluk nedeniyle kesintiye uğramıştır.
- Kadınların serbest çalışmaya göre daha güvenli ve düzenli olan ücretli çalışma olanaklarına sahip olmaları her zaman mümkün olmamaktadır.
- Kadın işgücünün bütün dünyada ortak olan bir başka özelliği ise kadınların hala tarımda ve hizmetlerde çalışmaları, sanayi sektöründe çalışan kadın sayısının oldukça düşük olmasıdır.⁷⁶

Yüzyıllardır kadının çalışma ortamı ev olmuştur. Parasal karşılığı olan veya olmayan bu kadar işin evde gerçekleşmesi ve evdeki günlük alışılmış düzen içinde kanıksanması; kadının yaptığı işin doğru olarak ölçülmesini güçleştirmektedir. Özellikle ev işleri ile kendine yeterli işletmelerdeki etkinliklerin birleştiği noktalarda; ev işlerinin nerede bittiği, ekonomik etkinliğin nerede başladığı belli olmamaktadır. Bu durum ev içi kadın emeğinin değerlendirilmesinde ikili bir haksızlığa neden olmaktadır.

Kadınların ve erkeklerin yaptıkları işlerin özellikleri farklıdır. Çalışılan saatlerin toplamı, işin niteliği, alınan ücret, işe başlama yaşı, çalışmaya verilen aralar, işten ayrılma yaşı, çalışma yerinde iç hizmetlerin yürütülmesi vb.

Toksöz, Özkazanç ve Poyraz'ın ifade ettiği gibi,

59 Nurhan Süral, **Avrupa Topluluğunun Çalışma Yaşamında Kadın – Erkek Eşitliğine Dair Düzenlemeleri ve Türkiye**, Ankara:T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, 2002, s. 53.

Hindistan'da yapılan bir araştırma, eğer 'ev işi' olarak kabul edilen tüm faaliyetler 'ekonomik' faaliyet sayılıyorsa, 15 yaş üzeri kırsal kadınların işgücüne katılım oranının %31'den %52'ye yükselecektir. (erkeklerin katılım oranı %64'dür). Kadınların katılımının düşük gösterilmesi kadınların yaptığı işlerin çoğunun 'ekonomik' diye adlandırılan etkinliklerden sayılmamasının bir sonucudur.⁷⁷

Kadının temel çalışma yeri evdir. Kadınların evde yaptıkları işler şu şekilde sıralanabilir: kadınların evde, para karşılığı çalışmaları, ev geçimi için yapılan tarım, ticaret amacıyla mal üretimi, “eve iş verme” yoluyla yapılan işler, kocanın işlerine yardımcı olmak için yapılan işlerdir. Bu kadar çok işin evde gerçekleşmesi ve evdeki alışılmış düzen içinde yerine getirilmesi; kadının evde yaptığı işlerin doğru şekilde ölçülmesini güçleştirmektedir. Gerek sayım memurları gerekse kadınlar bu işlerin çoğunun “ekonomik yönden etkin (faal)” sayılması gerektiğini çoğunlukla anlayamazlar. Geleneksel ölçme yöntemleri de, ev içinde ücretsiz olarak yapılan işleri kapsamamaktadır.

Kadınların yaşamında, çalışmanın yükünü tam olarak anlayabilmek ve bunu erkeklerinki ile karşılaştırmak için; atılması gereken ilk adım “çalışma sırasında harcanan zamanın” kadınlar ve erkekler için ayrı ayrı ölçülüp kaydedilmesi olmaktadır.

Zaman bütçesi verileri kişilerin bir gün boyunca zamanlarını nasıl geçirdiklerini ölçmektedir ve genel olarak bu veriler bir haftalık bir zaman süresi birimi kabul edilerek yapılmaktadır. Bu veriler kadınların çalışmalarının değerlendirilmesi açısından gerekli olan bir başlangıç noktasıdır. Bu istatistikler 1985'ten bu yana, dünyanın gelişmiş yörelerinde, ulusal istatistik kurumlarınca planlanmakta ve yürütülmektedir. Buna karşılık gelişmekte olan ülkelerde resmi istatistiklerde çoğunlukla yer almamaktadır.

⁷⁷ Gülay Toksöz, Alev Özkazanç ve Bedriye Poyraz, *Kadınlar, Kalkınma ve Sosyal Adalet*, Ankara Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara 2001, kasaum.ankara.edu.tr/gorsel/dosya/1095679034kal.doc, (30 Aralık 2005).

Tablo 2
Ülkelere Göre Kadın ve Erkek Çalışma Süreleri ve Kadınların Ev İçi / Ev Dışı
Faaliyet Süreleri

Ülkeler	Yıl	Toplam Çalışma Süresi (Dakika / Gün)		Kadınların Çalışma Süresi (Erkeklerle Göre %)	Toplam Çalışma Süresi (Faaliyetler)		Kadınlar Tarafından Harcanan Zaman	
		Kadın	Erkek		Ev Dışı	Ev İçi	Ev Dışı	Ev İçi
Endonezya	1992	398	366	109	60	40	35	65
Kenya	1986	590	572	103	46	54	41	59
Hindistan	2000	457	391	117	61	39	35	65
Fransa	1999	391	363	108	46	54	33	67
Almanya	1991	440	441	100	44	56	30	70
Kanada	1998	420	429	98	53	47	41	59
Japonya	1996	393	363	108	66	34	43	57
Hollanda	1995	308	315	98	48	52	27	73
ABD	1985	453	428	106	50	50	37	63
İngiltere	1985	413	411	100	51	49	37	63

Kaynak: UNDP, Development Report 2005, New York.

Kuzey Amerika, Kanada, Avustralya, Belçika, Finlandiya, Fransa, Almanya, Hollanda, Norveç, İngiltere, Bulgaristan, Macaristan, Polonya, Yugoslavya, Guatemala, Peru, Venezüella, Endonezya (Java) ve Nepal’de yapılmış araştırmalar kadınların ev içinde ve dışında ekonomik sorumluluk taşıyıcılar bile ev işlerinden sorumlu tutulduklarını göstermektedir.⁷⁸ Ancak gelişmiş ülkelerde kadınlar ev işlerine daha az zaman harcamaktadırlar. Bunun bir nedeni doğurganlığın azalmasıyken diğer nedenleri, zaman kazandırıcı ev aletlerinin yaygınlaşması, evlerin küçülmesi, standartların düşmesi ve hizmetçi kullanılması gibi bu tür ev hizmetlerinin dışarıdan sağlanması olarak sıralanabilir.

Bilindiği gibi kadınlar tarafından “ev işleri”ne harcanan ev içi emek kullanım değerine sahip olmakla birlikte; değişim değerine sahip sayılmamaktadır. Bunun sonucu olarak,

⁷⁸ Judie Coleman, “Globalisation and Women” **The Guardian**, 7 March 2001, <http://www.cpa.org.au/garchve3/1036glob.html>, (18 Kasım 2005).

erkek işgücünün ve toplumun yeniden üretimi açısından büyük önem taşımasına karşın; ev işlerinde harcadığı emek ulusal gelir hesaplarında yer almamaktadır. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Parasal karşılığı olmayan ev içi kadın emeği, kırdan kentte olsun; iş gücü piyasasına girsin veya girmesin hemen her kadının harcadığı emektir. İkincisi parasal değeri olan ev içi kadın emeğindeki eksik değerlendirmelerdir. Kendine yeterli tarım işletmelerinde olduğu gibi; kentte de küçük girişimcilikte ve enformel sektörde kadınlar evlerinde veya işyerlerinde parasal karşılığı olan üretimde bulunmaktadır. Fakat bu üretim etkinlikleri ulusal hesaplarda ya hiç yer almamakta veya çok az yer almaktadır. Sayımlarda ve araştırmalarda, soru kağıtlarına verilen yanıtlarda, genellikle erkekler mesleklerini rahatlıkla belirtirlerken; kadınlar “ev kadını” olduklarını söylemekte; Pazar veya ev için gıda (veya başka bir ürün veya hizmet) üretiminde bulunsalar bile bunu söylememe eğilimi göstermektedirler. Eğer görüşmeci, ev işinin ötesinde sorular sormaz ise kadının ekonomik etkinliği hiçbir zaman kayıtlara geçemeyebilmektedir.⁷⁹

3.4.Emek Piyasası ve Kadınlar

Kadınların ekonomik hayattaki konumlarına bakıldığında ilk göze çarpan özellikleri şöyle sıralanabilir: Bütün dünyada kadınlar genellikle en az ücret ödenen işleri yapmakta, düşük statülü işlerde yoğunlaşmaktadırlar. Kadınların, mensup olduğu hane fakir olduğu ölçüde düşük ücretli işlere katılımları artmaktadır. Kadın emeğinin yalnızca bir bölümüne parasal karşılık ödenmektedir. Kadınlar aynı zamanda ailenin bir çok ihtiyacını karşılamak zorundadırlar. Piyasada istihdam edilen kadınlar birçok işte erkeklerden daha az ücret almaktadır.⁸⁰

Kadınlara genellikle aynı iş karşılığında daha az ücret ödenmekle birlikte kadınların iş hayatında uğradığı ayrımcılığın asıl belirleyicisi bu değildir. Kadın erkek gelirleri arasındaki asıl fark erkeklerin daha çok gelir getiren işlerde çalışma imkanlarına sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu cinsiyete dayalı iş bölümünün bir izdüşümüdür.

⁷⁹ Vogel, s.84.

⁸⁰ Deniz Kandiyoti, *Major Issues On The Status of Women in Turkey: Approaches and Priorities*, **The Turkish Social Science Association Seminar**, Ankara, January 11- 13, 1980, s. 33.

Özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde bu durum kendisini sürekli olarak göstermektedir. Formel sektörde, enformel sektörde yada genel olarak emek piyasasında kadınlar daha çok statüsü ve geliri düşük “kadın” işlerine hapsolmuşlardır. Bu noktada kaçınılmaz olarak şu sorular akla gelmektedir. Kadınların gelir getiren ekonomik faaliyetlerde bulunmaları onlara toplumsal statülerinin yükselmesi anlamında bir kazanım sağlamış mıdır? Gelirlerinin yükselmesi bir kazanım mı sayılmalıdır yoksa elde ettikleri “ek gelir” hane halkının diğer fertleri için harcandığı ve iki iş yapmak zorunda kaldıkları için, iş hayatına katılmaları onlar için bir “kayıp” olarak mı değerlendirilmelidir?

Bu konuda birbirleriyle çelişen görüşler vardır. Bir bakış açısına göre kadınlar iş hayatına katılmakla göreceli bir özgürlük kazanmışlardır.⁸¹ Eve eskisi kadar bağımlı olmaktan kurtulmuş kazandıkları paranın belli bir bölümünü harcamada kendi başlarına karar alma hakkını elde etmiş aynı zamanda öğrencilik dönemi sona erdikten sonra diğer genç kadınlarla ilişkilerini sürdürme yani evi dışında sosyalleşme imkanlarını sürdürme olanağına kavuşmuşlardır. Bir başka deyişle kadınların emek piyasasına katılmaları onların hane gelirinin kullanımında ve sorumlulukların paylaşımında daha adil konumlara kavuşmaları oranında olumlu değerlendirilebilir. Eğitimli kadınların durumu farklılık gösterebilmektedir. Onların kazanımı daha iyi ve yüksek gelirli işlere girme şansları fazla olduğu için diğer kadınlara oranla daha fazla görünmektedir.⁸²

Bazı görüş sahipleri kadınların işgücüne katılımını olumlu bir gözle değerlendirmemektedir. Kadınların marjinalleşmesi tezi de denebilecek bu perspektife göre kadınlar ekonomik gelişme sürecinde üretim ve yeniden üretim mekanlarının ayrılmasıyla geleneksel roller içindeki güçlerini ve ekonomik katkılarının değerini kaybederken aynı zamanda belli bir alanda kısıtlanıp emeklerinin görünürlüğü de kaybetmişlerdir.⁸³ Üretim erkeğin alanında sınırlandırılmıştır. Devletin kalkınma politikaları da, kadınların geleneksel toplumdaki konumlarını yok sayarak bu sürece

⁸¹ K. Marx, F.Engels, V.I. Lenin, J. Stalin, **Kadın ve Komünizm**, çev. Ö.Ufuk , İstanbul : Öncü Kitabevi, s. 201.

⁸² Carol Hagemann – White, **Değişen Bir Toplumda Kadının İstihdamı İmkanlarının Geliştirilmesi**, İş ve İşçi Bulma Kurumu İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı, İstanbul, 7- 8 Kasım 1989, s. 57.

⁸³ Belkıs Kümbetlioğlu, Nilgün Çağa, “Çalışan Kadınlar ve Küreselleşme”, **Görüş**, Eylül 2000, s. 57.

ivme kazandırmıştır. Bu süreç, hem kadınların “geleneksel” görevlerinin ağır yükünü hafifletmezken, hem de onları marjinalize etmiştir; ev içindeki otoritelerinden ve kaynaklar üzerindeki kontrollerinden mahrum etmiştir.⁸⁴

Bütün bu görüşlerin birleştiği ortak nokta ise kadınların ekonomik durgunluk ortamında iş hayatına katılımlarının kendilerine fazla bir şey kazandırmadığıdır. Bu durumda kadınlar için hayat daha da zorlaşmaktadır. Daha az ücretle çalışmayı kabul etmek zorunda kalmalarının yanı sıra, düşen hane gelirlerinin yükünü taşımaktadırlar.

“Household survival strategy” diye adlandırılan bu tutum, kadının emek piyasasına katılımının dinamiklerini açıklamakta tek başına yeterli değildir. Yapılan araştırmalar, bir ekonomik durgunluk ortamında, işini kaybeden erkek işsiz olarak nitelenirken iş hayatından kopan kadının “ev kadını” olarak görüldüğünü ortaya koymuştur.⁸⁵

Ayrıca burada strateji kavramının kullanılışı da yanıltıcı olabilir. Çünkü yukarıda bahsedilen hareket etme biçimleri sadece ortaya çıkan “yeni” koşullara bir reaksiyondur ve geleceğe dönük planlama içermemektedir. Haneler, sadece, her ne yolla olursa olsun ek gelir elde etmeye çalışmaktadırlar. Ekonomik krizlerle baş etme stratejileri emek piyasasının dışındaki faaliyetleri de içermektedir. Enformel sektör, iş arayan herkesi içine alacak kadar iş olanağı yaratamadığına göre, haneler, krize değişik biçimlerde karşılık vermektedirler. Örneğin harcama ve tüketimi kısımaya, hane kompozisyonunu değiştirmeye başvurmaktadırlar.

Emek piyasası ve kadınlar konusu iki önemli çerçevede incelenebilir. Bunlardan ilki piyasanın kadını nasıl konumlandığı ve belirlediğidir. Var olan cinsiyet ayrımına dayalı işbölümü; eşit ise eşit ücret ilkesinin geçerli olmaması kadınların mesleki yükselme imkanlarının sınırlılığı ekonomik kriz ve kalkınma dönemlerinin kadının emek piyasasındaki konumunu nasıl belirlediği kente göçün etkileri, sendikalara katılım, sigortalı olup olmama, bekar veya evli oluşun piyasa tarafından değerlendiriliş

⁸⁴ Ahmet Demirel ve Diğerleri, **Çalışmaya Hazır İşgücü Olarak Kentli Kadın ve Değişimi**, Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, 1999, s.14.

⁸⁵ A. Geske Dijkstra, **Gender and Economics A European Perspective**, London: Routledge, 1997, s. 23.

biçimi, kadının emek piyasasına katılımını ve bu piyasadaki yerini belirlemektedir. İkincisi ise kadınların kendi konumlarını kendilerini nasıl değerlendirdikleri, onların çalışma, üretim, iş ve ev yaşamı hakkındaki görüş ve tanımları, özel alan içinde bulundukları ilişkiler ağına yaklaşımlarından oluşmaktadır. Hemen belirtmek gerekir ki analiz açısından bu iki kategorinin parçaları birbirini destekleyen, besleyen ve yeniden üreten etkenlerdir.

3.4.1 Piyasa Açısından

Genel olarak kadınların emek piyasasındaki konumlarına bakıldığında cinsiyet ayrımına dayalı bir işbölümüne tabi oldukları reddedilemez bir gerçek olarak ortaya çıkmaktadır. Demirel ve diğerlerinin tanımıyla “*Cinsiyet ayrımına dayalı işbölümü sadece kadın ve erkeğin yaptığı işlerin ayrışması olarak değil, aynı zamanda kadın ve erkeğin hangi ilişkiler ağı içerisinde çalıştıkları açısından da anlam kazanan bir kavramdır.*”⁸⁶ Üretim ilişkileri de var olan ataerkil değerlerden nasibini almıştır. Bundan dolayı kadınlar düşük ücretlerle vasıfsız işlerde otorite hiyerarşisinde düşük konumlarda kötü iş koşullarında çalışmaya kolaylıkla mahkum edilmektedirler. İşverenlerin kadınları bu koşullarda çalıştırmaktan kazancı oldukça büyük olmaktadır. Ucuz işgücünü oluşturan kadınlar hem emek sürecinde ezilmeye açık hem çok kolay işten çıkarılan yedek işçi ordusu niteliği taşıyan bir kesimdir.⁸⁷

Bunun altında yatan en önemli etkenlerden biri ise, hem kadının bizzat kendi emeğini hem de piyasanın kadının emeğini tanımlayış biçimidir. Kadının gelirinin hane için ek gelir olarak tanımlanışı, haneyi geçindirmede asıl sorumlunun erkek oluşu, kadınların düşük ücretle çalıştırılmalarına zemin hazırlarken, kolaylıkla ve erkeklerden önce işten çıkarılmalarını da meşru kılmaktadır. Bu yaklaşımın her iki cins tarafından da benimsenmiş olması cinsiyet ayrımına dayalı ideolojinin yeniden üretimine olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla piyasa ekonomisi ve ataerkil düzenin kesişen çıkarları kadınların konumunun değişmemesinde belirleyici faktördür.

⁸⁶ Demirel ve diğerleri, s.16.

⁸⁷ Vogel, s. 78.

Bütün toplumlarda geçerli olan erkek egemen ideoloji, meşruiyetini kadınları “doğa” erkekleri ise “kültür” ile tanımlayarak sağlamaktadır.⁸⁸ Gerek kadınlar, gerekse erkekler tarafından kadın, doğası gereği çocuk doğurmak ve büyütmek, kocasına bakmak, ev işlerini yürütmekle sorumlu görülmektedir. Erkeğin yaşam alanı üretim ile açıklanırken kadınınki yeniden üretimle sınırlandırılmaktadır. Kadının konumunun ev ve ev içi sorumluluklarıyla belirlenmesi, böylelikle onun ev içi emeğinin doğallaştırılması, hem onun evlilikle bağımlılığının ve ezilmişliğinin, hem de iş hayatında ve piyasasında zayıf konumunun ifadesi olmaktadır.

Ev içi emekleri doğal sayılan ve ödenmeyen bir emek biçimi olduğu için; kadınların emek piyasasına katılımları onların sadece çifte bir yük taşımalarıyla sonuçlanmaktadır. Dışarıda çalışmaları ev içi ilişkileri dönüştürecek bir etken olmamaktadır. Kazandıkları para katkı olarak değerlendirilirken kadınlar çifte iş yapmak durumunda kalmaktadırlar. Bu da kadınları dışarıda çalışmayı seçmekten alıkoymaktadır. Genelde hane ekonomisi kadın gelirine muhtaç kalmadıkça kadınlar çalışmayı seçmezler.⁸⁹

Çoğu zaman çalışma hayatına katılmaları, kadınların statüsünde de bir değişiklik meydana getirmemektedir.⁹⁰ Son değinilen nokta eğitim durumuyla doğrudan ilişkilidir. Belli bir eğitim düzeyinin üstündeki kadınlar, işi, sosyal statülerini arttıran bir etken olarak yaşayabilmektedir. Öte yandan söz konusu durum ancak belli bir eğitim düzeyinin üstü için geçerli olduğundan ve genelde kadının istihdam olanaklarının azlığından, onların eğitimi, haneler tarafından ileriye dönük bir yatırım olarak algılanmamakta ve eğitimlerine önem verilmemektedir.

Kadınların doğa ile eş tutulması sadece ev içi konumlarını değil aynı zamanda emek piyasasında ucuz ve belli işlerde, kötü koşullarda çalışmalarını da belirleyen bir faktördür. Kadınlar doğal farklılaşma yüzünden kapasiteleri ve gelir ihtiyaçları farklı bir grup olarak değerlendirilmektedir. Kadınların sadece belli işlerde istihdam edilişleri, onların doğal sayılan hassas ellere ve dolayısıyla ince işleri yapabilme kapasitelerine

⁸⁸ Joyce P. Jacobsen, **The Economics of Gender**, Massachussets: Blackwell Publishers, 1999, s.216.

⁸⁹ Dijkstra, s. 39.

⁹⁰ Kümbetlioğlu ve Çağa, s. 119.

sahip olmalarıyla açıklanmaktadır. Bu kapasitelerin doğal değil, öğrenilmiş olduğu göz ardı edilmektedir. Evde öğrenilen ev içi emeğinin bir parçası olan, bu yüzden de sosyal olarak görünmez olan bu işler, vasıfsız veya yarı vasıflı işler olarak tanımlanır. Kadınlar vasıfsız emeğe sahip oldukları için vasıfsız iş yapmamakta, işler kadınlar tarafından yapıldığı için vasıfsız sayılmaktadır. Kadınlar belli mücadeleler sonunda farklı meslek kollarına ve sektörlerine girebildiğinde de bu işler (örneğin sağlık ve eğitim) kadınsallaştığı ölçüde değer yitirmektedir.⁹¹

Sonuç olarak eve ve iş hayatına dair kodlar birbirini desteklemekte ve yeniden üretmektedir. Var olan baskı zinciri evden işe geçişte kopukluk göstermemektedir. Evdeki erkek kontrolü çeşitli stratejiler aracılığı ile işte de devam ettirilmektedir. Otorite hiyerarşisinde üst konumlara erkekler sahiptir. Cinsel taciz, cinsel sömürü v.b. gibi pratiklerin öne çıkarılmasıyla çalışan kadın imgesi değersiz ve önemsiz kılınmaktadır.

Erkek egemenliği sadece evde sınırlı kalmamakta, emek piyasasında da devam etmektedir. Bu, çeşitli mekanizmalarla sağlanmaktadır. Örneğin Malezya’da faaliyet gösteren uluslararası firmalardan biri fabrikasında çalışan kadınlarla modern ilişki kurmak yerine, kadınların babalarının onlar üzerindeki gücünü ve kontrolünü desteklemekte ve körüklemekte, böylece onları aile içinekinde benzer disiplinler bir sistem içinde çatıştırmaktadır. Ayrıca kadın emek gücüne dayalı erkeklerin otoritesine tabi olmaları, kadınların cinsel tacize uğrayabilecekleri ihtimali yüzünden kocalarını ve babalarını rahatsız ederken, çalışan kadınların da toplumsal saygınlıklarını yitirmelerine yol açmaktadır.

Kadın işgücüne olan talebin özellikleri ise şöyle sıralanabilir:

- Genelde kadınlar, iş alanlarındaki gelişmelerden en son yararlanan, iş alanlarındaki kısıntılardan ise ilk zarar gören kesim olmaktadır.

⁹¹ Zehra Kasnakoğlu and Meltem Dayıoğlu, “Female Labor Force Participation and Earnings Differentials between Genders in Turkey”, Janet M. Rives and Mahmood Yousefi, **Economic Dimensions of Gender Inequality** A Global Perspective, London: Praeger, 1997, s.112.

- Ekonominin genel gelişme süreci içinde kadın işgücüne olan talep başlangıçta artarken; bir noktadan sonra kadınların ücretli işgücü içindeki oranlarının azaldığı araştırmalarla kanıtlanmıştır.
- İşsizliğin ve süreğen (kronik) düşük istihdamın olduğu dönemlerde, kadın çalışanlar, erkeklerin egemenlik alanına yönelen bir tehdit olarak görülmektedir.
- Ciddi düzeyde işsizliğin ve düşük istihdamın olduğu günümüzde, iş olanakları, hem erkek hem kadın için sınırlıdır. Bu durumda kadın çalışan bakımından, aileleri için gelir sağlama zorunluluğu söz konusu olduğunda bile; kadınlar erkeklere haksız rekabet ediyormuş gibi değerlendirilmektedir.
- Toplumda “kadınlık rolleri” ile ilgili kavramlar, kadınların çalışma alanındaki sınırlarını oluşturmaktadır. Bu konuda yapısal , ekonomik ve toplumsal etmenler birbirini desteklemekte ve sistemdeki aksamalar ilk önce kadınları dezavantajlı duruma düşürmektedir.
- Ekonomik gelişme sürecinde, ailenin küçülmesinin, kadınların istihdam olanaklarına olumsuz etkileri olduğu saptanmıştır.⁹²

3.4.2 Kadın Emeği ve İşgücü Kuramı

3.4.2.1 İşgücü Piyasasının Bölümelenmesi

Burada işgücü piyasası birincil ve ikincil piyasalar olarak bölümlenmektedir. Birincil piyasa kararlı çalışma alışkanlıklarını gerektirir ve geliştirir; işte beceriye sahip olunmalıdır; ücretler görece yüksektir ve yükselme söz konusudur.

İkincil işlerde, kararlı çalışma alışkanlıklarına gereksinme duyulmaz; ücretler düşüktür; işgücü devri yüksektir; işte yükselme olanakları azdır. Gençler ve kadınlar tipik olarak ikincil emek piyasasında yer alırlar. Çünkü işverenler, kadınları, açıkça görünen toplumsal konumları, eğitime olan ilgilerinin düşüklüğü; tutumlu olmamaları ve dayanışma noksanlıkları gibi nedenlerle onları ikincil işgücü olarak tanımlarlar. İşgücü piyasasında bölümlenme hem dikey, hem de yatay olabilir. Bu çalışmaların çoğu kadın

⁹²Jacobsen, s. 216.

ve erkek mesleklerinin arasındaki ücret farklılıklarına odaklanmıştır. Söz konusu kuram, işverenin nitelikli kadın işgücünü birincil piyasalara çekerek bu yolla bu piyasadaki iş gücü arzını yükselterek ücretleri düşürme yoluna neden başvurmadığını açıklayamamaktadır.⁹³

3.4.2.2 İkili Rol Yaklaşımı

Ücretli kadın işgücünün işgücü piyasasındaki yerini açıklamak teziyle ortaya atılan ilk kuramdır. Kadının ev dışında çalışmasıyla birlikte ailedeki rolünün yanında iş yaşamında da bir rol üstlenmesi söz konusu olmuştur. Yaklaşım, bu iki rolün aileye hasar vermeden nasıl bağdaştırılacağı sorusuna yanıt aramaktadır. Verili yapı üzerinde türetilen çözüm önerileri kadının yükünü arttırmaktadır. Yaklaşım, kadının çalışmasının aile bütçesine yardım amacıyla benimsenmesi ve kadının işteki yerini kendisi açısından ikinci planda görmesiyle kabul edilebilir görüleceğini savunmaktadır.⁹⁴

3.4.2.3 Yedek İşgücü Ordusu Olarak Kadın

Bu yaklaşıma göre kapitalist sistem yedek işgücü ordusu oluşturarak işgücü piyasasını kontrol eder. Ekonomideki dalgalanmalara göre, bu yedek işgücü kullanılır. Kadınlar da bu grubun içindedir. Kadınlar gizli yedek işgücü ordusunu oluştururlar. Çünkü kadınların işten çıkarılmaları, ataerkil aile yapısı içinde ailenin koruyucu rolü nedeniyle fazla tepkiye neden olmaz. Bu kuram, kadın işgücünün bu kadar ucuz ve denetlenebilir olmasına karşın, sistemin neden öncelikle kadın işgücü kullanmadığını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bunun bir açıklaması kapitalizmin, sistemi kontrol altında tutabilmek için aile kurumunu koruma isteği olabilir.

⁹³ Dijkstra, s.29.

⁹⁴ Jacobsen, s. 228.

3.4.2.4 Beşeri Sermaye Yaklaşımı

Kadın işgücü, neoklasik kuramın marjinalite yaklaşımı içinde değerlendirilmektedir. Kurama göre, kadın işgücünün niteliği genel ve mesleki eğitim bakımından erkeğinkinden daha düşük olduğu için, kadın daha düşük ücretle çalışmak durumundadır. Çünkü insan daha yüksek ücret almak için kendine yatırım yapmakta, kendini eğitmekte, sonucunda da yüksek ücret almayı hak etmektedir. İşveren açısından bakıldığında, kadın emeği başka etmenlerle de düşük ücret almak durumundadır. Kadın doğum, çocuk bakımı gibi nedenlerle iş yaşamını kesintiye uğratabilmektedir. Bu da iş başında öğrendiklerini, deneyimlerinin bir ölçüde unutulması demektir. Ayrıca kadın emeği kesintilere uğraması nedeniyle işveren açısından güvenilir değildir. Kuramın en zayıf noktası, kadın emeğinin zaman içinde nitelikçe gelişme göstermesine karşın; kadın çalışanın durumunda genelde bir iyileşme olmamasını açıklamada yetersiz kalmasıdır.⁹⁵

3.4.2.5 Feminist Yaklaşım

Feministler diğer bütün kuram ve yaklaşımların, kadının hem ailedeki, hem de toplum içindeki ikincil konumunu veri almalarına karşı çıkmaktadır. Bu yaklaşım, diğer yaklaşımlarda yansız oldukları ileri sürülen piyasa güçlerinin cinsiyetler karşısında yansız olmadıklarını; cinsiyetlerin toplumsal olarak oluşturulduklarını ileri sürmektedir. Sosyal feministlere göre, Marksist kuram belirli mesleklerin belirli cinsler tarafında doldurulmasını açıklayamamakta; cinsiyetin yarattığı farklılıkları görememektedir. Sosyalist feminizme göre, işgücü piyasası için yapılan Marksist çözümlemenin, ataerkil yapı için öngörülen feminist çözümlemelerle tamamlanması gerekir.⁹⁶ Feministler çözümlemelerinde iki temel kavramı, ataerkil yapıyı ve kapitalizmi kullanmaktadırlar.

Bu anlamda kadınların hem emek piyasasında hem de evde erkek egemenliğine tabi olmaksızın, işteki erkek egemenliğinden kaçıp, sadece evdekine razı oldukları ve bu yüzden emek piyasasına katılmakta çok gönüllü davranmadıkları tezini savunmak; kadın meselesini değerlendirmede, kadınların diğer koşullarını görmezden gelme ile

⁹⁵ Eyüboğlu, 72.

⁹⁶ Marx, s. 86.

sonuçlanabilir. Gelir ihtiyaçlarının erkeklerden farklı tanımlanması (kadının geliri aileye ek gelirken, erkeğinki evin geçimini sağlamaktır, emeklerinin vasıfsız olarak değerlendirilmesi (küçük ellere sahip olmaları ve yaptıkları işlerin, içinde bulundukları sosyalleşme sürecinin bir parçası olması nedeniyle toplumsal olarak görünmez olması), sadece belli sektörlerde istihdam ediliyor oluşları, çalışmaları sonucu elde ettikleri gelirin oldukça düşük olmasına yol açmakta, bu da kadınların evden ayrı, kendi yeniden üretimini gerçekleştirmesini mümkün kılacak gelir düzeyine ulaşmasını imkansız kılmaktadır.

Önemli olan bir başka nokta da, kadının toplumdaki statüsünü ve konumunu belirleyen aile içi konumu ve emeğinin var olan şeklinin, kadınlar tarafından da doğal algılanıyor oluşudur. Kadın da kendini aileye bağlı olarak tanımlamakta ve kurgulamakta, ona atfedilen rolleri sorgulamak yerine, bu rolleri en iyi şekilde yerine getirerek statü kazanma yolunu seçmektedir. Zorunda kalmadıkça çalışmamakla birlikte, çalıştığında da çifte yükü taşımaya razı olmaktadır.

3.4.3 Cinsiyetçi Meslek Ayrımı

Emek piyasasında cinsiyetçi meslek ayrımı, gelişmiş olsun, az gelişmiş olsun, her ülkede bir çok araştırmayla kanıtlanmıştır. Ayrım, kadın ve erkeklerin değişik meslek ve sektörlerde (yatay ayrım) yoğunlaşması biçiminde olması gibi, aynı meslek ve sektörler içinde hiyerarşik düzeylerin (dikey ayrım) cinsiyete göre ayrışması biçiminde de olabilmektedir.⁹⁷ Mesleklerin yatay ayrışması olarak adlandırılan “kadın işi” ve “erkek işi” tanımlamaları önce meslek seçiminde, sonra işe alımda ve daha sonra tüm çalışma hayatı boyunca olumsuz etkilerini sürdürmektedir . Araba tamirciliği, genel müdürlük, müfettişlik, mühendislik, şoförlük genel olarak erkek işi olarak kabul görmektedir. Diğer taraftan hemşirelik, kütüphanecilik, sekreterlik kadın işleri olarak algılanır ve meslek tercihlerini etkiler.

⁹⁷ Jacobsen, s.224.

Örneğin 2002 - 2003 öğretim yılında Türkiye’de öğretmen yetiştirme programlarından mezun olan kızların oranı % 52, erkeklerin oranı % 48’dir. Eğitim bilimlerinde de aynı oran söz konusudur. Diğer bir örneği sağlık hizmetleri alanından göstermek mümkündür. Yine aynı yılın verilerine göre sağlık hizmetleri bilim dalında mezun olan kızların oranı % 65, erkeklerin oranı % 35’dir.⁹⁸

Birçok ülkede yapılan ampirik çalışmalar, özellikle 1970’li yıllardan itibaren kadın istihdamında izlenen artışın, tüm iş ve meslek kategorilerinde olmadığını, ya hizmet sektörü gibi geleneksel olarak kadınların çalıştığı mesleklerde meydana gelen artıştan, ya hızla kadınlaşan yeni sektörler yoluyla, yada bazı mesleklerin erkek mesleği olmaktan çıkıp kadın mesleğine dönüşmesi ile gerçekleştiğini sergilemektedir.

Sanayileşmiş ülkelerde kamu yönetiminde ve yönetsel alanlarda çalışan kadınların oranı 1970’ten 1990’a kadar ikiye katlanmıştır ve %14’ten %28’e çıkmıştır. Avustralya, Kanada, Macaristan, İrlanda ve Norveç’te ise üçe katlanmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde kadınların bu işlere katılma oranı en hızlı olarak Doğu Asya’da artmıştır. Kadınların teknik işlere ve mesleklere katılımları en çok İskandinav ülkelerinde olmuştur. Ancak meslek tercihlerindeki ayrım halen devam etmektedir.⁹⁹

Kadınların istihdama katılımları iki farklı cereyanla olmuş; meslek sahipleri (profesyoneller), bir yandan teknisyenler ve yöneticiler olarak, öte yandan sekreter ve satış elemanları olarak çalışmışlar ve bunlar son 20 yılda artış göstermişlerdir. Fakat bu iki yönlü artış (Doğu Asya Ülkeleri hariç) gelişmekte olan ülkelere pek de önemli olmamıştır.¹⁰⁰ İşgücü piyasasında ayrımcılık mekanizmalarının işleyişine kısaca bakılacak olursa;

⁹⁸ Necmettin Yeşilmen, “Kadın İstihdamını Arttırmada Eğitimin Rolü, Ülkemizdeki Durum ve Öneriler”, TİSK, Mart 2006, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1354&id=72, (9 Haziran 2006).

⁹⁹ Nielsen, s.24.

¹⁰⁰ Devaki Jain, “Feminisms and Globalisation: Women 2000”, Symposia Series, NCRW, CUNY and Japan Preparatory Committee “**Economic Dimensions of Globalisation Panel**”, June 2000, <http://www.womenaction.org/ungass/globalisation.html>, (7 Temmuz 2005).

- İşverenler kadın çalışan istihdam etmede ve onlara yatırım yapmada isteksiz davranmaktadırlar. Kadınların işgücü piyasalarına çok sık girip çıkmaları nedeniyle daha çok marjinal uğraşlarla sınırlı kalmaları gerektiğine duyulan inanç, işverenlerin kadınları anne adayı olarak görmesi ve doğum sonrasında kadınların ücretsiz izin gibi sosyal haklar talep edecekleri kaygısı.
- Ekonomik gerileme ve kriz dönemlerinde özellikle evli kadınlar öncelikle işten çıkarılmaktadır. Bunun için yüksek tazminat ödenmesi gibi bazı özendiriciler de kullanılmaktadır.
- Sendikaların genelde erkeklerin yönetiminde olması nedeniyle erkek ve kadın sendika üyeleri arasında fark gözetilmektedir.
- Bütün dünyada kadınlar sermaye ve eğitim olanaklarından, erkeklere göre daha düşük düzeyde yararlanmaktadır.
- Bütün dünyada işler ve meslekler kadın ve erkek için ayrıştırılmış bulunmaktadır. O nedenle, yetiştirilme çağında her iki cins farklı mesleklere yönlendirilmektedir.
- Belli işlere ve mesleklere kadınlar kabul edilmemekte veya yeni yeni kabul edilmektedir. Kadınları korumak amacıyla yapılan koruyucu yasal düzenlemeler nedeniyle, kadınların bazı mesleklere girmeleri engellenmiş bulunmaktadır. Örneğin Türkiye’de kadınlar kaymakamlık, müfettişlik gibi bazı mesleklere kabul edilmemişlerdir. Diğer bir örnek de bazı mesleklerde kadın oranının dondurulmasıdır. Bunun için polis ve asker örgütleri emsal alınabilir.
- Cinsiyetler arasındaki ücret farklılıkları düşündürücü boyuttadır. Birçok ülkede kadınların aldıkları ücretlerin, erkeklerin ücretlerinin % 75- 92’si düzeyinde olduğu gözlemlenmektedir.¹⁰¹

İşgücü piyasasına girmiş kadınlarla ilgili ayrımcılık uygulamalarından da bahsetmek gerekir. Kadınlar hem çalışma yaşamına girerken hem de girdikten sonra cinsiyete dayalı ayrımcılıktan etkilenmekte ve engellenmektedirler. Bu ayrımcılığın biçimi ve derecesi çalışılan işyerindeki işverene, işyerinin ölçeğine ve işyerinde yapılan işe bağlı olarak değişse de kadınlara karşı ayrımcılık göz ardı edilemeyecek bir olgudur. Belli işlere kadınların kabul edilmemeleri, bazı iş ve mesleklerde kadın oranının

¹⁰¹ Eyüboğlu, s.32.

dondurulması işe almada ve işyerindeki görev dağılımında kendilerine erkeklerle eşit davranılmaması, beceri isteyen işlere hazırlayıcı hizmet-içi eğitimden yoksun bırakılmaları, ücretlerinin düşük tutulması, evlenme ve çocuk doğurma durumlarında işlerine son verilmesi, kriz ve ekonomik gerileme durumunda evli kadınların erkeklerden önce işten çıkarılmaları gibi durumlar örnek teşkil eder. Eşitlik kavramını en ciddiye alan tek ülkenin İsveç olduğu söylenebilir. Öyle ki örneğin babalara çocuklarına bakmaları için bir ay boyunca tam gün izin hakkı verilmiştir. Söz konusu bir aylık bakım iznini anneler değil yalnızca babalar kullanabilmektedir. Yoksa bu hak yitirilmektedir.¹⁰²

3.4.4. Kadın Gözüyle Kadın Emeği

İşgücü piyasasına katılan kadınların, hem çalışmaları hem de ev işi sorumlulukları yeterince paylaşamadıkları için çifte iş yapmak zorunda kalmaları, var olan cinsiyete dayalı işbölümünün yarattığı önemli sorunlardan biridir. Bu konuda kadınların tutumlarını daha iyi anlamak amacıyla yapılan bir araştırma kadınların ev içi sorumluluklarına ve dışarıda çalışmaya yaklaşım biçimleri ile onların ev içi rollerini nasıl değerlendirdikleri arasında bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

Bu araştırma Kanada’da bir endüstri kasabası olan Flin Flan’da yapılmıştır. 1976’da 100 kadınla yapılan araştırma 5 yıl sonra tekrarlanarak, 5 yıl zarfında oluşan değişiklikler araştırılmıştır.¹⁰³ İkinci araştırma sonucunda, kadınların ev içi işbölümüne ilişkin bakış açılarında belirgin bir değişim gözlenmemiştir.

Araştırmada 3 ayrı kuşaktan kadınla görüşme yapılmıştır. (1920 ve 1930’larda ev kuranlar, 1940’lar ve 1950’lerde ev kuranlar ve 1960 ve 1970’lerde ev kuranlar). Kadınların yarısından çoğu evlendikten sonra çocukları doğana kadar bir süre dışarıda çalışmış ve çocukları okul çağına gelene kadar işi bırakmışlardır. Kadınlar kendilerini ev kadınlığı ile tanımlamaktadırlar. Onların ev içi iş bölümü ve dışarıda çalışmaya ilişkin değerlendirmeleri sonucunda araştırmacılar üç kadın tiplmesi oluşturmuşlardır:

¹⁰² Wichterich, s. 156.

¹⁰³ Demirel ve diğerleri, s. 19.

1. Tip(kadının öncelikli işi evi ve erkeğidir):

Bu kategoriye oluşturan kadınlar temelde kadının dışarıda çalışmasına karşıdırlar. Çünkü bunun onların asıl rollerini gerçekleştirmelerine engel olduğunu düşünmektedirler. Ev işlerinin aksadığını belirtmektedirler. Erkeği, evin ekmeğini kazanmakla yükümlü olan kişi olarak görüp, ancak kendilerinin getireceği gelir hane ekonomisi açısından hayati olduğu zaman çalışabileceklerini ve bu kriz sona erdiğinde, çalışmanın bırakılması gerektiğini savunmaktadırlar.

Her zaman için kocalarının ve evin ihtiyaçları kendi ihtiyaçlarından önce gelmektedir. Erkek çocuklarına, asla ev işi yaptırmazken, kızlarına en ince ayrıntısına kadar ev işlerini öğretmekte, onları geleceğin anne ve eşleri olarak yetiştirmektedirler. Ücretli işte çalışmayı kadın ve aile yaşamı için olumsuz bir durum sayarlar kendilerini gerçekleştirmelerinin yolu mükemmel bir ev kadını olmaktan geçmektedir.

2. Tip (kadın ve erkek bir bütünün parçasıdır):

Bu gruptaki kadınlar, erkeğin ve kadının farklı olduğunu ve bu farklılıkların birbirini bütünleştirici özelliğe sahip olduğunu savunan kadınlardır. Onlara göre kadın ve erkeğin birlikteliği belli bir ortaklaşa çalışma ve paylaşımı beraberinde getirir. Bu paylaşımda kadın ev içi işlerin sorumluluğunu alırken, erkek de ev dışı sorumluluklarla yükümlüdür. Ekonomik olarak kadın çalışarak erkeğe yardım edebilir ama bu yine de “yardım” olarak tanımlanır. Kadının asıl yerini ev olarak tanımlamakla birlikte ev kadınlığını mükemmel yapma çabası içinde olmayan bu kadınlar, çalışma hayatında yer aldıklarında, ev içi rollerini paylaşmaktan çok kolaylaştırıcı stratejilere başvurumaktadırlar. Az eşya sahibi olmak, hazır yemek yemek, konserve pişirmek, titiz olmamak gibi.

3. Tip (paylaşımcı yaşam):

Bu gruptaki kadınlar ise kadının istediğinde bir işte çalışabileceğini ve bu durumda kadın ve erkeğin evin geçimini paylaştığını savunmaktadırlar. Geçim sağlamanın paylaşılabirliği kadar ev içi işlerinin de paylaşılabirliğine inanmaktadırlar ve bu bağlamda erkeğin ev işlerini paylaşması ve ev işlerine katılması için belli stratejiler

geliştirmektedirler. Fakat bu süreç oldukça güç bir süreç olarak yaşanmaktadır. Çünkü bu işbölümünde var olan eşitsizlik erkeğin gücünün simgesi olmakta ve kadınlar eşitlik talebiyle bu gücü tehdit etmektedirler. Kadınların çalıştıklarında göreceli güç kazanımı da bu tehdidi artırır. Kadınların daha düşük ücret alıyor oluşu da erkekler tarafından, kendilerinin ev içi işbölümüne yanaşmamalarını meşrulaştırıcı bir sebep olarak kullanılmaktadır.

Ayrıca kadınlar erkeklerden yardım istediklerinde sadece onların dirençleriyle değil, aynı zamanda onların işler konusundaki tecrübesizliği ve bilgisizliği ile de baş etmek zorunda kalmaktadırlar. Başka bir önemli husus da kadınlar tek kontrol sahibi oldukları ev üzerindeki denetim güçlerini çok fazla kaybetmek istememektedirler.

Erkekler işbölümüne katılsa bile, bu “yardım” olarak tanımlanmakta ve bu işler esas olarak yine de kadının görevi olarak sayılmaktadır. Erkekler iş yaptıkları zaman, arkalarında bir o kadar da yapılması gereken iş bırakmakta, genellikle makinelerle yapılan işleri tercih etmektedirler. Kadınlar ev işleri kadar çocuktan da sorumlu görüldüğü için, eğer erkekler çocuklarla ilgilenirse bu “bebek bakıcılığı” yapmış olmaları olarak tanımlanabilmekte, kadın çocuğa baktığında ise doğal bir görevi yerine getirmiş olmaktadır. Erkeklerin işbölümü ve sorumluluk paylaşımına dairen büyük korkuları ise toplum içinde komik duruma düşmek, kılıbık damgası yemek olmaktadır. Erkeklik imgelerinin tehlikeye girmesinden korkmaktadırlar. Ev işleri ve çocuk bakımı için kadına yardım etseler bile, bunun gizli kalması ve görünmemesi için çaba harcamaktadırlar.

Bütün bu koşullar altında, ayrılmış olan üretim ve yeniden üretim alanları ve bunların cinsiyetlere göre tanımlanışı karşısında kadınlar da, bir direniş biçim olarak bu iki ayrı alanı birleştiren yeni bir yeniden yapılandırma sürecini gerçekleştirmektedirler. Ev dışında çalıştıklarında, çifte yük taşımak zorunda kaldıkları, ev işlerini paylaşmadıkları, tatminkar ücretler alamadıkları gibi, statü de kazanamadıkları için, evde iş yapmaya yönelmektedirler. Böylece gitgide artan bir ivme ile enformel ekonominin önemli bir parçası haline gelmektedirler.

Kadın işgücünün arzının belirleyicileri şu şekilde sıralanabilir:

- Kadınların ücretli olarak çalışmamlarının toplumca kabul edilen bir durum olması; erkeklerden farklı olarak, kadınlara çalışma yaşamına katılıp katılmama kararlarında bir serbestlik vermektedir. Bu serbestliği yaratan bir başka etmen de, evliliğin kadın işgücüne katılmak bakımından bir seçeneği gibi görülmesidir.
- Doğurganlık bir yana bırakılacak olursa, sadece evliliğin, kadının çalışma yaşamına katılımıyla ilgili ne türden sonuçlar doğurduğuna ilişkin (araştırmalarla desteklenmiş) kanıtlar sınırlıdır. Doğurganlık evliliğin güvencesi olarak görüldüğünden yaygındır. O nedenle, genelde, evli kadının çalışma yaşamına katılım konusu, çocuk ögesi ile birlikte ele alınmalıdır.
- Kanıtlar, evli kadınların işgücü piyasasına katılımının oranının bekar ve boşanmış kadınlara göre daha düşük olduğu görüşünü desteklemektedir.
- Kadın işgücü bakımından evliliğin yanı sıra, yaş, eğitim, doğurganlık ve yer değiştirme (tayin) etkileri incelendiğinde; bunların da kadın işgücünün arzında belirleyici oldukları görülmektedir.

4. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDEKİ DEĞİŞİMLERİN KADIN EMEĞİNE YANSIMALARI

4.1. Üretim Biçimindeki Yeni Gelişmeler ve Emek Piyasasına Yansımaları

ABD'den başlayarak uygulamaya konulan ve İkinci Dünya Savaşı sonrası önce Avrupa'yı ardından da hemen tüm ülkelere ihraç edilen Fordist üretim biçimi, ayrıntılı bir düzeyde iş bölümü uygulayarak işin tasarım ve mühendisliğini icraatından ayırma prensibine dayandığı ve bu sürecin gelişimi daha önceki bölümde açıklanmıştı. Tekdüzelğin hakim olduğu üretim sürecinde işçilerin makinelerin hızına uyması beklenen bu sistemde standart makinelerle kitlesel olarak standart mallar üretilmekte olup özellikle Avrupa ülkelerinde iş güvenliği ve sosyal hakların gözetildiği, verimlilik artışlarının işveren ve işçi arasında paylaşımının belirli bir uzlaşmaya dayandığı bir sistem oluşturulmuştur. Refah devleti anlayışı da denebilecek bu düzen, 1980 sonrasında uluslararası sermaye dolaşımının hızlanması ve uluslararası ticaretin genişlemesini takiben Fordizm'in, uluslararası piyasaların değişken yapısına ve tüketicilerin standart mallardan daha ziyade değişik özellikler taşıyan ürünlere olan talebindeki artışa ayak uyduramaması ile çatırdamaya başlamıştır.

Gelişmekte olan ülkelerde manzara biraz daha farklı gözükmektedir. Bu ülkelerde Fordizm, zaten geleneksel tarım kesimi ve kentsel enformel kesim dışında kalan belirli üretim alanlarına girebilmiştir. Yeni gelişen ülkelerde emek - sermaye ilişkileri eksik bir Fordizm sergilemektedir.¹⁰⁴ Verimliliğin işveren ve işçi arasında belirli normlar gözetilerek paylaşımı, iş güvenliği ve sosyal haklar genellikle mevcut değildir.

Günümüzde, göreceli olarak tekdüze bir ilişki biçimi olan Fordist sisteme kıyasla sermaye-emek ilişkilerinde dünya çapında bir çeşitlenme olduğu ve bu çeşitlenmenin gittikçe artış gösterdiği gözlemlenmektedir. Öte yandan, sermaye-emek ilişkilerinde gözlemlenen farklılaşmanın geçici olabileceği, eski düzenin içinde bulunduğu krizin aynı zamanda kapitalizmin yeni bir paradigma anlayışı olarak da yorumlanabileceği

¹⁰⁴ Global Employment Trends Brief, s. 5.

ileri sürülmektedir. Emek-sermaye ilişkilerinin gelişim yönü konusunda henüz kesin yargılara varmak mümkün görülmemekle birlikte gelecek için bazı eğilimlere işaret edilebilmektedir. Örneğin Fordizm’de geçerli olan kitlesel üretime kıyasla yeni teknolojilerin, daha yüksek düzeyde bilgisayar kullanımı becerisine sahip işçilere gereksinim duyması ve üretim sürecinde işçinin inisiyatif kullanımının artması söz konusudur.

Öte yandan, gelişmiş, gelişmemiş tüm ekonomilerde işletmelerin hedefinin gittikçe artan oranda işgücü maliyetlerinin düşürülmesine yöneldiği ve bu amaçla, üretim sürecinde ve emek piyasasında “esnekleşmenin” yeni sermaye birikim biçimi olarak ortaya çıktığı ileri sürülmektedir. İşletmelerin tam zamanlı çalışan sayısını düşürerek giderek daha fazla sayıda kısmi-zamanlı (part-time) ve geçici personel istihdam ettiği ve-veya fason çalışma biçimlerine kaydığı görülmektedir. Bu aşamada kadın istihdamı önemli bir rol oynamaktadır. Her toplumda farklı düzeylerde olsa da varolan cinsiyete dayalı işbölümü kadınları ev ve ailelerinin bakımından sorumlu tutmaktadır. Aile içi sorumlulukları nedeniyle kadınların emek piyasasıyla ilişkileri zaten hep *esnek* bir yapı sergilemiştir. Yani üretim örgütlenmeleri kadınların bu konumundan yararlanmakta ve esnekleştirmeye çalıştıkları yapı içinde gittikçe artan oranda kadın istihdam etmektedirler.

1980’den bu yana, başta Avrupa olmak üzere uluslararası düzende bölgesel olarak yaşanan siyasal parçalanma ve ekonomik kriz, üçüncü dünya kentlerindeki ekonomik hayat üzerinde önemli değişiklikler meydana getirmiştir. “Yeniden yapılanma” kavramıyla özetlenen bu süreçle uluslararası ticarete serbestleşme, devletin ekonomik rollerinin değişmesi, ekonomik istikrar programları, özelleştirme, emek piyasası ve işletmeler üzerindeki devlet denetiminin azalması ve yeni birikim biçimleri kastedilmektedir. 1980’lerin başında Dünya Bankası’nın kalkınmayı bir ulusal iktisadi büyüme süreci olarak görmeyi bırakıp kapitalist piyasaya katılma ve eklemlenme ile eş değer bir kavram olarak kabul etmesine tanık olunmuştur. Böylece küreselleşme projesi geniş iktisadi, siyasi, toplumsal ve kültürel etkileri olan bir paradigma değişikliği yaratarak İkinci Dünya Savaşı sonrası modernleşme projesinin yerini almıştır. Siyasi

düzlemde ise 1989'dan sonra sosyalizmin yıkılması hiç kuşkusuz yeni egemen söylem olarak neoliberal küreselleşmenin yolunu açmıştır.

Sermayenin dünya çapında yayılması kaçınılmaz olarak çalışan sınıfların da küresel olarak yayılması anlamına gelecektir. Bu, emeğin doğasının ve küresel işgücünün hem toplumsal hem de mekansal alanda değişmesine neden olur. 1975 – 1995 yılları arasında iki katına çıkan küresel işçi sayısı sermayenin küreselleşmesinin emek piyasasında da yarattığı dönüşümleri gösterir niteliktedir.¹⁰⁵ Uluslararası şirketlerin yöneticileri ürün, teknoloji ve sermaye için dünya piyasalarından bahsediyorlarsa, artık emek için de dünya piyasasını düşünmektedirler. Tüm kaynakları en iyi şekilde kullanabilmek temel çıkış noktaları olmaktadır.

Dünya işgücünde yaşanan büyümenin göstergeleri Tablo 3'te en çarpıcı şekilde göze çarpmaktadır. 1985'ten sonra tüm dünyada görülen işgücünün gittikçe artan genişleme süreci dışında, gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkelerdeki artış oranları arasındaki farklılığa dikkat çekmek gerekir. gelişmiş ülkelerde 1975 – 2000 arasında işgücü üçte bir oranında büyürken, gelişmekte olan ülkelerde iki kat işgücü artışı yaşanmıştır.

Küreselleşmeyle birlikte, ulusal sınırların piyasa açısından önemsizleşmesi, malların bütün dünyada serbestçe dolaşabilir hale gelmesi, bütün ülkeler için dış pazara eklemlenmeyi, oradaki rekabet koşullarına ayak uydurmayı zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle dünya piyasalarında satılacak malların fiyat rekabeti önem kazanmaktadır. Fiyatları düşürebilmek, emek yoğun teknolojiler kullanan ülkelerde büyük ölçüde işgücü maliyetlerinin düşürülmesine bağlı olduğundan, ucuz emek sayılan kadın işgücü kullanımı artmaktadır.

¹⁰⁵ Ronaldo Munck, **Emeğin Yeni Dünyası**, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2002, s. 21.

Tablo 3
Dünya İş Gücündeki Büyüme

BÖLGE	1970 (milyon)	1985 (milyon)	2000 (milyon)	Yıllık Büyüme 1985 -2000 (%)
OECD	307	372,4	401,3	0,5
ABD	84,9	122,1	141,1	1
Japonya	51,5	59,6	64,3	0,5
Almanya	35,5	38,9	37,2	-0,3
İngiltere	25,3	28,2	29,1	0,2
Fransa	21,4	23,9	25,8	0,5
İtalya	20,9	23,5	24,2	0,2
İspanya	13	14	15,7	0,8
Kanada	8,5	12,7	14,6	0,9
Avustralya	5,6	7,4	8,9	1,3
İsveç	3,9	4,4	4,6	0,3
Gelişmekte Olan Bölgeler*	1119,9	1595,8	2137,7	2,1
Çin	428,3	617,9	761,2	1,4
Hindistan	223,9	293,2	383,2	1,8
Endonezya	45,6	63,4	87,7	2,2
Brezilya	31,5	49,6	67,8	2,1
Pakistan	19,3	29,8	45,2	2,8
Tayland	17,9	26,7	34,5	1,7
Meksika	14,5	26,1	40,6	3
Türkiye	16,1	21,4	28,8	2
Filipinler	13,7	19,9	28,6	2
Güney Kore	11,4	16,8	22,3	1,9
Dünya	1596,8	2163,6	2752,5	1,6

*Toplam değerler tabloda gösterilmeyen ülkeleri de içerir.

Kaynak: Ronaldo Munck, **Emeğin Yeni Dünyası**, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2002, s. 21.

Tablo 4’te mal ve hizmet ihracatı yapan ülkeler ve ileri teknoloji ihracatı yapan ülkelerin değerlerine bakılırsa mal ve hizmet ihracatında 1990 – 2003 yılları arasında Hong Kong, Arjantin, Malezya, Brezilya, Vietnam, Filipinler yüksek artış oranıyla dikkat çekmektedir. Bu ülkeler aynı zamanda ucuz ve düşük nitelikli kadın emeğinin itici gücü ile ihracatlarını daha yüksek oranlara çekebilmişlerdir.

Tablo 4
Ülkelere Göre Ticaret Yapısı

Ülkeler	Mal ve Hizmet İthalatı (%)		Mal ve Hizmet İhracatı (%)		İleri teknoloji İhracatı (%)	
	1990	2003	1990	2003	1990	2003
Norveç	34	28	40	41	12	19
Kanada	26	37	26	42	14	14
İsveç	29	37	30	44	13	15
İsviçre	34	37	36	44	12	22
ABD	11	14	10	10	33	31
Japon	9	10	10	12	24	24
Hollanda	51	58	54	63	16	31
Almanya	25	32	25	36	11	16
Kore	29	36	28	38	18	32
Barbados	52	55	49	52	..*	14
Hong Kong	124	161	132	170	..	13
Arjantin	5	14	10	25	..	9
Meksika	20	30	19	28	8	21
Malezya	72	93	75	114	38	58
Brezilya	7	13	8	17	7	12
Filipinler	33	51	28	48	..	74
Çin	14	32	18	34	..	27
Tunus	51	47	44	43	2	4
Türkiye	18	31	13	28	1	2
Vietnam	45	68	36	60	..	2
Endonezya	24	26	25	31	1	14
Hindistan	9	16	7	14	2	5
Namibya	67	47	52	39	..	3
Kenya	31	29	26	25	4	4

Kaynak: UNDP, Human Development Report New York, 2005.

* (..) Veri yok.

Küreselleşmenin hız kazanmasıyla dünya ülkelerinde yaşanan değişimler ülkeler bazındaki örneklerle çeşitlendirilebilir. Örneğin Bangladeş'te 1978 yılında, sadece 4 giysi fabrikası varken, 1995 yılında 2.400 fabrikada 1.2 milyon işçi istihdam edilmeye başlanmıştır. Ülkedeki ücretli çalışanların %70'ini barındıran bu sektörde çalışanların % 90'ı 25 yaşın altındaki kadınlardır. Bangladeş uç bir örnek olmakla birlikte diğer bir çok ülkede de ihracata yönelik üretim alanlarında kadınların sayısı ve payı oldukça yüksektir. Bunlardan bazıları Dominik Cumhuriyeti, Endonezya, Filipinler, Kore Cumhuriyeti, Tayvan, Çin, Tunus gibi ülkelerdir. İhracat sektöründe çalışanların büyük

bir çoğunluğu kadın, genç, bekar olup, kırsal bölgelerden gelmektedir. Kadınlar ister ihracat yapan uluslararası şirketlerde, ister yerli şirketlerde olsun,

- * düşük ücretli,
- * geçici ve düzensiz,
- * iş güvencesinden yoksun,
- * çoğu zaman sosyal güvenceden yoksun olan işlerde çalışmaktadırlar.

Tablo 5, kadın ve erkek ücretlerindeki eşitsizlik ile toplumsal cinsiyete bağlı gelişme endeksi arasında bir korelasyon olup olmadığını tespit etmeye çalışmakta faydalı olacaktır. Hindistan, Endonezya, Türkiye, Tunus, Filipinler, Brezilya, Malezya, Meksika, Arjantin, Hong Kong, Barbados gibi gelişmekte olan ve aynı zamanda toplumsal cinsiyete bağlı endeks sıralamasında altı sıralarda bulunan ülkelerle Fransa, İngiltere, Almanya, Hollanda, Japonya, ABD, Kanada gibi gelişmiş olan ve aynı zamanda toplumsal cinsiyete bağlı gelişme endeks sıralamasında daha üst sıralarda yer alan ülkeler karşılaştırıldığında kadın ve erkek ücretleri arasındaki uçurum her iki grupta da göze çarpar. Dolayısıyla, küresel anlamda kadınların ücret eşitsizliği gelişmiş ve gelişmekte olan bütün ekonomilerde üzerine gidilmesi gereken bir noktadır.

Küreselleşme kadınlara daha çok iş alanı açmış olmakla birlikte istihdamdaki artış, çalışma koşullarının kötüleşmesiyle paralel gitmektedir. Tablo 6, 1980 – 1999 yılları arasında Endonezya, Tayland, Kore ve Filipinler’de kadın işgücü katılımının artışını göstermektedir.

Tablo 5**Toplumsal Cinsiyete Bağlı Gelişme Endeksi ve Ücretlerdeki Eşitsizlik**

Ülkeler	Toplumsal Cinsiyete Bağlı Gelişme Endeksi		Tahmini Gelir (Amerikan Doları) (2003)	
	Sıralama	Değer	Kadın	Erkek
Norveç	1	0,96	32.272	43.148
Kanada	5	0,946	23.922	37.572
İsveç	4	0,947	21.842	31.722
İsviçre	6	0,946	28.972	32.149
ABD	8	0,942	29.017	46.456
Japon	14	0,937	17.795	38.612
Hollanda	12	0,939	20.512	38.389
Almanya	13	0,938	26.587	36.430
Kore	27	0,896	11.698	24.167
İngiltere	15	0,937	20.790	33.713
Fransa	16	0,935	20.642	35.123
Barbados	29	0,876	11.976	19.687
Hong Kong	22	0,912	19.593	35.037
Arjantin	34	0,854	6.635	17.800
Meksika	46	0,804	5.068	13.506
Malezya	50	0,791	6.075	12.869
Brezilya	52	0,786	4.704	10.963
Filipinler	63	0,755	3.213	5.409
Çin	64	0,754	3.961	5.976
Tunus	69	0,743	3.840	10.420
Türkiye	70	0,742	3.146	8.525
Vietnam	83	0,702	2.026	2.964
Endonezya	87	0,691	2.289	4.434
Hindistan	98	0,586	1.569	4.130
Kenya	117	0,472	1.001	1.078

Kaynak: UNDP, Human Development Report, New York, 2005.

Tablo 6**1980 – 1999 Yılları arasında Güney Doğu Asya’da Çalışan Kadın Nüfus (bin)³**

	1980	1985	1990	1995	1997	1999
Endonezya	16,934.6	22,506.5	29,422.7	31,729.0	33,079.0	...*
Tayland	10,657.0	10,749.1	14,386.2	14,795.2	15,041.3	14,365.9
Kore	5,222.0	5,833.0	7,376.0	8,256.0	8,686.0	8,303.0
Filipinler	6,070.0	7,569.0	8,185.0	9,505.0	19,451.0	11,709.0

Kaynak: Goretti Horgan, “How Does Globalisation Affect Women?” *International Socialism Journal*, Issue 92 Autumn 2001, <http://pubs.socialistreviewindex.org.uk/isj92/horgan.htm>, (14 Mart 2004).

*(..) Veri yok.

İhracata yönelik üretim sektöründe çalışan kadınların ücretli çalışma deneyimi çok azdır. Bu kadınların çoğunluğu sendika çalışmaları hakkında neredeyse hiç bir bilgiye sahip değildirler. Bununla birlikte umut verici bazı gelişmeler de vardır. Bütün engellere karşın kimi ülkelerde genç kadın çalışanlar arasında sendikal örgütlenme yaygınlaşmaya başlamıştır. Örneğin Malezya'da 1971 yılında ihracat alanının ilk kurulmasıyla birlikte sendika da kurulmuştur. Sonra 1978 yılında başarılı bir sendikacılık hareketi tekstil alanında ortaya çıkmıştır. 1988'de 85.000 elektronik işçisi sendikal hareket içinde yer alırken, 1990'da ihracat alanında çalışanların çoğu sendikalı olarak çalışmaktadır.¹⁰⁶

Hizmet sektöründe artık daha çok kadın çalışıyor olsa da bunların büyük çoğunluğu daha az beceri gerektiren işleri yapmaktadır. Küreselleşmeye bağlı olarak hızla genişleyen uluslararası finansal hizmet sektöründe kadınlara daha elverişli koşullarda iş imkanları da sunulmuş görünmektedir. Kadınlar bu alanda yüksek oranda yer alsalar da genellikle veri girişi gibi daha az beceri gerektiren sektörlerde yoğunlaşmaktadırlar. 1980'lerin sonlarından beri kredi kartları sağlayıcıları, posta hizmetleri, hava ve raylı sistemler gibi bazı işlerde daha çok kadınların çalıştığını görülmektedir.¹⁰⁷ Özellikle Karayip (Barbados ve Jamaika), Asya, Çin, Hindistan, Malezya ve Filipinler gibi görece olarak gelişmiş ülke ve bölgelerde program yazılımı, bilgisayar programcılığı, bankacılık ve sigortacılık gibi finans hizmetlerinde kadınların oranı daha yüksektir.¹⁰⁸

Enformel sektörde çalışan kadınların istihdamına ilişkin herhangi bir kayıt olmadığı için gerçek büyüklükleri bilinmemektedir. Farklı ülkelerden sağlanan veriler enformel sektördeki kadın çalışanların sayısının formel sektörden çok daha fazla olduğunu göstermektedir. Özellikle ihracata yönelik üretim yapan büyük firmalar, işgücü maliyetlerini düşürmek için işi parçalara bölüp merkezde küçük bir çekirdek işgücü barındırırken, işin büyük kısmını küçük atölyelerde ya da evlerde çalışan kadınlara yaptırmaktadırlar. Bu koşullarda çalışan kadınlar kayıt dışı olarak çalıştıkları için hiç bir yasal korumadan ve sosyal güvenlikle yararlanamamaktadırlar. Ayrıca ücretli

¹⁰⁶ Koray, s. 23.

¹⁰⁷ The World's Women Trends and Statistics, s. 93.

¹⁰⁸ Global Employment Trends, ILO, s.9.

çalışma imkanlarının sınırlılığı çok sayıda kadını kendi hesabına çalışmaya, yani kendi evinde küçük çaplı üretime veya ticarete yönlendirmektedir. Ancak bu tarz çalışma, genellikle maliyetleri zor karşılamaktadır. Dünya Bankası'na göre 1995'de Güney Kore'de çalışanların %43'ü enformel sektörde yer alırken, Endonezya'da bu oran %79'a kadar çıkmaktadır.¹⁰⁹

Tarım alanında giderek daha çok sayıda kadın işçi, düşük ücretle çalışmaya başlamıştır. Özellikle piyasanın liberalleşmesi ve tarım ürünlerinin ihracatının desteklenmesi ile birlikte bu alandaki istihdamda kadınlar için yeni olanaklar ortaya çıkmaktadır. Genelde ücretsiz aile işçiliğinden ücretli işçiliğe doğru bir kayış görülmektedir. Örneğin Latin Amerika'da ihraç edilen tarımsal ürünlerin üretiminin artması, bir çok kadını geçimlik üretimden kopararak bu alana itmektedir. Brezilya, Dominik Cumhuriyeti ve Nikaragua gibi ülkelerde kadınlar, kahve, pamuk ve tütün toplama gibi yoğun el emeğine dayalı mevsimlik işlerde düşük ücretli işler bulabilmektedirler.¹¹⁰ Karayipler'de tarım ürünlerinin ihracatı kadınlara düşük ücretli işler sağlamışsa da, aynı zamanda yerel pazarlara yönelik gıda üretiminin azalmasına yol açmıştır. Bu durum yerel gıda ürünlerinin asıl üreticisi ve pazarlayıcısı olan kadınları olumsuz etkilemektedir. Buna karşılık bazı Afrika ülkelerinde geleneksel olmayan tarım ihracatının önem kazanması, o vakte kadar aile çiftliklerinde ücretsiz çalışan kadınların bu ürünlerin üretildiği büyük çiftliklerde ücretli işçi olarak çalışmalarına imkan yaratmaktadır. Türkiye'de ise eğilim, tarımda ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınların, göçle birlikte istihdam piyasasından çekilmeleri yönündedir.¹¹¹

Tablo 7'den de görüleceği gibi küresel işgücünün genişlemesiyle birlikte cinsiyet dağılımında da hızlı bir değişim yaşanmaktadır. 1980'lerin ortalarından bu yana tüm dünyada çalışabilir yaştaki kadınlardan yarısından fazlasının ücret karşılığı çalıştığı görülmektedir. Kadınlar toplam işgücünün üçte birinden fazlasını oluşturmakta olup gelişmekte olan ülkelerde bu oran gelişmiş ülkelere göre daha yüksektir. Kadın emekçi sayısındaki artış sürecini karmaşık etkilerini burada vurgulamak gerekir. Kadınlar için

¹⁰⁹ The World's Women Trends and Statistics, s. 108.

¹¹⁰ The World's Women Trends and Statistics, s. 100.

¹¹¹ Koray, s. 27.

açılan her uzman pozisyona karşılık çok sayıda “vasıfsız” işçi pozisyonu yaratıldığı öne sürülmektedir.

Tablo 7
Dünya İşgücünde Kadınlar

Ülke Yada Bölge	Çalışan Kadınlar (milyon)	İşgücünde Kadınların Payı (toplam işgücüne oranı %)	Kadınların İşgücüne Katılım Oranları (15-64 Yaş, %)
Gelişmiş Bölgeler	156,5	40,9	58,6
ABD	53,9	44,1	66
Japonya	24,3	39,9	57,8
Almanya	11,1	39,9	51,3
İngiltere	11,7	41,4	62,6
Fransa	10,2	42,5	55,2
İtalya	8,9	36,9	43,4
İspanya	4,8	32,6	37,5
Kanada	5,7	43,2	65,4
Avustralya	3,1	39,7	54,1
İsveç	2,1	48	79,4
Gelişmekte Olan Bölgeler*	554,2	34,7	48,6
Çin	267,2	43,3	75,5
Hindistan	76,8	26,2	32,3
Endonezya	19,8	31,3	38
Brezilya	13,5	27,2	32,2
Pakistan	3,4	11,4	12,1
Tayland	12,2	45,9	74,8
Meksika	7,1	27	31,1
Türkiye	7,2	34	47,4
Filipinler	6,4	32,1	39,2
Güney Kore	5,7	34	42,2
SSCB**	69,2	48,3	72,6
Dünya ***	790,1	36,5	51,3

*Gelişmiş bölgeler için 1997 verileri, gelişmekte olan bölgeler için 1995 ve SSCB için 1985 verileri kullanılmıştır.

**Gelişmiş ve gelişmekte olan bölgeler ILO tarafından tanımlanmıştır.

*** Toplam değer tabloda gösterilmeyen ülkeleri de içerir.

Kaynak: ILO, Economically Active Population, 1950 – 2025, NewYork. Ronaldo Munck, **Emeğin Yeni Dünyası**, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2002, s. 24.

ILO'nun istihdama ilişkin rakamlarına dayanarak denebilir ki, Afrika kıtası dışında diğer bütün bölgelerde 1980 yılından itibaren kadın işgücünün artış oranı erkek işgücü artış oranından fazla olmuştur.¹¹² Yine ILO'nun 1998-1999 istihdam raporuna göre, bu dönem içerisinde işgücü artış oranının temel sebebi kadınların giderek artan oranda çalışma yaşamına katılıyor olmalarıdır. OECD ülkelerinin yarısından fazlasında, kadın istihdamındaki artış oranı 1980'den bu yana sağlanan toplam işgücü artışının yaklaşık olarak üçte ikisini oluşturmuş, Avrupa Birliği üyesi ülkelerde yine bu yıllar için toplam işgücündeki artışın % 80'ini kadın işgücü oranı oluşturmuştur.¹¹³ Özellikle, İrlanda, İtalya, İsveç ve Birleşik Krallık da, 1990'lı yıllarda yaratılan toplam işgücü artışının tamamının kadın işgücü artışından kaynaklandığı ILO 1998-1999 İstihdam Raporu'nda belirtilmektedir.¹¹⁴

Genel bir yargıyla, küreselleşmenin bugünün işgücü sınırlarını değiştirdiği ve küresel emek piyasasının oluşturulmasına doğru bir eğilimin arttığı bir gerçektir. Kuşkusuz emek sermaye kadar hareketli olmasa da, emek piyasasının bazı öncü sektörleri – teknoloji ve iletişim- zaten birleşik emek piyasasının bir parçası haline gelmiş konumdadırlar.

Kadınların emek piyasasında değişen yerini yalnızca 1980'lerde başlayan yeni ekonomik koşullar içinde ele almak, daha önce başlamış olan bir sürecin bütün boyutlarıyla değerlendirilmesine engel teşkil edebilir. Fakat bu dönemin önemini de yadsımamak gerekir. Ancak, kadın işgücünde yaşanan bu artışa karşılık, erkek işgücüne katılım oranı ile bir mukayese yapmak gerekirse, ekonomik gelişme seviyesi ne olursa olsun, tüm dünyada kadınların işgücüne katılım oranları erkeklere oranla daha düşüktür. Kadın işgücüne katılım oranının en yüksek olduğu ülkeler İskandinav ülkeleridir. Latin Amerika ve Karayip ülkelerinde ise en düşük kadın işgücü oranına rastlanmaktadır. Diğer yandan, özellikle Müslüman ve Katolik ülkelerde kadın işgücüne katılım oranı diğer ülkelere kıyasla düşük kalmaktadır. Gelişmiş ülkelerde ekonomik olarak aktif

¹¹² Cem Kılıç “ Türkiye’de Kadın İşgücüne Katılım Oranları ve Gelişen Sanayi Merkezleri Açısından Görünümü”, Dicle Üniversitesi, Ekim 2000, <http://www.dicle.edu.tr/~khuka/10.htm>, (27.12.2005), s. 4.

¹¹³ Vickers, s. 33.

¹¹⁴ Kılıç,s.34.

kadınların %24'ü sanayi sektöründe iken, yine gelişmiş ülkelerde hizmetler sektörü için bu oran %62 seviyesinde bulunmaktadır.¹¹⁵

Tablo 8

Ülkelere ve Sektörlere Göre Ekonomik Faaliyetlerde Toplumsal Cinsiyete Dayalı Eşitsizlik 1995 – 2002

	Kadınların Ekonomik Faaliyetleri (15 Yaş Üstü)		Tarım (%)		Sanayi (%)		Hizmetler (%)	
Ülkeler	Oran (%)	Erkeklere Göre (%)	Kadın 1995-2002	Erkek 1995-2002	Kadın 1995-2002	Erkek 1995 - 2002	Kadın 1995-2002	Erkek 1995 - 2002
Norveç	60,3	86	2	6	9	33	88	58
Kanada	60,7	83	2	4	11	33	87	64
İsveç	62,8	90	1	3	11	36	88	61
İsviçre	51,1	67	3	5	13	36	84	59
ABD	59,6	83	1	3	12	32	87	65
Fransa	49,3	78	1	2	13	34	86	64
Japonya	51,2	68	5	5	21	37	73	57
Almanya	48	71	2	3	18	44	80	52
Hong Kong	51,2	66	„*	„	10	27	90	73
İngiltere	53,5	76	1	2	11	36	88	62
Kore	54,4	71	12	9	19	34	70	57
Barbados	62,6	80	4	5	10	29	63	49
Arjantin	37,2	48	„	1	12	30	87	69
Meksika	40,6	49	6	24	22	28	72	48
Malezya	49,2	62	14	21	29	34	57	45
Brezilya	43,7	52	16	24	10	27	74	49
Filipinler	50,1	62	25	45	12	18	63	37
Çin	72,4	86	„	„	„	„	„	„
Tunus	37,7	48	„	„	„	„	„	„
Türkiye	51,2	63	56	24	15	28	29	48
Endonezya	56,3	69	43	43	16	19	41	38
Namibya	53,7	68	29	33	7	17	63	49
Hindistan	42,5	50	„	„	„	„	„	„
Kenya	74,7	85	16	20	10	23	75	57

Kaynak: UN Development Report 2005, New York.

* (,) Veri yok

¹¹⁵ Susan George, “Küreselleşme, İktidar ve Sendikaların Rolü” **İktisat Dergisi**, sayı: 369, Temmuz 1997, s. 12.

1980 sonrasında gelişmekte olan ülkelerde ekonomide yeniden yapılanma sonucu yoksulluk önemli ölçüde artmış, özellikle formel sektördeki işçilerin reel ücretleri düşmüş ve bu işçiler özelleştirme ve devlet yatırımlarının azaltılması sonrası, işsizlik sorunuyla karşı karşıya kalmışlardır. Refah devleti uygulamalarının önemli ölçüde azaltılması, devletin sosyal harcamalarının kısılması, dar ve sabit gelirli haneleri, özellikle kadın ve çocukları önemli ölçüde etkilemiştir.¹¹⁶ Türkiye’de 1980’de başlayan ekonomik uygulamalar benzer etkileri beraberinde getirmiştir.

1980’lerde, IMF ve Dünya Bankası gibi kurumlar, ekonominin küçülmesine yönelik politikalarla birlikte fiyatlarda serbestlik, kuralsızlaştırma ve özelleştirmenin sanayinin yeniden yapılanmasını teşvik edeceğini iddia etmişlerdir. Oysa Güneydoğu Asya dışında gelişmekte olan ülkelerin çoğunda, sanayi köklü bir yapılanma süreci geçirmemiştir. Gerçek ücretlerin düşüşü ve ücretlerin katma değer içindeki payının azalması imalat sanayinde emekten sermayeye doğru bir yeniden dağılım süreci yaşandığına işaret etmektedir. Böylelikle, serbest piyasa ekonomisi söyleminin hüküm sürdüğü 1980’li yıllarda, işveren kesimi, ironik bir biçimde, düşük ücretler yoluyla yüksek oranda teşvik almıştır. Oysa serbest piyasa ekonomisinin en önemli prensibi tam rekabeti sağlayabilmek için tüm teşviklerin kaldırılmasıdır Diğer ülkelerde yapılan çalışmalardan da izlenebileceği gibi bilişim teknolojisindeki hızlı gelişimlerin hizmet ve imalat sanayi sektörlerinde neredeyse her aşamada bilgisayar kullanımını gerektirmesi niteliksiz iş gücünün tasfiyesine yol açmakta, bu durumdan daha çok kadınların zarar görmesi beklenmektedir.¹¹⁷

Özellikle imalat sanayinde ihracata yönelik sanayileşmenin öneminin artmasıyla, “tam zamanında üretim” (Just in Time) ve “toplam kalite yönetimi”ndeki (Total Quality Management) hızlı gelişmelerin genelde emek talebini azalttığı gözlenmektedir. Bununla birlikte, yeni alanlarda farklı nitelikleri barındıran emeğe talep artmaktadır. Yazılım, pazarlama ve yönetim gibi alanlarda çalışanların becerileri önem

¹¹⁶ Joseph E. Stiglitz, **Küreselleşme Büyük Hayalkırıklığı**, Arzu Yaşcıoğlu ve Deniz Vural (çev.), İstanbul: Plan B Yayıncılık, 2002, s. 35.

¹¹⁷ Gülay Günlük, Ergin Pulhan ve Şemsa Özar, **Kadın İstihdamı İçin Yeni Perspektifler ve Kadın İşgücüne Muhtemel Talep**, Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, 2000, s. 5.

kazanmaktadır. Buna karşılık genelde imalat sanayinde çalışan kadınların konumuna baktığımızda, özellikle büyük ölçekli işletmelerde, kadınların üst yönetim ve teknik kademelerde istihdam edilmediği, orta kademe yönetici kademesinde, ama esas olarak mavi yakalı işçi statüsünde bulundukları görülmektedir.

Yedi gelişmiş ülke (İngiltere, Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, İsveç ve ABD) üzerine yapılan bir çalışma 1970 ve 1980’lerde işletmelerin esnekleşme sürecine girmeleri kadın çalışan oranının artmasına yol açtığını saptamaktadır.¹¹⁸ Ancak bu durumun kadınların istihdamının her alanda genişlemesi anlamına gelmediği, bazı geleneksel olarak erkeklerin hakim olduğu işler ortadan kalkarken, geleneksel olarak kadınların istihdam edildiği işlerde artış olduğu ileri sürülmektedir. Dolayısıyla genelde kadın çalışan sayısı artmasına rağmen iş gücü piyasasının hala yüksek oranda katmanlar sergilediği, kadın istihdamının toplumsal cinsiyet ilişkileri ve temelinde şekillenmiş stereotip iş alanları ile sınırlı kaldığı vurgulanmaktadır. Görüldüğü gibi gelişmiş ülkelerde de kadın çalışan sayısında gözlenen artış emek piyasasındaki toplumsal cinsiyetçi yapıyı çözmeye yönelik olarak gelişmemektedir.

Birkaç örnek ile durum daha net görülebilir. Jamaika’da ister serbest bölgedeki yabancı sermayeli şirketlerde, ister serbest bölge dışındaki ulusal şirketlerde çalışanlar olsun, ihracata yönelik emek – yoğun hizmetleri yapanların % 90’ını kadınlar oluşturmaktadır. 17 – 18 yaşlarındaki liseyi yeni bitirmiş genç kadınların becerileri, dikkatleri, baskı altında çalışmaya dayanıklılıkları sınanır, sonra da başarılı olanlara daktilo kursu verilir. Çoğuna 3 aylık sözleşme imzalatılır ve % 99.8 doğrulukta saatte ortalama 12 bin vuruş yapmaları beklenir. Bu standarda uymayanların işine son verilir.¹¹⁹

Malezya’da bilgisayara dayalı büro işlerinde patlama yaşanmaktadır. Kadınların çoğu, veri girenler, banka veznedarları, santral operatörleri ya da bilet satış/rezervasyon elemanları olarak düşük nitelikli, düşük ücretli çevrimiçi faaliyetlerde istihdam edilmektedir. bilgisayarlarla çalışan kadınların çoğu niteliklerinin yükseldiğini düşünse

¹¹⁸ Vickers, s. 37.

¹¹⁹ Wichterich, s. 82.

de makinelerin nesnel zorlayıcılığında sürekli denetim altında olmanın gerilimini yaşamaktadırlar.¹²⁰

Önümüzdeki 30 yıl içinde işgücüne katılması beklenen işçilerin % 99'unun düşük ve orta gelir düzeyindeki ülkelerden geleceği tahmin edilmektedir.¹²¹ Öte yandan, küresel rekabet, neoliberalizm ve yapısal uyum programları sürekli olarak emeğin pazarlık gücünü azaltmaktadır.

4.2. Yeni Uluslararası İşbölümü

Yeni uluslararası işbölümü teorisini yaratanların temel iddiası gelişmekte olan ülkelerin hammadde üretimiyle sınırlandırıldığı geleneksel sömürgeci işbölümü uygulamasının 1960'larda değişmeye başladığıdır. Sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanmaları ve ardından gelen savaş sonrası dönemin “iktisadi emperyalizmi”, değişim için baskı yaratmaya başlamıştı. Bu değişimin oluşması için üç koşul şunlardır:

- * Gelişmekte olan ülkelerdeki geleneksel sosyoekonomik yapıların çözülmesi ve böylece büyük miktarda ucuz ve çalışmaya hazır işgücünün ortaya çıkması.
- * Endüstriyel üretim sürecinin küçük parçalara ayrılmasıyla vasıf gerektirmeyen süreçlerin yeniden gelişmekte olan ülkelere konuşlandırılması.
- * Ucuz uluslararası nakliyat ve iletişim teknolojisinin gelişmesi sayesinde üretim süreçlerindeki bu yeniden konuşlandırmanın kolaylaşması.¹²²

Yeni Uluslararası İşbirliği, gelişmekte olan ülkelere dış piyasalara yönelik dikkate değer bir imalat sektörünün ortaya çıkışıyla birlikte, bu ülkelerdeki üretim ilişkilerini kökten başlayarak yeniden yapılandırmıştır. Yeni dünya piyasası fabrikaları, en çok

¹²⁰ Cecilia Ng, “Women: Globalisation and Women”, Human Resources Vol: 11, February 2001, <http://www.hrsolidarity.net/mainfile.php/2001vol11no2/25/>, (25 Kasım 2004).

¹²¹ World Bank, **Workers In An Integrating World: World Development Report.**, Oxford: Oxford University Press, 1995, s. 65.

¹²² Munck, s. 56.

“itaatkarlıkları” ve “hünerli parmakları” için toplanan kadın işçilerin maruz bırakıldığı bir “üst düzey sömürü” sürecinin içine girmişlerdir.

Bu teorinin bir çok zayıf noktası da bulunmaktadır. Teori devletin gücünü ve rolünü göz ardı etmenin yanı sıra , 1960’larda oluşacak dünya düzeyindeki sanayileşme düzeyini de yanlış tahmin etmiştir. Bunun sonucunda da “dünya piyasası fabrikaları” olarak da adlandırılan serbest ticaret bölgelerinin gelişmekte olan ülkelerdeki kapitalist kalkınmanın temel, hatta yegane kaynağı olarak görülmesine yol açmıştır. Tüm bunlara karşın, yeni uluslararası işbirliği yaklaşımı küresel ekonomideki bazı temel dönüşümleri ve dünya sistemi içinde gelişmekte olan ülkelerdeki işçilerin gittikçe artan öneminin daha iyi görülmesini sağlamaktadır. Yeni Uluslararası İşbirliğinin iki aşaması bulunmaktadır. İlki 1930’lar boyunca büyük Latin Amerika ülkelerinde ve Türkiye’de de uygulanan ithal ikameci sanayileşme ile örneklendirilebilir.

Yeni Uluslararası İşbirliğinin ikinci dalgası, 1960’larda Doğu Asya’nın yeni sanayileşen ülkeleri diye bilinen Güney Kore, Tayvan, Hong Kong, Singapur ve Malezya’nın ortaya çıkışıyla yaşanmıştır. Bu ülkelerin 1960’ların sonlarında uygulamaya başladıkları ihracata yönelik sanayileşme politikaları, serbest ticaret bölgelerinin hızla artmasıyla sonuçlanmıştır. 1975 yılında, gelişmekte olan ülkelere yaklaşık 80 serbest ticaret bölgesi vardı ve bunların ellisi Doğu Asya’da kurulmuştu.¹²³

Serbest bölgelerin bulundukları ülkelere bakılmaksızın, ortak noktaları oldukça çoktur: çalışanların çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır ve uzun çalışma saatlerine maruz kalarak baskı altında çalışmaktadırlar. Sri Lanka’da 12 saat, Güney Çin’de 16 saat ve Filipinler’de 12 saat serbest ticaret bölgelerinde mesai sürmektedir. Asia Monitor Resource Center tarafından başlatılan bir proje çerçevesinde Latin Amerika’dan ve Asya’dan serbest ticaret bölgelerinden kadınlar bir araya getirilerek yapılan sunum ve çalışmalarda farklı kıtalarda bulunsalar bile çalışma koşullarının benzerliği üzerinde durulmuştur.¹²⁴

¹²³ Wichterich, s. 62.

¹²⁴ Goretti Horgan, “How Does Globalisation Affect Women?” **International Socialism Journal**, Issue 92 Autumn 2001, <http://pubs.socialistreviewindex.org.uk/isj92/horgan.htm>, (14 Mart 2004).

Elektronik ve tekstil üretimi hızlı bir şekilde Batı'dan yeni sanayileşen ülkelere doğru kaymaya başlamıştır. Böylece sadece tekstil sektöründe bile gelişmekte olan ülkelerin toplam ihracatındaki payı 1960'ların ortasında yaklaşık % 15 iken 1970'lerin ortasında % 25'e çıkmıştır.¹²⁵ Küresel elektronik sanayinin yeniden yapılanması, yarı vasıflı üretim işlemlerinin çoğunun artık yeni sanayileşen ülkelerde yapılmaya başlamasıyla çok daha çarpıcı boyutlara ulaşmıştır. Tekstil ve elektronik sanayilerindeki “küresel imalat hattı” yoluyla pek çok gelişmekte olan ülke işçisi, özellikle de kadın işçiler, dünya işçi sınıfının birer parçası haline gelmişlerdir. 1990'larda artık bu ekonomiler küresel ekonominin önde gelen büyüme alanlarından biri olmuşlardır. Uluslararası işbölümünde bir ülkenin konumunun, yalnızca o ülkenin özelliklerine değil, aynı zamanda ülkenin işgücünün özelliklerine ve bu işgücünün küresel ekonomi içine girmesine bağlı olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

4.3. Gelişmekte Olan Ülkelerde Enformel Sektör ve İşsizlik

1960'larda ve 1970'lerde gelişmekte olan ülkelerde, kent nüfusları ve işgücü ordusu hızla büyürken yüksek işsizlik söz konusu değildi. İşsizlik oranı %4 ile %7 arasında, düşük sayılabilecek bir seviyede seyretmiştir.¹²⁶ Kentteki yoksullar enformel sektörde iş bulabilmişlerdir. 1970'lerde temel sorun, “çalışan yoksullar”ın yaşam koşullarını iyileştirmektir. İşsizler genellikle çalışan yoksullardan daha vasıflı, daha eğitilmiş, daha fazla tasarrufu bulunan, bu sayede belli bir süre işsizliği göze alabilen, kendilerine sunulan işleri görece seçebilme şansına sahip ve enformel sektöre yönelmeyen kişiler olmuşlardır. Bu dönemdeki işsizlik bu nitelikleri nedeniyle “lüks işsizlik hipotezi”yle açıklanabilmiştir. Ancak 1980'lerdeki depresyon ve yeniden yapılanma koşullarında işsizliğin artması, yani stagflasyon süreci bu hipotezin açıklayıcılığını ortadan kaldırmıştır.¹²⁷

İşsizlikte en büyük artış Latin Amerika ve Karayipler'de görülmüş, 2004 ile 2005 yılları arasında işsiz sayısı 1.3 milyon artarken işsizlik oranı da 0.3 puan artarak % 7.7'ye

¹²⁵ Munck, s. 59.

¹²⁶ Horgan, <http://pubs.socialistreviewindex.org.uk/isj92/horgan.htm>.

¹²⁷ Sinan Adalı, *Sömürgecilikten Küreselleşmeye: Kapitalizm Öldürür*, İstanbul: Pencere Yayınları, 2001, s. 216.

yükselmiştir. Ayrıca Orta ve Doğu Avrupa (AB dışı) ile BDT’de de işsizlik yıldan yıla artmış, 2004’te % 9.5 iken 2005’te % 9.7’ye çıkmıştır.¹²⁸ Gelişmiş ekonomiler ve AB’de ise 2004 yılında % 7.1 olan işsizlik oranı 2005 yılında % 6.7’ye inmiştir.

İşsizlik oranları Asya’nın alt bölgelerinde önemli bir değişiklik göstermemiştir. Doğu Asya’da işsizlik oranı % 3.8 ile dünyadaki en düşük düzeydedir. İşsizlik oranı Güney Asya’da % 4.7, Güney Doğu Asya ve Pasifik’te ise % 6.1’dir. Gelişmiş ekonomiler ve AB’de ise 2004 yılında % 7.1 olan işsizlik oranı 2005 yılında % 6.7’ye inmiştir.¹²⁹

Dünya’da işsizlik oranının en yüksek olduğu bölge 2005 yılındaki % 13.2’lik oranla Orta Doğu ve Kuzey Afrika’dır.¹³⁰ Bu bölgeyi % 9.7’lik işsizlik oranı ile Sahra Güneyi Afrika izlemektedir.¹³¹ Bu bölge, aynı zamanda çalışan yoksulların görece en büyük paya ulaştığı bölgedir. Bu da, söz konusu bölgede insana yakışır işlere acilen gerek duyulduğuna işaret etmektedir.

İstihdam/nüfus oranları – çalışabilir yaştaki nüfus içinde fiilen istihdam olunanların oranı- da bölgelere göre farklılık göstermektedir. 2005 yılında bu oran Doğu Asya’da % 71.1 ile en yüksek düzeydedir. Ancak aynı bölge, 3.5 puanlık düşüşle aynı zamanda son on yıl içinde bu oranda en büyük düşüşün gerçekleştiği bölgedir. 2005 yılında en düşük oranın görüldüğü bölge ise % 46.4 ile Orta Doğu ve Kuzey Afrika’dır. ILO’nun Ocak 2006 raporunda ulaştığı saptamalardan biri de, hizmetler sektörünün toplam istihdamdaki payının bir tek Orta Doğu ve Kuzey Afrika dışındaki bütün bölgelerde son 10 yıl içinde önemli ölçüde artmış olmasıdır. Hizmetler sektörünün bu son on yıl içinde sergilediği gelişmenin aynen sürmesi halinde bu sektör en fazla istihdam sağlama açısından kısa sürede tarımın yerini alacaktır. Rapora göre kadınlarla erkekler arasındaki istihdam açığı son on yılda bir ölçüde kapansa bile gene de büyüktür. İstihdam olunan yetişkin yaşlardaki kadınların oranı 1995 yılında % 51.7 iken bu oran 2005 yılında % 52.2’ye çıkmıştır. 2005 yılında dünyadaki toplam işgücünün yaklaşık % 40’ını kadınlar

¹²⁸ Uluslararası Çalışma Örgütü, Basın Duyurusu, 30 Ocak 2006 Türkiye Temsilciliği, <http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/index.htm>, (5 Nisan 2006)

¹²⁹ Uluslararası Çalışma Örgütü, Basın Duyurusu, 30 Ocak 2006

¹³⁰ Global Employment Trends Brief, s. 8.

¹³¹ Uluslararası Çalışma Örgütü, Basın Duyurusu, 30 Ocak 2006

oluşturmaktaydı. Raporda belirtildiğine göre kadınların işgücü piyasasında faal olma durumları bölgelere göre farklılık göstermektedir. İşgücü piyasasında faal durumda olan kadın sayısı Latin Amerika ve Karayipler’de azalırken Orta Doğu ve Kuzey Afrika’da esasen çok düşük düzeylerde kalan kadınların katılımında artış görülmüştür. Genel olarak bakıldığında kadınların işgücüne katılım oranlarında 1980’ler ile 1990’ların başında görülen artış eğilimi Güney-Doğu Asya ve Güney Asya gibi bölgelerde duraklarken Orta ve Doğu Avrupa (AB dışı) ve BDT’de, Doğu Asya ve Sahra Güneyi Afrika’da tersine dönmüştür.¹³² Kongo ve Zambiya’da kadınlar (taşıma hariç), hizmetler sektöründeki enformel sektörde çalışanların üçte ikisini oluşturmaktadırlar. 1988’de Bolivya’da, kadınlar kentsel enformel sektör içinde çalışanların yarısını, buna karşılık kentsel formel sektörde çalışanların yalnızca dörtte birini teşkil etmektedirler. 1984 - 1985’te Botswana’da kentsel yörelerde istihdam edilen kadınların neredeyse yarısı enformel sektörde çalışıyor iken çalışan erkeklerin ise yalnızca %10’u enformel sektördeydiler. 1980’lerde Peru’da ve Lima’da, kentte yaşayan ekonomik olarak faal kadınların %80’i enformel sektörde (ticarete ya da hizmetlerde ve çoğunlukla da evlerde) çalışıyorlardı. Nijerya’da caddelerde besin satıcılarının da %94’ünü kadınlar oluşturmaktadır.¹³³

Tablo 9
1980 – 1999 Dünya’da Bölgeler Bazında Kayıt dışı Sektör Eğilimleri

Bölgeler	Gayri Resmi Sektörlerde Tarım Dışı İşgücü Oranı (%)		Kayıtdışı Sektörlerde Kadın İşgücü Oranı (%)	Kayıtdışı Sektörlerde Kendi Hesabına Çalışanların Oranları (%)
	1980-1989	1990-1999		
Kuzey Afrika	38,8	43,4	-	51,5
Orta Afrika	68,1	74,8	52,3	90
Latin Amerika	52,3	56,9	45,9	50,4
Asya	53	63	39,9	63

Kaynak: Lourdes Beneria, *Gender, Development and Globalisation* Routledge: London, 2003.s. 111.

¹³² Uluslararası Çalışma Örgütü, Basın Duyurusu, 30 Ocak 2006

¹³³ Eyüboğlu, s.73.

Zira enformel sektör, formel sektörde işsiz kalanları tümüyle “emecek” kadar geniş değildir. İşsizlik sorunu en çok daha önceki dönemde hızlı endüstriyel gelişmeden yararlanan kentlerde kendini göstermiştir. Enformel sektörün istihdam içindeki payı artmıştır. Küçük işletmeler hızla çoğalmıştır.¹³⁴ 1997 yılında Latin Amerika’da yaratılan 10 işten 9’unun hizmet sektörü olması ve bu sektörde de 10 işten 9’unun kayıt dışı sektör içinde yer alıyor olması kayıt dışı ekonominin hacminin görülmesi açısından ciddi bir örnek oluşturmaktadır.¹³⁵ Küreselleşme gelişmekte olan ülkelere ileri teknoloji sektörlerini getirmekle beraber, işgücü piyasasında bütün ve istikrarsız bir gelişmeye ve yurtiçi hizmette ve diğer benzeri mesleklerde kayıt dışı faaliyetlere yol açmaktadır. Fakat Birleşmiş Milletler’ in küresel istihdam üzerine yaptığı çalışmalarda “ kayıt dışı sektörün işsizlik ve eksik istihdam için kalıcı bir çözüm olarak görülemeyeceği” uyarısı yapılmaktadır. Yoksullaşan hane halkları 1980’lerde ortaya çıkan ekonomik krizle başa çıkmak için “ekonomik olarak faal olmayan” kişileri emek piyasasına sokmuşlardır: yaşlılar, kadınlar ve çocuklar. (household survival strategy). Yeni gelişmeler lüks işsizlik hipotezini çürütmüş, enformel sektörün ancak belirli sayıda ve nitelikte kişiyi istihdam edebildiği görülmüştür.

Gelişmekte olan ülkelerdeki işgücünün temel niteliklerini şu biçimde özetlemek mümkündür:

1. Erkekler enformel işlere girmemeye veya enformel işleri sınırlı sürelerle yapmaya çalışırken, kadınlar enformel işlere ve eksik istihdam koşullarına razı olmaktadır.
2. Vasıflı erkekler işsiz kalınca yeni bir formel iş aramaktadır. Vasıflı kadın işçilerin de vasıfsız kadınlara göre formel iş bulma şansları daha fazladır ama hem vasıflı hem vasıfsız kadınlar daha çok enformel sektöre yönelmektedir.

¹³⁴ Belkıs Kümbetlioğlu ve Nilgün Çağa, “Küreselleşme ve Kadın İstihdamı”, **Toplum Bilim Feminist Sayı**, Mayıs 2002, s.118.

¹³⁵ Munck, s. 141.

3. Kadınların “medeni hali” de enformel sektöre katılmalarında önemli bir etkidir. Özellikle çocuk sahibi, boşanmış ve dul kadınlar kriz dönemlerinde formel iş bulmakta güçlük çekmektedirler.¹³⁶

Enformel işler homojen bir yapı sergilememektedir. Dahası, enformel sektörde de iş bulmak herkese açık bir seçenek değildir. Az da olsa belli bir sermaye veya ilişkiler ağı gerektirmektedir. Kadınlar açısından değerlendirildiğinde ev dışında enformel iş bulmak, sayılan koşulları bir araya getirmek neredeyse imkansızdır. Bu nedenle enformel sektör içinde de cinsiyetçi iş bölümü vardır. Özellikle yüksek gelir getiren enformel iş alanları kadınlara kapalıdır. Kadınların ev içinde yaptıkları enformel işler daha az gelir getirirken, (parça başı işler, konfeksiyon işleri vb..) erkekler tarafından yapılan ve daha çok dışarıda yürütülen enformel işler (kahyalık, seyyar satıcılık vb..) daha fazla gelir getirmektedir. Bu sektörde de kadınlar ucuz emeğinden yararlanan işgücünü oluşturmaktadırlar.

Ekonomik kriz dolayısıyla enformel sektöre daha fazla emek arzı olmuş ve kişi başına gelir gerilemiştir. Enformel sektördeki çoğunluğu oluşturmaları yüzünden kadınlar bu süreçten en fazla etkilenen grubu oluşturmaktadır. El Salvador’daki kadın sendikacılar, yerel pazarda ucuz işgücü fazlasından ötürü bir şirket yüz kadın işçiyi işten çıkarırsa, hemen beş yüz kişinin işe alınmak için kapıda kuyruğa girdiğini belirtmektedirler.¹³⁷ Vardiyalarını, aldıkları kuvvetli ağır kesicilerin yardımı ile tamamlayabilmektedirler. Hatta Tayland’daki elektronik fabrikalarında çalışan kadınlar işten atılma korkusuyla kimyasal kirlilik konusunda herhangi bir sorun çıkarmadan çalışmaktadırlar. İşgücü pazarında seçenek olmaması onlardaki direnme cesaretini yok etmektedir.

Kadınların gelirlerinin ve ekonomik olanaklarının sınırlı artışının en önemli nedenlerinden biri, onların gelişme programlarının sınırlarında yer alan işlerle meşgul olmalarıdır. Erkekler servet sahipliğinde toprak, kredi, tohum, hayvan, teknoloji ve altyapı olarak girdilere sahip olmada kadınların çok önündedir. Bu nedenlerle de kadınların olağanüstü katkı sağlayıcı potansiyellerinden çok düşük düzeyde

¹³⁶ Vogel, s. 34.

¹³⁷ Wichterich, s. 61.

yararlanılmaktadır. Örneğin bankaların çoğu borçlanmada ücret veya bir mülk geliri sahibi olan kefil isterler. Bu nedenle kredi alanların büyük çoğunluğu erkektir. Kadınların öğrenimlerinin sınırlı oluşu, karmaşık borçlanma süreleri gibi nedenler kadınları borçlanmadan uzakta tutan nedenlere eklenebilir. Örneğin Latin Amerika ve Karayipler’de kredi programlarından yararlananların sadece %7-11’i kadındır. Hindistan’da yapılan bir araştırma da bankaya borçlananların sadece %11’inin kadın olduğunu göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda, tarımda çalışanların çoğunluğunu kadınlar oluşturdukları halde, kırsal kredilerin çok azını kadınlar almaktadırlar. Afrika ülkelerinin çoğunda tarımsal işgücünün %60’ından fazlasını ve toplam besin maddeleri üretiminin %80’inden fazlasını kadınlar gerçekleştirdikleri halde, küçük çiftçilere ayrılan kredilerin % 1’ini kadınlar almaktadırlar.¹³⁸

Dünya Bankası gibi yabancı kaynakların kullanımında da durum aynıdır. 1990’da uluslararası kaynakların geliştirmekte olan ülkelere ayırdıkları 5.8 milyar dolarlık kırsal kredinin yalnızca %5’i kadınlar tarafından kullanılmıştır.

Bu düşük oranların nedeni şöyle sıralanabilir: kadınlar formel finans kurumlarından paylarına düşeni almada çok az deneyime sahiptirler; kadınlar çok küçük işletmelere ve çok az sermayeye sahiptirler. Bundan dolayı kadınlar, pek çok ülkede, borç almaya kalkıştıklarında (kendi arazisi ya da sermayesi olmadığı için) yasal engellerle karşılaşılır; okur yazar olmama durumu kadınlarda yaygındır; düşük gelirli kadınlar, düşük gelirli erkeklerden daha farklı ekonomik etkinliklere yoğunlaşmaktadırlar. Oysa kredi alanları daha çok erkeklerin etkinlikte bulunduğu alanlardır.¹³⁹

Teknolojik değişim de toplumsal cinsiyeti dikkate almamaktadır. Sierra Leone’de pirinç ekiminin makineleşmesi erkeklerin çalışmasını azaltmış, ama kadınların yarısının çalışma günlerini uzatmıştır. Çünkü teknolojik gelişmenin, geleneksel olarak kadınlarca yapılan işlerin üzerinde etkisi olmamıştır.

¹³⁸ The World Bank, **Turkey: Women in Development**, Washington, 1993, s. 87.

¹³⁹ Eyüboğlu, s. 73.

4.4. Küresel Kapitalizmin Kadın İşgücü Üzerindeki Etkileri

Küreselleşme dünya çapında, kadın emeği üzerinde bir takım etkiler doğurmuştur, bunlar şu şekilde sıralanabilir:

1- Neo-liberal politikalar, tüm dünyada yoksulluğu, işsizliği ve gelir dağılımı adaletsizliğini derinleştiren, ücretleri gerileten, örgütlülüğü zayıflatan sonuçlar üretmiştir.

2- Çok uluslu şirketler, esnek üretim sistemini kullanarak, kısmi ve geçici çalışma yapabilecek işçilerinin sayılarını da artırmışlardır. Ücretlerin düşük tutulmasıyla maliyetleri düşürmek, istihdam edilen işgücünü azaltmak ve geçici nitelikteki işgücünü daha çok kullanmak, rekabeti kolaylaştıracak stratejiler olarak benimsenmiştir. Sermaye, kadın emeğinin bol, ucuz ve örgütsüz olduğu coğrafyalara doğru akmıştır.

3- Gelişmiş ülkelerde üretimin ülke dışına taşınmadığı durumlarda ise, yerli işçilerin yerine göçmen ve kadın işçileri işe almak, yine bir düşük maliyet stratejisi olarak kullanılmakta, sonuçta kendi içerisinde bir üçüncü dünyalaşmayı yaratmaktadır.

4- Çok Uluslu Şirketler bir yandan fabrikalarını kayıt-dışı serbest bölgelere taşırken bir yandan da yeterli performansı gösterecek bir taşeron ağı oluşturulmuştur. Böylece üretim süreçleri parçalanmıştır. 2000'li yılların başında dünyadaki Serbest Ticaret ve Üretim Bölgelerinde 27 milyon kişi çalışmakta ve bunun %90'ını kadınlar oluşturmaktadır.¹⁴⁰

5- Kadınların işgücü piyasalarında ikinci konumda ve geçici olarak görülmesi, bu süreçte işten çıkarılanların çoğunun kadın olmasına yol açmış, kadınların düşük olan ücretleri daha da düşmüştür. Eğitim ve sağlık gibi kamu alanlarının özelleştirilmesi; kadının hane içindeki konumunu güçleştirirken, hizmet sektörlerinde çalışanların

¹⁴⁰ “Kapitalist Küreselleşmenin Kadın Emeğine Etkileri”, KESK Kadın Kurultayı Atölye Çalışması, Nisan 2001, <http://www.kesk.org.tr/kesk.asp?sayfa=dky&id=22>, (21 Kasım 2004).

çoğunun kadın olması; işsiz kadın sayısının artmasını da beraberinde getirmiştir.

6- Kadınlar bir önceki dönemde kazandıkları hakları kaybetmiş ve örgütlü ve iş güvenceli alanlardan esnek çalışma biçimlerine geçmişlerdir. Bu durum kadınları emekliliklerinde de olumsuz etkilemektedir.

7- Neo-liberal politikaların dayattığı tarım politikaları, savaşların yol açtığı göçler, özelleştirme politikaları ve üretim süreçlerinin parçalanması çok sayıda kadının kayıt dışı sektörde çalışmak zorunda bırakmaktadır. Sigortasız, güvencesiz, örgütsüz, düşük ücretli, çalışma zamanı çoğu zaman belirsiz ve uzun, çalışma koşulları kötü olan kayıt dışı sektörde kadınların yığıldığı alanlar; eve sanayiden iş alma, temizliğe gitme, çocuk ve hasta bakma, konfeksiyonda çalışma; evde yemek, örgü, dantel, dikiş yapma gibi kadının kadınlık rollerinin devamı niteliğinde kabul edilen işlerden oluşmaktadır. Kayıt dışı çalışma düzeni, kadın emeğinin ücretini düşürürken, sosyal güvencesiz çalışma koşulları nedeniyle emeklilik ve sağlık hakları da gasp edilmektedir.

8- Kadınların düşük ücretli, az beceri isteyen, kısmi zamanlı, geçici ve kayıt dışı işlerde istihdamı var olan kadın erkek ücret eşitsizliklerini daha da artırmıştır.

9- Gelişmekte olan ülkelerde tarım ve hayvancılık bir yandan uluslararası rekabet karşısında çökerken, tarıma verilen kamusal destekler kaldırılmış ve tarımsal iş gücü azalmıştır. Bu gelişme en çok ücretsiz aile işçisi konumunda tarımda çalışan kadınları etkilemiştir. Kadının tarım kesiminde iş gücüne katılımı büyük ölçüde azalmıştır.

10-Küresel kapitalizm için iktisaden önem taşımayan ev işleri ve çocuk bakımını üstlenen milyonlarca kadının sosyal refahı da kapitalist küreselleşme sürecinde gündem dışına itilmiştir.

4.4.1. Karşılaştırmalı Üstünlük Olarak Kadın: Emeğin Küresel Esnekliği

1960'lardan beri, üretimdeki emek-yoğun ilerlemeler, sanayi merkezlerinden düşük ücret ödenen çevre ülkeler, Kuzey Avrupa'dan Portekiz'e Yunanistan'a, Kuzey

Afrika'ya, Japonya'dan Güney ve Güneydoğu Asya'ya, ABD'den Orta Amerika'ya kayınca ortaya çıkan yeni uluslararası işbölümü bugünkü atağı haber vermiştir. Yarı bitmiş ve bitmiş ürün payı, hammadde ve ilk ürünlerin karşısında yükselince, bu rekabetçi yeniden yerleşme dünya ticaretinin tüm çehresini değiştirmiştir.

İhracata dayalı yeni ekonomilerin karşılaştırmalı üstünlüğü, ikincil ücret maliyetlerinin olmadığı düşük ücretlere ek olarak zayıf sendikalar güçlü vergi ve yatırım özendiricileri idi. Bu ülkelerde kadın emeği en önemli “doğal kaynak” işlevi gördü ve böylelikle, ihracata yönelik ürün üreten fabrikalarda kadınlar toplam işgücünün % 70-90'ını oluşturmuşlardır.¹⁴¹

Emek yoğun üretim, İngiltere ve Almanya'da kapitalizmin ilk döneminden bu yana yirminci yüzyılın başlangıcında Hindistan yada Brezilya ekonomilerine, 1970'lerden beri de Güney'deki ihracata yönelik üretim yapan fabrikalara kadar, her zaman, her yerde kadın- yoğun olmuştur.¹⁴² Kadın yoğun sanayiler, kimya, lastik ve metal işlemede bazı işlerin yanı sıra, dokuma, deri ve gıda metal işlenmesi ile oyuncak, elektronik mallar ve ilaç üretimi olmuştur ve olmayı da sürdürmektedir.

Güneydoğu Asya “kaplanları”nın büyüme mucizesinin gerisinde, dünya pazarı için üretim yapan şirketlerce işe alınan, sonra da atılan milyonlarca kadın vardır. Hızlı işgücü dönüşü, bu şirketlerin çalışma biçimi olduğundan, ilkökul eğitimi görmüş genç kadınlar gülünç derecede düşük ücretlerle işe alınıp, birkaç yıl çalıştırılmışlardır.¹⁴³ Genellikle evlendikten yada ilk çocuklarının doğumundan sonra da işten çıkarılmışlardır. Onlar ekonomik büyümeyi hızlandırma görevini üstlenmişlerdir.

1970 ile 1990 yılları arasında ihracatta en fazla artışı, en yüksek büyüme hızlarını gerçekleştiren ülkelerde, kadınların toplam işgücü içindeki payı da yükselmiştir. Böylece ihracat için üretim ile serbest ticaret birlikte kadın istihdamının motoru olmuştur.

¹⁴¹ Yüksel Birinci, “Globalleşen Dünyada Emek Piyasası”, **İktisat Dergisi**, sayı:369, Temmuz 1997, s. 3.

¹⁴² Wichterich, s. 76.

¹⁴³ Birinci, s. 78.

Bundan ötürü kadınlar, dünya pazarının bütünleşmesinde iş bulanlar olarak sunulmaktadır. Hatta Birleşmiş Milletler kaynaklarında istihdamının kadınlaşmasından söz edilir. Ancak kadınların bunun karşısında ödedikleri bedel yüksektir; kötü çalışma koşulları, çok az hak, en az ücret, sosyal güvencesizlik. 30 Pfennig ile 0,6 Euro arasında değişen saat ücretleri karşılığında tekdüze, sağlığa zararlı çalışma koşullarında çalışmaktadırlar.¹⁴⁴

Ucuz kadın emeğinin her zaman her yerde dünya pazarlarına açılımının aracı olmasının altında ne yatmaktadır? Gerek gelişmiş, gerekse gelişmekte olan ülkelerde yirminci yüzyılın başında da, sonunda da, kadınları hafif sanayi için çekici kılan yalnızca “becerikli parmaklar”ı değildir; açlık sınırındaki ücretleri, kolayca işten atılabilirlikleri, ısrarla yinelenen, “aileye ekmek getirenin erkekler olduğu”, kadınlarınsa yalnızca “ek gelir sağlayanlar oldukları” mitiyle haklılaştırılmıştır. Doğum ve küçük çocuklara bakmak için kullandıkları izinleri içeren “devamsızlıkları”, şirketlerin “esneklik” gereksinimleri ile uyumaktadır.

Vietnam’da Nike için ayakkabı üreten fabrikada çalışan kadınlar için aşağılama ve küfür benzeri cezalar günlük işlerinin neredeyse bir parçası haline gelmiştir. Nike’ın taşeronu Güney Kore, Tayvan ve Vietnam’daki şirketlerde güneşin altında ayakta durdurulmak, öğle sıcığında fabrikanın çevresinde koşturulmak, üstlerinin önünde diz çöktürülmek, çok konuştuğu gerekçesiyle ağzının bantlanması, sekiz saatlik vardiyalarda yalnızca iki kez su içmeye ya da bir kez tuvalete gitmeye izin verilmesi... gibi yaptırımlar uygulanmaktadır.¹⁴⁵

Bugün artan üretim maliyetleri nedeniyle giderek daha çok şirket “kaplan ekonomileri”nden çekilmektedir. Düşük ücretli yeni gözdeleler dünya pazarına girerken, çeyrek yüzyıl önce öteki ülkeleri etkilemiş olan emek-yoğun sanayi ve kadın emeğini kullanan süreçlerin aynısını izleyen Bangladeş, Vietnam, Kamboçya, Laos, Çin ve Afrika

¹⁴⁴ Wicterich, s.44.

¹⁴⁵ Horgan, <http://pubs.socialistreviewindex.org.uk/isj92/horgan.htm>.

lkeleridir.¹⁴⁶ Çin'deki yüksek rakamları da, bütün dünyada hafif sanayinin gözdesi, becerikli, uysal genç kadınlar olmadan düşünmek olası değildir.

Maliyetler içinde ücretin payının yükseldiği, sendikaların daha çok hak istediği bir ortamda işin esnekleşmesi, kayıt dışına kayması, üretim maliyetlerini düşürmek için sürdürüle gelen bir stratejidir. Örneğin kadınlar sadece işlerin en yoğun olduğu zamanlarda çalıştırılır, işverenin kaprisine göre işe alınır ya da atılabilirler. Artık bu gibi durumlarda onlarla sözleşme yapma gereği bile duyulmamaktadır.

Serbest bölgelerdeki girişimler de maliyetlerden kaçmanın yollarını aramaktadırlar. Yılbaşı ikramiyesi ya da doğum izni sırasında ücret ödemek zorunda kalmamak için, kadın işçiler yılbaşından ve doğumdan önce işten ıkarılmaktadırlar. Meksika'da fabrikalarda çalışan kadınlar çalışabilmek için ön koşul olarak gebelik testine tabi tutulmaktadırlar. Anında retim (just in time), acil siparişler geldiğinde çok büyük baskı altında yapılmaktadır. Evle ilgili sorumlulukları düşünülmeksizin, kadın çalışanların hep el altında olmaları beklenmektedir.

Genç, esnek, uysal olduklarından kadınlar tüketim malları sanayilerinin jokerleridirler. Örneğin büyük patlama gösteren oyuncak sektöründe sadece Güney Çin'deki 4000'den fazla fabrikada bir milyon kadın istihdam edilmektedir. Merkezi Hong Kong'da olan Asia Monitor Resource Center bu oyuncak fabrikalarındaki havanın, plastik malzemelerin işlenmesinden çıkan tehlikeli kimyasallardan zehirlendiğini saptamıştır. Makineler ve elektrik donanımı çok eskimiş olup yangın önlemleri de yetersizdir. Fazla mesai zorunludur ve genellikle bunun creti tam ödenmemektedir. Kadınlar aşırı çalışmakta, aşırı yorulmaktadırlar.¹⁴⁷

Ayakkabı sektöründe de Asya'da spor ayakkabı sanayinin tarihi dokuma sanayinininkine benzer bir görünümdedir. 1970'lerde Güney Kore, Tayvan ve Hong Kong'da yoğunlaşan üretim ile birinci aşama, Filipinler, Tayland ve Endonezya'ya yayılma ile

¹⁴⁶ Global Employments Trend Brief, s. 11.

¹⁴⁷ Ingemar Karlsson, "Globalisation Compels Women to Work Under Hard Conditions" **News Letter** No 2, 2002, <http://www.arbetslivsinstitutet.se/workinglife/02-2/02.asp>, (14 Mart 2004).

başlayan ikinci aşama ve kayıt dışı ve esnek istihdam biçimleri ile beraber Çin ile Vietnam’a yeniden yerleşme ile üçüncü aşama. Bütün bunlar küresel üretim bandının sürekli daha da uzadığı anlamına gelmektedir. Önde gelen markalar gerçekte “hayalet şirketlerdir”. Kendi fabrikaları yoktur, ürünlerin tasarımını yaparlar, üretimi başkalarına yaptırırlar, sonra da pazarlama ile ilgilenirler. Gelişmiş, sanayi ötesi ülkelerde üreticiler giderek tüccarlaşmışlardır.

Son yıllarda yüzlerce kadının yaşamına mal olan Tayland ve Çin’deki oyuncak fabrikalarındaki yangınlar, üretim alanlarını, depoları ve uyuma mekanlarını tek bir binada barındıran “üçü bir yerde” diye tanımlanan Sweatshops da çıkmıştır.¹⁴⁸ Bu mekanlarda kadınların oyuncakları yanlarında götürmemeleri için kapılar, pencereler kilitlenmiş geçitler ve merdivenler malzemelerle, bitmiş ürünlerle doldurulmuştur. Çinli işçilerin sendikalaşma girişimleri baskıyla karşılanmış, sendika liderleri işten kovulmuşlardır.¹⁴⁹ Tekstil sektöründe de benzer manzarayla karşılaşmaktadır. Dünya ölçeğinde yıllık ortalama alış-veriş miktarı kişi başına sekiz kilogram iken bu rakam Kamerun’da yarım kilogramdır. Avrupa giysi üreticileri yaklaşık yarısı güneyden olmak üzere mallarının %80’inden fazlasını dışarıdan sağlamaktadırlar.¹⁵⁰

4.4.2 Çalışma Yaşamında Kadın ve Kariyer

Günümüzde işgücünün önemli bir parçası haline gelen kadınların istihdamı ve geliştirilmesi, şirketin başarısı için temel gereklilik haline gelmiştir. Kariyer, kişinin çalıştığı kurum içindeki yerini belirten ve bireyin meslek veya kurum içindeki gelişmesini, yükselen başarısını anlatan bir kavram olarak ifade edilmektedir. Kadınların kariyerini engelleyen şeffaf tavanlar, işletmelerin rekabet üstünlüğü elde edebilmek için gerekli olan farklı ve çeşitli yeteneklere sahip kişilerin üst düzey yönetimde görev alamamalarına ve özelliklerine bakılmaksızın işletmenin karlılığına ve sağlığına katkıda bulunabilecek yeteneklerin kullanılmamasına neden olmaktadır.¹⁵¹

¹⁴⁸ Wichterich, s.44.

¹⁴⁹ George, “Küreselleşme, İktidar ve Sendikaların Rolü”, s. 15.

¹⁵⁰ Wichterich, s.58.

¹⁵¹ Serpil Aytaç, **Çalışma Yaşamında Kadın ve Kariyer** TİSK Türkiye’de Kadın İşgücü Seminerleri I-II , TİSK Yayınları, Ankara: 1999, s. 29.

Tablo 10
Çeşitli Ülkelerde Kadınların Yönetim Kademesindeki Oranları (1999)

Avrupa	%10 (orta ve alt kademe yönetimde) %5'ten azı üst yönetimde
İngiltere	%26 (%2'si üst yönetimde)
İrlanda	%17.4
Fransa	%25 (%9.8'i mühendislik ve teknik yönetici) %10'u tepe yönetimde. Ancak toplum hizmetlerinin yönetiminde daha fazla yer alıyorlar. Sosyal, sağlık, ilköğretim eğitimi alanında yöneticiler.
Almanya	Kamu sektöründe tepe yöneticilerinin %11.2'si kadın (Toplam %23.3) Özel sektör yöneticilerinin ise %5'i kadın, ancak %0.7'si direktör pozisyonunda. Sağlık sektöründe çalışanların %86'sı Sosyal hizmetlerde çalışanların %79'u Perakende hizmetlerde çalışanların %62'si Eğitim hizmetleri alanında çalışanların %48'i kadın. Dolayısıyla kariyer şansları bu sektörlerde daha yüksek.
İtalya	%3'ü genç tepe yöneticisi
İspanya	%5 (özel sektörde üst pozisyonda yönetici)
Yunanistan	%8 (kadınların işgücüne katılma oranı %45.4)
Danimarka	%10 (özel ve kamu sektöründe orta kademe yönetici) 1991 tarihli araştırmaya göre 755 şirket direktörünün %4'ü kadın. (İşgücünün %46'sı kadın)
Finlandiya	%21 üst kademe yönetici (bankacılık ve kamu sektörü)
ABD	%4'ü tepe yönetimde (İşgücünün %45'i kadın)
Japonya	%1'i yönetimde (İşgücünün %45'i kadın)
Türkiye	İşgücü içinde kadınların %0.19'u üst kademe yönetici, erkeklerin ise %1.93'ü üst kademe yönetici.

Kaynak:Serpil Aytaç, “Çalışma Yaşamında Kadın ve Kariyer”, Türkiye’de Kadın İşgücü” Seminerleri I-II. Ankara: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu,1999, s. 31

Kadınların, organizasyonların üst yönetim düzeylerine ilerlemelerini durduran engeller **şeffaf tavanlar** olarak adlandırılır. Bu kavram, kadınların ilerlemelerini engelleyen görünmeyen bariyerleri tanımlamak için kullanılır. Araştırmalara göre kadınların tepe noktalarına gelmelerini engelleyen nedenler şöyle sıralanabilir:

Kadınların çocuk büyütmek için kariyer süreçlerini yavaşlatmaları veya durdurmaları, tepe yönetim noktalarına ulaşmaları için önemli bir engeldir. Kadınlar genelde aile ve iş hayatındaki rollerini dengelem arayışları içindedirler. Böylece tepe yönetim için gerekli olan zamanı ayıramamaktadırlar. Birçok başarılı ve zeki kadın, büyük örgütlerden ayrılıp kendi işyerlerini kurmaya başlamışlardır. Kadınlar, geleneksel olarak insan kaynakları alanlarındaki kariyer kadrolarını seçmektedirler. Tepe yöneticilik için gerekli olan iş tecrübesi azdır. Evlilik ve çocuk kadınların tam gün kendini işe vermesine engel olmaktadır.¹⁵² Kadının toplumsal rolü nedeniyle ev hayatı ve iş hayatı arasında denge kurmak zorunda olması, kadınların annelik, eşlik rolünün bir uzantısı gibi değerlendirilen *öğretmenlik, sekreterlik, hemşirelik* gibi mesleklere yönelmesine yol açmıştır. Böylece **erkeksi** ve **kadınsı** meslek ayrımı ortaya çıkmıştır. Ayrıca kadınların iş güvencesi ve sınırlı zaman uygulaması nedeniyle de kamu kesimini tercih ettikleri görülmüştür.

Gerçekten de kadın çalışanlar ve yöneticiler, genellikle hizmet sektöründe, finans, sigortacılık, emlakçılık ve toptan veya perakende satış işlemlerinde erkeklere nazaran daha fazla çalışmaktadırlar. Endüstri sektöründe kadınların, kumanda pozisyonlara yerleştirilmelerinin risk olduğu kanısı mevcuttur. Zira özel sektörde çalışan kadınların geleneksel olarak kadın fonksiyonel alanı diye adlandırılan ve tepe yönetim kademeleri için kariyer yolunda olmayan **insan kaynakları, şirket iletişimi, halkla ilişkiler ve pazarlama** alanlarında sadece staff (kurmay) pozisyonlarda çalışmaktadırlar. Ayrıca yetkisiz sorumluluklar üstlenmektedirler.¹⁵³

¹⁵² Aytaç, s.29.

¹⁵³ Kabasakal, Hayat. “Türkiye’de Üst Düzey Kadın Yöneticilerin Profili”. Oya Baydar (dizi koordinatörü) **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**. Bilanço '98.Yayın Dizisi, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 303.

İlerleme şansları olmayan kariyer yollarına yönlendirilen ve tepe yöneticilik aday havuzuna dahi alınmayan kadınların yöneticilik kariyerleri baştan ölü doğmaktadır. Yatay ve dikey ilerleme olasılıklarının çok az durumlarda kadın çalışanlar genellikle **kariyer platosuna** girmekte yani kariyerlerini aynı pozisyonda sürdürmek zorunda kalmaktadırlar. Bu nedenle sürekli aynı pozisyonlarda çalışan kadınlar için **şeffaf tavanlardan** bahsedildiği kadar, onların yatay ilerlemesini engelleyen **şeffaf duvarlardan** da bahsedilebilir.¹⁵⁴

1970'li yılların başında önem kazanan kariyer olgusu ile, kadınların sadece çalışacakları işi değil kariyerlerini (hedeflerini) seçecekleri ve kariyer gelişimlerini bu doğrultuda yönlendirebilecekleri konusu önem kazanmaya başlamıştır. Kadınların eğitim seviyeleri hızla yükselmiş, prestijli mesleklere yönelmişlerdir.

İşletmeler, kadınlara yapacakları yatırımın, çocuk bakımı, evlenme gibi nedenlerle geri dönmeyeceği kuşkusuyla, yatırım yapmaktan da kaçınmaktadır. Bir takım nedenler de (erkek dayanışması gibi) kadının yükselmesini engellemektedir.

Günümüzde meslek sahibi kadınlar, meslek ve aile rolleri arasındaki çatışmayı aile rollerinden bütün bütün çekilmek ve omuzlarına yüklenen aşırı sorumlulukları taşımaya çalışarak kişisel çözümler arayıp bulma yoluna gitmektedir.

Bu alternatiflerden bir tanesi evlenmeyi dışlamak, ikincisi süper kadın olmak istemektir. İlk seçenek hiçbir toplumda yaygın olarak başvuru olan bir seçenek değildir. Diğeri ise hem gerçekleştirmesi güç hem de kadına fiziksel ve psikolojik bedel yükleyen bir alternatiftir.

Kadınların çalışma yaşamında yüz yüze olduğu problemleri azaltmak amacıyla birçok işveren, çalıştırdığı kadınların aile ve iş yükünü azaltması ve özellikle tepe noktalar gelebilmeleri için çalışan annelere **esnek programlar** (mummy track) geliştirmişlerdir. Bu programlar dahilinde, çalışan kadınların hem aile sorumluluğunu ve hem de kariyer

¹⁵⁴ Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu ,**TİSK Kadın İşgücü Araştırması**, Ankara: Haziran 1999, s. 9.

gelişimini sağlamak için *part-time çalışma, esnek çalışma, iş paylaşımı, süt izni, kreş ve yuva hizmetleri, eğitim hizmetleri, evde çalışma* gibi bazı seçenekler sağlamışlardır.

Bir çok işyerinde performans değerlendirmeleri incelendiğinde kadının başarısı yeteneğe bağlanmaksızın şans faktörü ile açıklanır. Erkeklerin başarısı ise yetenekleri dile getirilerek açıklanır. Başarısızlık söz konusu olduğunda bunun tam tersi açıklamalar göze çarpar. Bunlara dayanarak, kadın iş görenlerin işlerini başarıya yönünde geleceğe dönük olarak düşük potansiyel taşıdıkları inancı ortaya çıkmaktadır.¹⁵⁵ Bunların yanı sıra cinsel taciz yoluyla rahatsız etme, işten kaçırma, terfi yollarını tıkamada mutlaka dikkat çekilmesi gereken önemli unsurlardır.

Tablo 11
Türkiye’de İşyerinde Karşılaşılan Sorunlar (çalışan kadınlar)

	2000 (%)	2004 (%)
Herhangi bir sorun yok	37,4	46,4
Aşırı çalışma (2000) / yorgunluk (2004)	39	33,8
Düşük ücret	22,3	24,2
İş baskısı / aşırı stres	7,6	13,9
Çalışma saatlerinin uygunsuzluğu	8	9,9
İşyerinde ağır sorumluluklar yüklenmesi	3	7,3
Yöneticilerle ilişkiler	3,9	5,6
İş güvenliği olmaması	5,8	5,3
Kariyer yönetiminin olmaması	-	4,6
İş arkadaşları ile ilişkiler	5,2	3,6
İşin niteliklerine uygun olmaması	1,5	3,6
İşyerinde taciz	0,5	0,7
Diğer	3	0,6
İşyeri mekanının uygunsuzluğu	0,2	-

Kaynak:Efes Pilsen, *Türkiye’de Kadın Profili 2*. 2004,s. 39.

Çalışma yaşamında kadının kariyer sorununu aşağıdaki ana maddeler ışığında özetlemek mümkündür:

¹⁵⁵ Eyüboğlu, s.36.

- 1- Çocuk büyütme ve aile sorumlulukları, istihdama ara verilmesine yol açmakta, bu da kadınların kariyerinde ciddi bir sorun oluşturmaktadır.
- 2- Kadınların, mesleki ilerlemeyi getiren ileri seviyede öğrenim ve eğitime katılımı azdır.
- 3- Pek çok kadın, çocuk doğurduğu zaman işlerini kaybetmekte veya terk etmektedir bir süre sonra işe geri dönen kadın, vasıf seviyesinin düştüğünden yakınmaktadır.
- 4- Kariyer ilerlemesinde kadın, rol çatışmasından ciddi olarak etkilenmektedir.
- 5- Kariyer ve aile rolleri arasında uyumsuzluğa yol açan toplumsal ve kültürel faktörler, pek çok yerde kadınların mesleki ilerlemesini engelleyen etkenler olarak görülmektedir.
- 6- Gerek kadınlara erkeklerin egemen olduğu mesleklerin vasıflarını kazandırma stratejisi, gerek kadınların egemen olduğu hizmet mesleklerinin seviyesini yükseltme stratejisi, kadınlara erkeklerinkine eşit statü ve kazançta işler girebilmelerini sağlama konusunda henüz bir başarı gösterememiştir.
- 7- Kadınlar daha “kadınca” alanlara toplanmışlardır. Ayrıca kadınların “önü kapalı”, “alt düzey” statülü işlere katılımı daha yoğundur.
- 8- Elit meslek sahibi kadınlar, mesleki kariyerlerini korumak için bedelli yardım ya da aile içi yardım şeklinde diğer kadın olanaklarından faydalanmaktadırlar.
- 9- Kadınların meslektaşlarıyla evlenmeleri, kariyer ilerlemesine olumlu katkı yapan bir etmen olarak görülmektedir. Hatta kariyer amaçları kendisinininkine paralel olan bir erkekle evlilik yapan kadınların, meslekleri ile ilgili bazı olanaklara kavuşmalarında evliliklerinin özellikle yardımcı olduğu söylenmektedir.

Tablo 12

Dünyada Bölgelere Göre Kadınların Yönetsel İşlerdeki Payı (%)

Doğu Asya	11,3
Latin Amerika ve Karayipler	18,8
Güney Asya	3,1
Sahra Güneyi Afrika	9,6
Sanayileşmiş Ülkeler	27,7
Dünya Geneli	14

Kaynak: UNDP, Human Development Report, 1995,s.37.

Kadınların yönetim kademelerindeki ve yöneticilikteki istihdamlarında artış oranı cesaret verici olmakla birlikte; kadın istihdamında geleneksel bakışta temelden değişiklik olduğu sanısına kapılmak yanlış olur. Arap ülkelerinde ve Güney Asya’da yönetici konumlarındaki kadınların oranı çok düşüktür. Hatta Japonya, Lüksemburg ve İspanya gibi sanayileşmiş ülkelerde de kadınların payı %10’dan azdır. Örneğin Birleşmiş Milletler’in yapısı içinde, kadınların mesleki konumlarının yükseldiği görülmekte ise de; üst yönetimlerde kadınların oranı %11.3 dolayındadır.¹⁵⁶ Sonuç olarak çalışma yaşamı, bir yandan kadının ekonomik özgürlüğünü ve toplumsal değerini arttırırken, diğer yandan geleneksel değer ve tutumların sürmesi nedeniyle kadın için çeşitli sorunları da beraberinde getirmiştir. Kadınların bu sorunları çoğu ülkelerin gelişmişlik düzeyine bakılmaksızın ortaktır ve değişmeye direnen ataerkil cinsiyet rollerinden kaynaklanmaktadır.¹⁵⁷

¹⁵⁶ The World’s Women Trends and Statistics, s. 111.

¹⁵⁷ Aytaç, s.31.

Tablo 13
Ülkelere Göre Kadınların Yetki Analizi (2005)

	Parlamentodaki Kadın Sayısı (%)	Kadın Yöneticiler (%)	Kadın Teknik Eleman ve İşçiler (%)
Ülkeler			
Norveç	38,2	30	50
Kanada	24,7	35	54
İsveç	45,3	30	51
İsviçre	24,8	28	45
ABD	14,8	46	55
Japon	9,3	10	46
Hollanda	34,2	26	48
Almanya	31,3	36	50
Kore	13	6	39
İngiltere	17,9	33	45
Barbados	17,6	45	71
Hong Kong	„	26	39
Arjantin	33,6	25	55
Meksika	23,7	25	40
Malezya	13,1	23	40
Brezilya	9,1	„	62
Filipinler	15,4	58	62
Çin	20,2	„	„
Tunus	22,8	„	„
Türkiye	4,4	6	30
Vietnam	27,3	„	„
Endonezya	11,3	„	„
Hindistan	9,3	„	„
Kenya	7,1	„	„

Kaynak: UN Development Report, New York. 2005.

* („) Veri yok.

1970 sonrasında dünya kadınları eğitim açısından büyük yol kat etmişlerdir. 1970 yılında ilk ve ortaöğretim mezunu kadınların oranı %38 iken, bu oran 1990'larda %68'e çıkmıştır. Bu alanda en çok ilerleme kat eden bölge Latin Amerika ve Karayipler'dir.¹⁵⁸

Gelişmekte olan ülkelerde 1970-1990 döneminde ilkokula kayıtlı kız çocuklarının sayısı yılda ortalama %1.7; erkek çocukları %1.2 oranında artış göstermiştir.¹⁵⁹ Dikkat

¹⁵⁸ Eyüboğlu, s. 68.

çekici bir başka gelişme de yüksek öğretimde olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerde 1970’de yükseköğretime devam eden kızların oranı erkeklerin yarısı düzeyinde iken; bu oran 1990 yılında erkeklerin %70’i düzeyine çıkmıştır.¹⁶⁰

Dünyada 900 milyon okur-yazar olmayan nüfusun içinde, kadınların sayısı erkeklerin iki katıdır. 130 milyon kız çocuğu hala ilkokula gitmemektedir.

¹⁵⁹ The World’s Women Trends and Statistics, s. 106.

¹⁶⁰ Eyüboğlu, s. 70.

5. TÜRKİYE’DE KAPİTALİST ÜRETİM SÜRECİNDE KADIN EMEĞİ

Cumhuriyet Türkiye’sinin kuruluşundan bu yana geçen 86 yıllık süreç, planlı dönem de dahil olmak üzere liberal ekonomi politikalarıyla kalkınmayı dönüştürme çabalarının tarihidir. Tarımsal üretim yapısından sanayi ve hizmetlere; geleneksel toplum yapısından modern topluma doğru gerçekleştirilen bu dönüşüm sırasında karşılaşılan sorunların hemen hepsi kaynak yetersizliğinde düğümlenmiştir.

Hızlı nüfus artışının yaşandığı az gelişmiş ülkeler gibi Türkiye’de de sorun emek yoğun sektörlerde ağırlık verilerek çözülmeye çalışılmışsa da işgücünün uzmanlaşmış ve teknolojik gelişmelere kolaylıkla uyum gösteren özellikler taşınamaması, sorunun boyutlarının artmasına neden olmuştur. Dahası, yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte üretim teknolojilerindeki hızlı gelişimle birlikte ortaya yeni sektörlerin çıkması işgücüne yönelik yeni beklentileri de farklılaştırmıştır.

Dünya kadar geçerli olan ucuz emek önceliğinin yerini yeni üretim ve yönetim biçimlerindeki değişimlere uyum kabiliyeti almıştır. Ne var ki, kadın işgücüne yönelik beklentilerde hala geleneksel bakış tarzının sürdüğü görülmektedir. Bunda gerek toplumun, gerekse kadının kendini tanımlamada kullandığı önceliklerin etkisi büyüktür. Daha açık bir ifadeyle, toplumun ve kadının kendisine biçtiği öncelikli rol “eş-anne”, bunun doğal sonucu olarak da ev kadını olduğu sürece işgücü olarak da “ucuz emek”, “yardımcı aile işçisi” ve benzeri şekilde tanımlanması kaçınılmaz olacaktır.

Küreselleşme sürecinde, dünyada olduğu gibi Türkiye’de de işgücü maliyetlerini asgari düzeylerde tutabilmenin en önemli araçlarından biri de kadın işgücünün piyasaya katılımının artırılmasıdır. Kadınların işgücüne katılımlarındaki artış sadece kayıtlı sektörlerde değil, aynı zamanda hem ücretli hem de ücretsiz olarak kayıt dışı sektörde de yoğunlaşmaktadır. Küresel düzeyde üretim, ihracata dayalı büyüme stratejileri, artan rekabet baskıları ve istihdam ilişkisinin değişerek daha esnekleşmesi gibi etkenler kadınların işgücüne katılımını ve dolayısıyla istihdamını artırmaktadır. İşgücüne katılan kadın sayısındaki artış 'istihdamın kadınlaşması' olarak nitelenir. Ülkemizde ise 1980 yılından başlayarak uygulamaya konulan uluslararası piyasalara entegrasyon

politikaları sonucunda, ekonomimizin çeşitli yönleriyle dışa açılmasına ve ihracatımızın önemli ölçüde artmasına rağmen, kadın istihdamı konusunda, benzer politikalar uygulayan ülkelerde izlenen dönüşüme paralel bir süreç yaşanmadığı görülmektedir. Yapılan araştırmalar neticesinde Türkiye’de tarım dışı kadın işgücünde görülen artışın istihdamın kadınlaşmasına yol açacak ölçüde olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

5.1. Türkiye’de Kadın İşgücünün İstihdamdaki Yeri

Türkiye’de ve dünyada kadınların ve erkeklerin istihdama katılma oranlarını ve biçimlerindeki eşitsizlikleri incelerken dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan biri, işgücü istatistiklerinde genellikle kadınları istihdama katılma oranlarının sağlıklı bir biçimde ortaya koyulamamakta olduğudur. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde kadınların uğraşları incelenirken üretim ve yeniden üretim kavramları pek açıklayıcı olmamaktadır. Bir yandan hala tarımsal üretimde çalışan, dolayısıyla üretim ve yeniden üretim uğraşlarının ev içi ve ev dışı olarak tam ayrılmadığı oldukça kalabalık bir grup vardır, öte yandan kentlerde kadınlar giderek artan oranlarda üretime evlerinde çalışarak katılmakta ve sınırlı oranlarda dışarıda çalışmaktadırlar.¹⁶¹

İşgücü istatistikleri kadınların üretime katılma oranlarını sağlıklı bir biçimde bile ortaya koyamamaktadır. “Faal” ve “faal olmayan” nüfus kategorileri temelde erkeklerin uğraşlarının değerlendirilmesinde elverişli olabilir. Örneğin bir işte çalışmadıkları zaman erkeklerin oldukça açık nedenleri bulunmaktadır. Faal olmayan erkek hastadır, yaşlıdır, irade sahibidir, hapistedir ya da öğrencidir. Yani ya iş yapamaz durumdadır ya da geçinebilecek paraya sahiptir. Oysa kadınların çoğu faal olmadıkları zaman iş yapabilecek durumdadır ve irade sahibi değillerdir. Üstelik geçinebilmek için “ev kadını” olarak çeşitli uğraşlarda bulunmak zorundadırlar. Hatta bu işleri üretime katıldıkları zaman da sürdürmek zorundadırlar. Dolayısıyla kadınların yeniden üretime ilişkin uğraşlarını değerlendirmek daha sağlıklı olacaktır.

¹⁶¹ Ferhunde Özbay, “Kadınların Eviçi ve Evdışı Uğraşlarındaki Değişme”, der. Şirin Tekeli **Kadın Bakış Açısından 1980 ler Türkiye’sinde Kadınlar**. İletişim Yayıncılık, İstanbul: 1990, s. 21.

“Ev içi” ve “ev dışı” uğraşlar yeniden üretim ile ilintilidir. Ev içi üretim piyasadan satın alınabilecek mal ve hizmetlerin hanede üretilmesi olarak tanımlanabilir.¹⁶² Kapitalizmin yaygınlaşması ile üretim ve yeniden üretim faaliyetlerinin ayrıştığı ve üretimin evin dışında başka kurumlarca büyük ölçüde gerçekleştirildiği, bu ayrışma sırasında da kadınların ev içinde yeniden üretim faaliyetlerine yöneldikleri kabul edilmektedir. Bu genelleme, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde kadınların uğraşları incelenirken pek açıklayıcı olamamaktadır. Bir yandan hala tarımsal üretimde çalışan, dolayısıyla üretim ve yeniden üretim uğraşlarının ev içi ve ev dışı olarak tam ayrışmadığı oldukça kalabalık bir grup vardır;öte yandan kentlerde kadınlar giderek artan oranlarda üretime evlerinde çalışarak katılmakta ve yeniden üretim ile ilgili üstlendikleri yeni sorumluluklar nedeni ile bu uğraşlarının bir bölümünü de evlerinin dışında gerçekleştirmektedirler. Ev içi ve ev dışı gibi kategorileştirmeler daha çok ileri sanayi toplumlarındaki erkek egemen ideolojilerin yarattığı ve o toplumlardaki ekonomik yapıyı tanımlamak için uygun kategoriler olarak değerlendirilirse daha sağlıklı olur.¹⁶³

Kadınların, işgücüne katılımı AB ülkeleriyle karşılaştırıldığında yeterli midir? Tablo 14’teki veriler incelendiğinde, Türkiye’de kadının işgücüne katılımı % 28’dir. Bu oran, AB ülkeleriyle karşılaştırıldığında yetersizdir. Katılımın düşük olmasının ekonomik ve eğitimle ilgili sebepleri vardır.

Tablo 14
Türkiye ve AB Ülkelerinde Kadının İşgücüne Katılım Oranı (2003)

Ülkeler	Katılım Yüzdesi
Fransa	69
Almanya	71.8
Hollanda	67.9
Danimarka	81.3
İsveç	83.1
Türkiye	28

Kaynak: İlhan Sezgin, “*Kadın İstihdamının Artırılmasında Mesleki Eğitimin Rolü*” Gazi Üniversitesi, Ocak 2006, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1357&id=72, (3 Nisan 2006)

Örneğin, Akdeniz kültürüne sahip ülkelerde (İspanya, İtalya, Yunanistan) işgücüne katılım oranı %43 civarında ve diğer ülkeler ortalamasının oldukça altındadır. Türkiye

¹⁶² Eyüboğlu, s.93

¹⁶³ Özbay, s.32.

de, bu kültürün bir parça da olsa yakınında olan bir ülke olarak, “kadının daha çok ev işleri ile ilgilenmesi” anlayışına eğimli bir yapıdadır. Fakat, yine de Akdeniz ülkeleri ile Türkiye arasındaki işgücüne katılım oranı arasındaki fark 1’e 3 gibi çok yüksektir.¹⁶⁴ Türkiye’de 1990 yılında her 3 kadından 1’i istihdam ediliyor iken, bu oran 2004 yılında 4 kadından 1’e düşmüştür. Buna karşılık AB’de 2 kadından 1’i istihdamdadır.¹⁶⁵ Kısaca, kadınların çalışma hayatına katılımı sağlanamamış, çağdaş anlamda ücretli çalışma yaygınlaşmamıştır. Kırsal kesim ve kayıt dışı sektör temel istihdam alanları olmaya devam etmektedir. O halde Türkiye’de kadın işgücüne katılım oranının düşük bulunmasının çeşitli ve spesifik açıklamaları olduğu sonucu ortaya çıkar.

Erkek işgücünde olduğu gibi kadın işgücünde de, eğitim düzeyi ile katılım oranı arasında güçlü bir pozitif ilişki bulunmaktadır. Eğitim düzeyine göre kadın işgücü katılım oranı erkek işgücü katılım oranı ile karşılaştırıldığında, eğitim düzeylerinin kadını çalışma yaşamına dahil etmede çok daha etkili olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. ILO raporlarında da belirtildiği gibi kadınlarda düşük eğitim düzeyi erkeklere oranla çok daha düşük katılıma neden olmaktadır. Türkiye’de kadınlar arasında ortalama eğitim düzeyinin düşük olduğunu dikkate alırsak, kadın işgücü katılım oranının erkeklere ve diğer gelişmiş ülkelere oranla daha düşük olmasının sebeplerinden biri ortaya çıkmış olur. Eğitim düzeyi düştükçe kadınların katılım oranı Türkiye’de gelişmiş ülkelere kıyasla çok düşüktür. Kentlerde lise öncesi eğitim düzeyine sahip her on kadından sadece bir tanesi işgücüne dahildir. Oysa en düşük orana sahip İtalya’da bile katılım her on kadından 3’ü şeklindedir.¹⁶⁶

Ancak, bu noktada genel olarak Türkiye’de kadın işgücüne katılım oranının özellikle gelişmiş ülkelerle mukayesesi yapıldığında, düşük oluşunun sebepleri hakkında durulması gerekmektedir. Dolayısıyla kadın işgücü arzını etkileyen çeşitli değişkenleri ve bunların nispi önemlerini belirleme zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu değişkenler ekonomik oldukları kadar kültürel ve sosyaldirler. Türkiye’de 2005 yılı

¹⁶⁴ Kılıç, “ Türkiye’de Kadın İşgücüne Katılım Oranları ve Gelişen Sanayi Merkezleri Açısından Görünümü”,s. 8

¹⁶⁵ Kadın İstihdamı Zirvesi Sonuç Bildirisi, İstanbul, 11 Şubat 2006, (15 Haziran 2006), <http://www.tisk.org.tr/duyurular.asp?ayrinti=True&id=1691>

¹⁶⁶ “Türkiye’de İşçiler Sömürülüyor” .Cumhuriyet Gazetesi. 15 Ocak 2006.

verilerine göre kadının işgücüne katılım oranı % 25 gibi düşük bir düzeydedir.¹⁶⁷ Bunun yanı sıra kırsalda ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınların oranı kentlerde % 20'lerde seyretmektedir. OECD'nin 2005 Haziran'ında yayımladığı İstihdam Raporu, kadınların istihdamı açısından Türkiye ve diğer OECD ülkeleri arasındaki farkı gözler önüne serer. OECD üyesi 30 ülkeden 19'unda kadın istihdamının kadın nüfusa oranı artmakta olup, beşinde ise hemen hemen aynı durumdadır.¹⁶⁸ Çalışan kadınların toplam kadın nüfusu içindeki payının azaldığı ülke sayısı altıdır. Bunlardan ikisi Finlandiya ve İsveç gibi kalkınmış İskandinav ülkeleridir. Avrupa ve diğer ülkelerde kadın nüfus yaşlansa da ve nüfus içindeki oranı düşse de; kadın istihdam oranı yavaş da olsa yükselmektedir. Türkiye'de ise durum olumsuzluk arz etmektedir. Ülkemizde 35 milyon 929 bin olan toplam kadın nüfusunun 5 milyon 926 bini istihdama katılmaktadır.¹⁶⁹ Diğer taraftan Türkiye'de kadın sorunlarının çözümünde, yasalarla ilgili herhangi bir sorun olmamakla birlikte, asıl problem uygulama esnasında meydana gelmektedir.

Diğer yandan yaş grupları itibariyle kadın işgücüne katılım oranlarını ele almak da bir fikir verebilecektir. Genel olarak, sosyo-kültürel sebeplerle, yeni evlilik ve çocuk doğumları, katılım oranını 25-30 yaş seviyesinde oldukça belirgin bir seviyede düşürmekte, katılım oranı 35 yaştan sonra tekrar artmaktadır.¹⁷⁰ Benzer bir süreç Türkiye açısından da geçerlidir. Ancak genel olarak işgücüne katılım düşük olduğu için katılma oranında meydana gelen azalma ve ardından gelen artış gelişmiş ülkelere göre ülkemizde çok daha az yoğundur. Diğer yandan “erken emeklilik” etkisi belli bir dönem kadın işgücü oranının düşüşüne neden olmuştur.

Sosyo-kültürel etkenlerin yanında, özellikle kısmi süreli (part-time) işlerin artışı ve gelişmiş ülkelerde yoğun olarak esnek üretim şekillerinin yaygınlaşması kadınların işgücüne katılımını oranını artırıcı bir etki yaratmıştır. Çünkü kısmi süreli işler daha çok kadın işgücünü içine alan işler olmaktadır. Bu tür işler ne kadar artarsa kadınlar evde çalışmak yerine dışarıda çalışmayı tercih edeceklerdir. OECD üyesi ülkelerde

¹⁶⁷ Ayşe Bilgi Dicleli, “Türkiye’de Kadın”, *Demografik Gruplar, Kadınların Katılımı Sunumu, Kader 8 Mart 2005*, www.ari.org.tr/sunum/istanbuldersnotlari7.doc, (16 Haziran 2006), s. 3.

¹⁶⁸ Muhammed Örtlek, “İstihdamın Kadınlaşması”, *Radikal*, 17 Şubat 2006,

<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=178889&tarikh=17/02/2006>, (17 Şubat 2006)

¹⁶⁹ Örtlek, 17 Şubat 2006.

¹⁷⁰ Örtlek, 17 Şubat 2006.

1998 yılı itibariyle part-time işlerin toplam istihdam içindeki payı %22 seviyesine ulaşmıştır.¹⁷¹ Son beş yıllık süre içerisinde de kadın işgücüne katılım oranı bu ülkelerde %11 seviyesinde artış göstermiştir. Türkiye’de kısmi süreli çalışmaların henüz toplam istihdam içerisinde çok önemli bir yer tutmaması da kadın işgücüne katılım oranının düşük kalmasının nedenlerinden birisi olarak görülmektedir.

Türkiye’de kadın işgücünün (tarım dışı) katılma oranının çok düşük olmasının en önemli nedenlerinden birisi de, bir yandan temel değişken olan işin geliri ile ev ve çocuk bakımı gideri arasındaki farkın ortalama olarak düşük kalması, diğer yandan da kadını ücretli işe yönletecek asgari farkın kültürel nedenlerle halen yüksek olmasıdır. Dünya Bankası’nın yapmış olduğu bir araştırmaya göre, kadınlarda eğitim düzeyinin ücret farklarına etkisi oldukça yüksektir . Kuşkusuz düşük eğitim düzeylerinde dışarıda kazanılacak ücret, ev işleri ve çocuk bakımı için ödenecek ücreti karşılamaya ya ancak yetecek, ya da altında kalacaktır. Dolayısıyla düşük eğitim düzeyine sahip kadınlarda işgücüne katılım oranının düşük olması doğaldır. Doğal olarak eğitim düzeyi yükseldikçe kazanılan gelir ile masraf arasındaki fark lehte gelişeceğinden, katılım oranı da artma eğiliminde olacaktır.

Kadının işgücüne katılımını tarihsel bir perspektifle incelediğimizde, tarım toplumlarında yüksek bir katılım, kentleşme ve sanayileşme geliştikçe de önce azalma sonra da artış gözlemlenir. Özellikle, kadının eğitim düzeyindeki artışa paralel olarak kentlerde çalışan kadın oranı hızla artar. Bu genel eğilimin anlaşılması zor değildir. Tarımda, işin icabı kadının üretim faaliyetlerine katılması doğaldır, ancak bu katılım çoğunlukla ücretsiz aile işçiliği şeklindedir. Sanayi ve hizmetler sektörlerinde ise kadının işgücüne katılımı esas olarak ücretli işçilik şeklinde olduğundan, ev ile iş mekanlarının farklı olması ve çekirdek ailenin ağır basması, kadın katılım oranını tarım sektörüne oranla düşürür. Ancak eğitim düzeyinin yükselmesi ve bu gelişmeye bağlı olarak ücretin yükselmesi ve diğer etkenler (beyaz eşya rahatlığı, kreş vb.) kadın katılım oranının düzenli olarak yükselmesini sağlar. Halen gelişmiş ülkelerde bu oran %43 ile

¹⁷¹ Kılıç, s.14.

%75 arasında değişmektedir.¹⁷² Ancak bu ülkelerde tarımsal istihdam tamamen marjinalleştiğinden bu oranların oldukça yüksek olduğu kabul edilmelidir.

Türkiye’de ise durum oldukça farklıdır. DİE’nin hane halkı işgücü anketlerini kullanarak bir değerlendirme yapıldığında, 1988-1999 yılları arasında Türkiye genelinde kadın - erkek işgücü katılım oranlarında önemli düşüşler olmuştur. Nisan 1988’de kadın işgücüne katılım oranı kentlerde %16,4 iken, 1999’da %15,8’e gerilemiştir. Aynı dönem içerisinde erkeklerin işgücüne katılım oranlarında %71,8’den %66,2’ye düşüş olmuştur.¹⁷³

Türkiye’de çalışabilir nüfus 2001-2004 arasında % 9 artmıştır.¹⁷⁴ Bu rakamlar yıllık % 2,9 anlamına gelmektedir. İşgücü artışı ise % 7,8 olmuştur ve bu fark normal değildir.¹⁷⁵ Tarımda çalışan sayısı beklendiği gibi bir süredir azalmakta olsa da, tarım dışına çıkış ve kente göçle birlikte gerçekleştiğinde ailenin kadınlarının % 90’ı çalışma hayatından çekilmektedir. Bu farklılığı açıklayan ilk unsur olarak gösterilebilir.

Kadınların işgücüne katılma oranı 1990’da %34’den 1996’da %30’a gerilemiştir. 1998’de %26, 2000’de %28 olarak ölçülmüştür. Kadınların işgücüne katılım oranı 2003 – 2004 yılları arasında % 18,4’den % 17,8’e gerilemiştir.¹⁷⁶ Oysa aynı yıllarda sırasıyla işgücüne katılmak isteyen kadınların sayısı 300 binden 550 bine çıkmıştır.¹⁷⁷ Aradaki 250 binlik fark kadın işgücüne eklendiğinde, ilginç olarak, artış % 3’e çıkmakta, bu hesaplara işsiz sayısı da azalmamış olmaktadır. Bu gelişmenin nedenleri arasında akla ilk gelen kadınların iş bulamayacakları düşüncesiyle iş aramaktan vazgeçmeleridir.

Yıllar itibariyle sürekli azalan işgücüne katılım oranının düşüklüğünün çeşitli nedenleri vardır. Bunlar şöylece sıralanabilir; yüksek nüfus artış hızı, kadın işgücü arzını

¹⁷² Örtlek, 17 Şubat 2006.

¹⁷³ Kılıç, s.16.

¹⁷⁴ Kılıç, s. 12.

¹⁷⁵ Seyfettin Gürsel, “İşsizlik Düşmeye Devam Eder mi?”, Vatan, 4 Ekim 2004, <http://www.vatanim.com.tr/root.vatan?exec=yazardetay&sid=&Newsid=37397&Categoryid=4&wid=18>, (4 Ekim 2004).

¹⁷⁶ Türkiye’de Kadın İşgücü" <http://www20.uludag.edu.tr/~nazan/2077-11.html>, 2005, 5 Mayıs 2006

¹⁷⁷ Gürsel, 4 Ekim, 2004.

kısıtlayan ataerkil zihniyet ve yapıların etkinliği, çalışma çağındaki nüfusun dolayısıyla istihdama girenlerin yıllık artış hızının o yıl içinde yeni yaratılan işlerin yıllık artış hızından daha fazla olması, kadınların eğitim imkanlarından yeterince yararlanamamaları, tarımsal istihdamın azalma eğiliminde olması ve kente göç, yüksek işsizlik ortamında kişilerin iş bulmaktan ümidini kesmesi ve iş aramaması, ülkemizde ortalama eğitim süresinin uzaması, erken emeklilik, kayıtdışı ve enformel ekonominin varlığı, sermaye birikiminin yetersizliği.¹⁷⁸

Türkiye açısından kadınların işgücü piyasası içinde dikkati çeken temel özellikleri aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

Kadınların istihdam içindeki oranları, 1950’li yıllardan bu yana tarımın payının ağırlıklı olarak azalması paralelinde, düzenli ve hızlı bir biçimde düşmektedir. Bu düşüşün nedenleri arasında kadın ve çocuk göçünün artan seyri başta gelmektedir. Bunun dışında enformel sektörün giderek genişleyen yapısı, kayıt dışı ekonominin büyümesi gibi etkenler de sıralanabilir.

İktisadi faaliyet kollarına göre ele alındığı zaman, son dönemde kadınların tarımdan ağırlıklı olarak hizmetler sektörüne kaydığı gözükmemektedir. Kadınların sanayi sektöründeki istihdamı, 1980 sonrası izlenen yapısal uyum politikalarına rağmen oldukça düşüktür. Toplam çalışan kadınların sektörlere dağılımı açısından da sanayi, hizmetler sektörünün gerisinde kalmaktadır. Sanayinin yeterli istihdamı yaratmaması, ihracata yönelik sanayileşme politikaları paralelinde değerlendirildiğinde, hizmetler sektörünün kadın istihdamı için formel istihdamı yeterince genişletmediği ilgili tablolarda gözükmemektedir.

Kadınların ücretsiz aile işçiliği konumlarının hala yüksekçe bir oranda sürmekte olduğu dikkat çekici bir özelliktir. Buna karşılık ücretli ve işveren konumundaki kadınların oranlarında son yıllarda önemli bir değişiklik gözlenmemektedir. Bu da, ücretli ve maaşlı ya da işveren konumundaki kadınların istihdam içindeki nispi payında bir

¹⁷⁸ “Türkiye’de Emek Piyasasında Kadınların Durumu” Türk-İş Raporu, 2005, www.turkis.org.tr/icerik/avparkadin.doc, (19 Haziran 2006).

değişiklik olmayışı, formel istihdam açısından bir genişleme yaratmadığını ortaya koymaktadır. Kadınların eğitim düzeylerinin düşük olması da istihdamda yeterince yer alamayıklarının bir gerekçesi olmaktadır. Kadınların işgücüne katılma oranları, yaşa göre ciddi bir ayrım göstermekte, en yoğun olarak 20-29 yaşları arasındaki kadınlar işgücüne katılmakta, bu yaşlardan sonra çeşitli nedenlerle iş hayatından uzaklaşmaktadırlar.

1955-1990 yılları arasında istatistiklerde gözlemlenen en çarpıcı değişim, kadınların işgücüne katılma eğiliminin çok büyük bir hızla düşmesidir. Faal nüfusun 15 yaş üzerindeki nüfusa oranı biçiminde tanımlanan “rafine faaliyet oranı”na(faal nüfus/ 15 yaş üstü nüfus) bakıldığında, kadınlar arasında 1955’te %72 olan rafine faaliyet oranının 1990’da %43.7 ye düştüğü görülmektedir.¹⁷⁹2005 yılına gelindiğinde ise işgücüne katılım oranı erkeklerde %71,9, kadınlarda %25 dolayındadır.¹⁸⁰

Tablo 15
Türkiye’de Kadınların Çalışma Tercihleri

Para Sorunu Olmasaydı Evde mi Otururdu, Çalışır mıydı? (maaşlı çalışan veya kendi işinde çalışan kadınlar)		
	2000 (%)	2004 (%)
Çalışmayı tercih ederim	63	73,5
Evde oturmayı tercih ederim	35	26,5
Bilmiyor	2	-

Kaynak:Efes Pilsen, *Türkiye’de Kadın Profili 2*. 2004, S.39.

Tablo 15’te Efes Pilsen’in Türkiye’de 2000 ve 2004 yıllarında yaptığı çalışan kadınlar üzerindeki bir araştırma kadınların para sorunu olmasa da %63 ve %73.5 bir oranda çalışmayı tercih ettiklerini ortaya koymaktadır.Bu, kötü çalışma koşullarına rağmen çalışma hayatında bulunan kadınların konumlarından memnun olduklarını ortaya koymaktadır.

¹⁷⁹ Demirel ve diğerleri, s. 11.

¹⁸⁰ Ömer Faruk Çolak, “İşsizliğin Dinamikleri”,TISK İşveren Dergisi, Ağustos 2005, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1202&id=67, (9 Eylül 2005), s. 2.

Tablo 16**Türkiye’de Kadın Nüfusun Potansiyel İş Arama Oranları**

İş Arama / Fırsat Olması Durumunda Çalışma İsteği (çalışmayan kadınlar)		
	2000 (%)	2004 (%)
Çalışmak istemiyorum	49,2	50
Fırsat olsa çalışmak isterim	42,6	46,3
Şu anda iş arıyorum	4,9	3,7
Fikri yok	3,3	-

Kaynak:Efes Pilsen, Türkiye’de Kadın Profili 2. 2004, s.40.

Yine aynı araştırmada çalışmayan kadınların 2000 yılında % 49. 2 ve 2004 yılında %50 oranında fırsat olsa bile çalışmak istemedikleri dikkat çekmektedir.

Devlet İstatistik Enstitüsü’nün 1988 yılından bu yana uluslararası verilerle kıyaslanabilir düzenli bir anket olarak yapmaya başladığı Hane halkı İşgücü Anketi sonuçlarına göre, kadınların işgücüne katılma oranı 1988 Ekim’de %33.2 iken, oldukça düzenli sayılabilecek bir düşme eğilimi göstererek 1994 Ekim’inde %29’a inmiştir. Aynı dönemde toplam işgücü içindeki kadın nüfus oranı %30.7’den %30’a düşmüştür. Bütün bu veriler, kadınların çalışma hayatından sistematik olarak çekildiklerinin temel göstergesidir.

Tablo17**İşgücüne Katılma Oranı, İşgücündeki Nüfus, İşsizlik Oranı ve İşsizler İçinde****Kadın Nüfus (1988-2005)**

Yıl	İşgücüne Katılma Oranı		İşgücünde Kadın Nüfus (%)	İşsizlik Oranı		İşsizler İçinde Kadın nüfus (%)
	Kadın	Erkek		Kadın	Erkek	
1988	33,2	76,3	30,7	10,5	7,9	37
1992	31,8	73,8	30,5	9,6	8,6	32,9
1996	30,6	73	29,9	7,6	8,3	28,1
2000	31,1	71,1	30,8	6,9	9,1	25,2
2004	25,3	72,4	27,3	7,1	8	26,1
2005	24,7	71,9	25,1	11,1	9,4	27,1

Kaynak: DİE Hane halkı İşgücü Anketi Sonuçları,1988-2005.

Kadınların işgücüne katılım oranları son 10 yıl içerisinde kırsal kesimde %50 civarında seyretmiştir. Türkiye açısından 20.000 ve daha az nüfuslu yerleşim birimlerinde hakim istihdam tarım istihdamı olduğundan bu oran doğaldır. Ancak, buna karşılık kentlerde kadın işgücü son derece düşüktür ve üstelik düşme eğilimi göstermektedir. Bu noktada önemli olan, kentli kadın nüfustaki hızlı artışa rağmen kentli kadınların işgücüne katılım oranlarında neden yükselme olmadığı, ayrıca neden %3'e yakın bir düşüş olduğudur. Nitekim, özellikle 1980 sonrası ihracata dayalı sanayileşme modeli içerisinde, tarımdan sanayiye hızlı geçiş süreci ve yaşanan olumsuz ekonomik gelişmelerin en çok kentlerde yaşayan hane halkları üzerinde etkili olduğu düşünülecek olursa, hanelerin daha çok gelir elde etme arayışı içerisinde olacakları, sonuçta kentlerde işgücüne katılım oranlarında artış olacağı sonucunu düşünmek gayet doğaldır. Bu sebeple, 1988- 2005 yılları arasında ülkemizde, özellikle kadın işgücü katılma oranlarında düşüş olduğu tespitini yapmak çelişen bir durumu ifade etmektedir.

Ancak, bazı görüş sahiplerinin belirttiği gibi, kadınların kentlerde işgücüne katılım oranlarına bakarak, her geçen sene, kadınların ev dışında çalışma eğilimlerinin azaldığı söylenemez. Nitekim işgücü olarak ifade edilen her kişi istihdam edilmiş anlamına gelmemektedir. DİE tanımlamalarına göre işgücü, istihdam edilen nüfus ile birlikte sayımın veya anket çalışmasının yapıldığı dönemde işsiz olan nüfusu da kapsamaktadır. Dolayısıyla işgücü tanımlamasının içinde işsizlerin de olması, işgücüne katılım oranlarını olumsuz olarak etkilemektedir. Bu nedenle eğer katılım oranını, işgücüne katılım değil de, istihdama katılım olarak ifade eder ve işgücünden işsizleri çıkarır, elde edilen rakamı 12 ve daha yukarı yaştaki nüfusa oranlarsa daha doğru bir sonuca ulaşılabilecektir. Nitekim bu çerçevede yapılacak hesaplama göre 1989'da çalışan kadınların oranı %12 ve 1999'da %13,2 dir.¹⁸¹ Sonuç olarak bu noktada denebilir ki, 10 yıllık sürede kadın çalışanların oranında bir azalma olmamış, tam tersine 1.2'lik bir artış yaşanmıştır. Bu analiz sonucunda, kentlerde kadın işgücüne katılım oranlarında düşüş olduğu, istihdam edilen kadın oranlarında artış yaşandığı, istihdam edilen kadın oranlarındaki 1.2'lik gibi küçük artışın, kentlerde 12 yaş üzerindeki kadın nüfustaki hızlı artıştan (%30) kaynaklandığı sonuçlarına ulaşılabilir.

¹⁸¹ Kılıç, s.13.

Öte yandan Tablo 18'den yapılacak değerlendirme sonucunda istihdama sektörel bazda bakıldığında, 1990-2006 döneminde tarımda istihdam edilen kadınların oranının %78.3'ten %59.5'e gerilediği, sanayide istihdam edilen kadınların oranının %8.7'den %13.1'e çıktığı ve hizmetlerde istihdam edilen kadınların oranının da %13.2'den %27.4'e yükseldiği dikkati çekmektedir. Aynı dönemde istihdamdaki erkeklerin sektörel dağılımına bakıldığında, istihdam oranının sırasıyla %34 ve %31.2, sanayide %27.6 ve %32.6 ve hizmetlerde de %38.5 ve %36.2 olduğu görülmektedir. Burada ilk çarpıcı sonuç dağılımlar arasındaki dengesizliktir. İkincisi söz konusu dönemde kadınların sanayi ve özellikle hizmetler kesimindeki istihdamının erkeklere oranla çok daha hızla artmış olmasıdır. Türkiye geneline bakıldığında 2006 yılı itibariyle istihdama katılan kadınların %58.5'i tarım sektöründe, %12.9'u sanayi sektöründe, %28,6'sı ise hizmetler sektöründe çalışmaktadır.¹⁸²

¹⁸² *Türkiye'de Kadınların Çalışma Yaşamına Katılımı ve Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Gerçekleştirilen Çalışmalar*.2005, <http://www.kssgm.gov.tr/istihdam.html>, (13 Haziran 2006).

Tablo 18**Yıl, Cinsiyet ve İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Çalışan Nüfus**

(Bin kişi, 15+ yaş)		Tarım	Sanayi	Hizmetler
Yıllar	Toplam			
TOPLAM				
1 990	18.047	8.647	3.516	5.885
1 992	19.357	8.746	3.887	6.724
1 994	19.986	9.209	4.447	6.331
1 996	20.840	8.992	4.707	7.142
1 998	21.223	8.690	5.003	7.529
2 000	21.580	7.769	5.174	8.637
2 002	21.354	7.458	4.912	8.984
2 004	21.791	7.400	5.017	9.374
2 006	21.272	5.541	5.269	10.462
ERKEK				
1 990	12.675	4.437	3.095	5.140
1 992	13.594	4.502	3.345	5.747
1 994	13.957	4.788	3.849	5.320
1 996	14.838	4.745	4.067	6.026
1 998	15.415	4.787	4.357	6.272
2 000	15.780	4.261	4.411	7.108
2 002	15.232	3.784	4.072	7.377
2 004	16.023	4.101	4.205	7.717
2 006	15.926	3.142	4.208	7.666
KADIN				
1 990	5.372	4.210	419	743
1 992	5.763	4.243	543	978
1 994	6.029	4.421	598	1.010
1 996	6.002	4.248	640	1.116
1 998	5.807	3.903	647	1.258
2 000	5.800	3.508	763	1.529
2 002	6.122	3.674	840	1.607
2 004	5.768	3.299	812	1.657
2 006	5.346	2.399	864	1.115

Kaynak: DİE, Hane halkı İşgücü Anketleri Sonuçları 1990-2006.

Tablo 19
Yıl, Kadın ve İşteki Duruma Göre Çalışan Nüfus Yüzdesi

(Bin kişi, 15+ yaş)	TOPLAM					
Yıllar	Toplam	Ücretli	Yevmiyeli	İşveren	Kendi hesabına	Ücretsiz Aile İşçisi
KADIN						
1990	5.373	931	201	14	353	3.874
1992	5.763	1.170	196	31	496	3.870
1994	6.029	1.187	196	20	612	4.014
1996	6.002	1.324	218	47	432	3.981
1998	5.807	1.559	171	48	494	3.535
2000	5.801	1.788	259	43	687	3.024
2002	6.122	1.893	371	61	763	3.034
2004	5.768	1.927	338	49	583	2.870
2006	5.346	2.364	230	60	754	1.938
ERKEK						
1990	12.674	5.024	872	690	4.371	1.717
1992	13.594	5.110	1.230	997	4.235	2.022
1994	13.957	5.226	1.226	1.093	4.289	2.123
1996	14.838	5.873	1.527	1.060	4.392	1.987
1998	15.415	6.251	1.459	1.206	4.588	1.912
2000	15.780	6.566	1.875	1.066	4.638	1.635
2002	15.232	7.086	1.275	1.125	4.326	1.421
2004	16.023	7.353	1.461	971	4.805	1.433
2006	15.926	8.371	1.041	1.125	4.458	931

Kaynak: DİE Hane halkı İşgücü Anketi Sonuçları 1988 – 2004.

Kadın ve erkek istihdamı, işteki durum açısından incelendiğinde cinsler arasındaki eşitsizlik çok belirgin bir biçimde ortaya çıkmaktadır. 1990’da kadınların %21.6 ‘sına karşılık erkeklerin %47.7’si ücretli veya yevmiyeli, kadınların %71.7’sine karşılık erkeklerin %37.6’sı kendi hesabına veya işveren olarak çalışıyordu. 1994’e gelindiğinde ücretli veya yevmiyeli kadınların oranı %26.3’e, kendi hesabına veya işveren olarak çalışan kadınların oranı %10.1’e yükselmiştir. Ücretsiz aile işçisi olarak çalışanların oranı ise %63.6’ya inebilmişti. Erkeklerdeki değişim ücretlilik/yevmiyelik kategorisinde %46.9’a ve ücretsiz aile işçiliğinde %14.2’ye iniş, kendi hesabına veya işveren olarak çalışma kategorisinde ise %38.9’a artış yönünde ortaya çıkmıştı. 2000 yılı verilerine göre erkekler için işgücüne katılım oranı %68.3 iken, kadınlar için bu oran %29.7

olarak gerçekleşmiştir.¹⁸³ İşteki durumları açısından bakıldığında 100 kadından sadece 13'ü kendi hesabına ve işveren konumunda çalışmakta, 38'i herhangi bir ücret ya da yevmiye karşılığında çalışmakta ve 49'u ücretsiz aile işçisi olarak çalışma yaşamında yer almaktadır.¹⁸⁴

Aynı yıllarda kadının istihdam statüsündeki değişime bakıldığında en büyük artışın ücretliler kategorisinde ortaya çıktığı görülmektedir; 1955'te %3.83 iken 1990'da %17.71 öte yandan 1955'te işveren statüsündeki kadınların oranı yalnızca on binde üç iken 1990'da binde ikiye, kendi hesabına çalışan kadınların oranı da %4.71'den %7.29'a yükselebilmiş,ücretsiz aile işçilerinin oranı da %91.43'ten %74.77'e inmiştir.¹⁸⁵ 2000'lere gelindiğinde DİE 2005 Hane Halkı Anketleri verilerine bakıldığında istihdamda yer alan 100 kadından 71'i herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı olmaksızın çalışmakta olduğu, bunların da % 68'ini ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınların oluşturduğu göze çarpar. Ücretli veya maaşlı çalışan kadınların % 18'i, yevmiyeli olarak çalışan kadınların % 95.6'sı, işveren kadınların % 24'ü, kendi hesabına çalışan kadınların % 91'i herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna bağlı olmaksızın çalışmaktadır. Sosyal güvenlik kapsamında bulunan kadınların % 60.5'i SSK, % 33.4'ü Emekli Sandığı ve % 5.7'si de Bağ-Kur'a bağlı olarak çalışmaktadır.¹⁸⁶

Devlet İstatistik Enstitüsünce enformel sektör olarak tanımlanan şirketleşmemiş, basit usulde vergilendirilen veya hiç vergi vermeyen, 1-9 oranında çalışanı olan ve tarım dışı tüm iktisadi birimleri kapsayan (kendi hesabına veya işveren olarak) informal sektörde çalışanların % 15'ini kadınlar oluşturmakta ve bunların % 95'i sosyal güvenceden yoksun bulunmaktadır.

¹⁸³ Demirel ve diğerleri, s. 34.

¹⁸⁴ *Türkiye'de Kadınların Çalışma Yaşamına Katılımı ve Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Gerçekleştirilen Çalışmalar*. <http://www.kssgm.gov.tr/istihdam.html>,

¹⁸⁵ Hacer Ansal, SuatKüçükçiftçi, Özlem Onaran, Zeki Orbay, **Türkiye Emek Piyasasının Yapısı ve İşsizlik**, Friedrich Ebert Stiftung ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul: 2000, s. 31.

¹⁸⁶ DİE Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, 2005.

Yaş gruplarına göre işgücüne katılma oranı kadın ve erkek için çok farklı bir yapı göstermektedir. İşgücüne katılmada başlangıç yaşı olan 12 yaşından itibaren işgücüne katılma oranı kadınlarda hızla artarak 20-24 yaş grubunda en yüksek seviyeye ulaşmaktadır. Genel bir ifadeyle kadınların işgücüne katılma oranı 25-29 yaş grubunda azalmakta ve 25-29 yaşlarında pek değişmeyen bir yapı göstermektedir.¹⁸⁷

Ülkemizde kadınların çoğunun 25 yaşına kadar evlendiği dikkate alınırsa bu yaş grubunda iş gücüne katılma oranındaki azalmanın genel olarak evlilikle birlikte işgücünden ayrılan kadınlardan kaynaklandığı sonucuna varılabilir. İşgücüne katılan kadın oranının 25-29 yaş grubundan sonra fazla değişmemesi evlenen fakat çalışma hayatını sürdüren kadınların ileriki yaşlarda da aynı eğilimi devam ettirdiklerini vurgulamaktadır.¹⁸⁸

Erkeklerin işgücüne katılma oranının 25 yaşına kadar hızla arttığı 25-44 yaşları arasında ise erkeklerin hemen hemen tamamının işgücünde olduğu görülmektedir. 45 yaşından sonra işgücüne katılma oranı düzenli olarak azalmaktadır.¹⁸⁹ Yaş gruplarına göre kadın ve erkek işgücüne katılma oranları karşılaştırıldığında tüm yaş gruplarındaki erkeklerin işgücüne katılma oranının kadınlardan daha yüksek olduğu görülmektedir. Her iki cinsten de 15-29 yaş grubunda işgücüne katılma eğilimi hızla artmaktadır, ancak erkeklerdeki artış daha güçlüdür. 30-44 yaşları arasında, iki cins arasındaki fark hemen hemen sabitleşmektedir.¹⁹⁰

İşgücü dinamiklerine daha geniş bir zaman diliminde bakıldığında temel niteliklerin değişmediği görülmektedir. Sanayileşme ile birlikte işgücü, tarımdan tarım dışına, ücretsiz aile işçiliğinden ücretli işçiliğe doğru geçiş halindedir. Fakat kadın işgücünün

¹⁸⁷ Zehra Kasnaoğlu and Meltem Dayıoğlu “*Female Labor Force Participation and Earnings Differentials between Genders in Turkey*” Edited By Janet M. Rives and Mahmood Yousefi, **Economic Dimensions of Gender Inequality**, Praeger: London, 1997. s. 107.

¹⁸⁸ Ayda Eraydın, Asuman Erendil, Tuna Taşan, Dr. Elvan Gülöksüz, Melda Atakan, Gökmen Argun, Dilek Dönmez, Şehriban Gözcü, Sevim Gözcü, Ayfer Geçkin, **Yeni Üretim Süreçleri ve Kadın Emegi : Dış Pazarlara Açılan Konfeksiyon Sanayinde Yeni Üretim Süreçleri ve Kadın İşgücünün Bu Sürece Katılım Biçimleri**, TC Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara: Kasım 1999, s. 25.

¹⁸⁹ Türkiye’de Kadınların Çalışma Yaşamına Katılımı ve Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Gerçekleştirilen Çalışmalar, <http://www.kssgm.gov.tr/istihdam.html>.

¹⁹⁰ Leyla Kırkpınar, “ *Türkiye’de Toplumsal Değişme Sürecinde Kadın*” Oya Baydar (dizi korrdinatörü) **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**. Bilanço ’98.Yayın Dizisi, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998. s. 17.

ezici çoğunluğunu hala tarımdaki ücretsiz aile işçileri oluşturmaktadır. 1990 verilerine göre ekonomik olarak faal kadınların %82'si tarım sektöründedir. 1955'ten 1990'a gelindiğinde, tarım dışı işgücü içinde kadın nüfusun payı %8.3'ten % 14.4'e ve tarımsal işgücü içindeki payı da %53.3'ten %55.1'e yükselmiştir. Buna karşılık kadınların işgücü içindeki 1955'te %43.1 iken 1990'da %35'e inmiştir.¹⁹¹

İstatistiklerin kadınların işgücüne katılım oranını yansıtmakta yetersiz kalmasının bir diğer sebebi de, istatistiklerde genellikle erkeklerin yaptığı formel işlerin yer almasıdır. Kadınların işgücünün önemli bir bölümünü enformel işler mevcut istatistiklerde yer almamaktadır.

Ancak enformel işlerde çalıştıkları için işgücü istatistiklerinde ev kadını olarak kabul edilen kadınların durumu hakkında çok kısıtlı bilgi mevcuttur. Yerel araştırmalar enformel işlerde para kazanan kadınların özellikle metropoliten merkezlerde giderek arttığını işaret etmektedir.¹⁹² Bunun en somut örneği tekstil sektöründe yaşanmaktadır. Hızla gelişen konfeksiyon sanayi, evlere parça başına çok düşük ücretlerle iş vererek ve üretim maliyetlerini en aza indirerek dünya pazarında rekabet gücünü arttırmaya çalışmaktadır. “ Bu işler son derece enformel bir ilişki ağı çerçevesinde örgütlendiği için çalışanlar açısından sürekliliği ve iş güvencesi olamayan geçici uğraşlar olarak değerlendirilmektedir. Yine evde tığ işi ya da örgü yapıp satan kadınlar, sorulduğunda, boş zamanlarını değerlendirdiklerini söylemekte, bu uğraşlarını “iş” olarak nitelemektedirler.¹⁹³

Diğer bir önemli nokta ise, Türkiye’de kadınların işgücüne katılmadıkları için egemenlik ilişkileri içinde ezilen taraf oldukları görüşü yerine, ezildikleri için üretime son derece düşük statülerde katıldıkları ve dolayısıyla çoğunluğun üretime katıldığı halde uğraşlarının ekonomik faaliyet olarak değerlendirilmediği tezini savunmak olacaktır.

¹⁹¹ Yıldız Ecevit, “Türkiye’de Ücretli Kadın Emeginin Toplumsal Cinsiyet Temelinde Analizi” Oya Baydar (dizi koordinatörü) **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**. Bilanço '98.Yayın Dizisi, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 267.

¹⁹² Türkiye’de Kadınların Çalışma Yaşamına Katılımı ve Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Gerçekleştirilen Çalışmalar, <http://www.kssgm.gov.tr/istihdam.html>.

¹⁹³ Tahire Erman. “Kadınların Bakış Açısından Köyden Kente Göç ve Kentteki Yaşam” Oya Baydar (dizi koordinatörü) **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**. Bilanço '98.Yayın Dizisi, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 212.

Tablo 20

Yıl, Cinsiyet ve Öğrenim Durumuna Göre İşgücüne Katılma Oranı

Yıllar	Okur-yazar olmayanlar			Lise altı eğitilmişler			Lise ve dengi meslek			Yüksekokul ve fakülte		
	İşgücü	İKO (%)	İO (%)	İşgücü	İKO (%)	İO (%)	İşgücü	İKO (%)	İO (%)	İşgücü	İKO (%)	İO (%)
TOPLAM												
1990	2.888	37,7	5	14.002	59	8,4	1.880	63,5	16,2	978	86,5	7
1992	2.702	39,7	3,3	14.741	57,6	8,6	2.531	64,6	14,4	1.198	86,2	8,2
1994	2.391	37,6	3,6	15.685	56,7	8,5	2.695	61,6	15,7	1.151	86,1	7,5
1996	2.122	33,3	3	15.403	55	6,2	3.251	57,7	13,2	1.614	82,3	5,9
1998	1.870	30,2	2,5	15.470	53,2	5,9	3.809	56,9	13,6	1.672	81,1	7
2000	1.985	31,5	3,4	15.066	50,1	5,7	3.991	55,3	10,6	2.037	78,2	7
2002	1.728	28,8	4,6	15.234	49,2	9,6	4.449	55,1	14,7	2.406	79,5	11,1
2004	1.537	24,4	3,7	15.352	48,2	9,1	4.843	56,6	15,1	2.558	80	12,4
2005	1.324	21,9	4,5	15.205	47,4	9,6	5.209	57,1	13,6	2.827	79,1	10,2
2006	1.119	18,1	5,8	14.581	45,2	11	5.180	56,3	13,4	3.001	80	8,3
ERKEK												
1990	1.101	60,6	7,2	10.633	81	8,3	1.356	77,1	10,4	724	89	5,3
1992	974	67,5	5,7	11.240	80,8	8,9	1.888	77,8	11,7	831	89,8	7
1994	863	64,3	7,6	11.707	79,4	9,2	2.064	76,2	12,8	782	88,8	6,2
1996	796	61,4	5,1	11.593	78,4	6,9	2.506	73,2	11,2	1.122	87,5	5
1998	689	56,6	3,7	11.820	78,1	6,2	2.933	70,8	11,3	1.132	84,9	5,9
2000	710	56,7	5,6	11.757	74,9	6,1	3.082	70,8	8,9	1.342	83,2	5,9
2002	538	48,1	8,9	11.482	72,3	10,6	3.458	69,7	12	1.581	84,5	9,2
2004	548	46,8	8,0	11.822	72,3	10,0	3.824	73,3	12,6	1.708	85,3	10,1
2005	440	43,5	9,5	11.783	71,8	10,4	4.113	73,8	11	1.877	84,7	8,1
2006	406	39,7	12,5	11.452	69,2	11,6	4.068	72,8	10,9	1.964	84,9	7,1
KADIN												
1990	1.787	30,6	3,7	3.369	31,7	9,0	524	43,6	31,3	254	80	11,8
1992	1.728	32,2	2	3.501	29,9	7,4	643	43,1	22,2	368	79	10,9
1994	1.528	30,4	1,4	3.978	30,7	6,5	631	37,9	25,4	368	81	10,2
1996	1.326	26,1	1,8	3.810	28,8	4,2	745	33,7	19,9	492	72,5	8,1
1998	1.181	23,8	1,8	3.649	26,1	4,9	876	34,3	21,3	539	74,2	9,3
2000	1.275	25,2	2,2	3.309	23	4,4	909	31,8	16,4	695	70,1	9,1
2002	1.190	24,4	2,6	3.753	24,9	6,6	991	31,9	24	826	71,5	14,7
2004	989	19,3	1,3	3.531	22,8	6,1	1.018	30,6	24,2	849	71,3	17
2005	884	17,5	2	3.422	21,8	7,1	1.096	30,9	23,3	950	70	14,2
2006	714	13,8	2,1	3.129	19,9	8,7	1.112	30,8	22,3	1.038	72,2	10,6

Kaynak: DİE Hane halkı İşgücü Anketleri Sonuçları, 1990 – 2006.

Eğitim, kadının içinde bulunduğu toplumsal ilişkiler ağını değiştirme gücüne sahip olmamakla birlikte kadınlara formel iş bulmalarında önemli bir avantaj sağlamaktadır. Öğrenim düzeyi ile işgücüne katılma oranı arasındaki ilişkinin incelenebilmesi için

öğrenim durumuna göre işgücüne katılma oranı tablo 20’de verilmiştir. Bu bölümde eğitim nedeni ile işgücüne katılmayan genç kuşağı, incelenen kitleye dahil etmemek için 25 ve daha yukarı yaştaki nüfus dikkate alınmıştır.

İşgücüne katılma oranı ile eğitim seviyesi arasında neredeyse doğrusal bir ilişki olduğu özellikle kadın nüfus için belirgin bir şekilde gözlenmektedir. Bu ilişki ilkokul mezunu olan kadınlarda daha düşük düzeyde iken ortaokul mezunu kadınlarda görülmemektedir.

Yalnızca düşük ücretli, vasıfsız ve ağır koşulları olan işleri bulabileceğini bilen kadın, ev işlerinin yükünü tümüyle omuzlarında taşıırken bir de dışarıda çalışmanın yükünü üstlenmeyi düşünmemektedir. Evde ailenin temel ihtiyaçlarını karşılamak üzere yaptığı üretimin bu kez çarşıdan alınmasının getireceği mali yük, işe gidiş-gelişteki ulaşım masrafları, çocuklarını bırakabileceği çocuk bakım kurumlarının olmaması sonucu, alacağı düşük ücret çalışmanın getireceği ek masrafları belki de karşılamayacağından ötürü çalışmanın ne fayda sağlayacağı belirsizleşmektedir.

*“Emeğime değmiyor; aldığım para çok az, emek çok fazla. Dışarıda az bir paraya çalışıp ezilmezdim. Bu işte çok eziliyorum, yoruluyorum, ancak az bir para alıyorum. Daha iyi iş bulmam da imkansız, çünkü vasıflarım yetersiz.”*¹⁹⁴ Bu sözler çalışma hayatına atılmış fakat kötü çalışma koşullarına maruz kalan, vasıfsız emek statüsündeki bir kadınla yapılmış görüşmeden alınmıştır. Gerçekten de yukarıda bahsi geçen manzarayı doğrular niteliktedir.

Kentlerde çalışan kadınların yarısından fazlası enformel sektörde, yani küçük, kayıt dışı işletmelerde uzun mesai saatleriyle çalıştırılmaktadır. Normal mesai ve sigortalı bir iş istemek, çoğu kez işsiz kalmak veya mevcut işinden atılmak anlamına gelmektedir. Şansı yaver giden, sigortalı bir iş bulan kadın ise çalıştığı işyerinin vasıfsız ve becerisiz işgücü içinde yerini alıp, iş sırasında mesleki beceri edinmek, işte yükselmek gibi imkanlardan yoksun bırakılmaktadır.

¹⁹⁴Erman, s. 215.

*“Hiçbir demokratik talep için söz hakkımız yoktu, aralıksız çalışmamız gerekiyordu, hafta sonları zorunlu mesaiye kalıyor ve hakkımızı alamıyorduk. Son çalıştığım yerde 8 ay kaldım, sigortamın yapılmasını istediğim için çıkarıldım.”*¹⁹⁵

Kadın kitlesinin büyük bir kısmını içeren okuma yazma bilmeyen ve ilkokul mezunu kadınlarda işgücüne katılma oranı genel ortalamaya benzer bir şekilde yaklaşık %30’dur. Bu oran lise mezunu kadınlarda yaklaşık 40.8’e, üniversite mezunu kadınlarda ise %82.9’lara yükselmektedir. Erkeklerde ise eğitim düzeyi yükseldikçe işgücüne katılma oranı kadınlara oranla fazla bir değişim göstermektedir. Sadece okuma yazma bilmeyen veya okuma yazma bilen fakat bir okuldan mezun olmayan erkeklerde işgücüne katılma oranı diğer eğitim düzeylerine göre düşüktür. Bu farklılığın nedeni, okuma yazma bilmeyen veya okuma yazma bilen fakat bir okuldan mezun olmayan erkeklerin çoğunluğunun emeklileri de içeren yaşlı kuşaktan oluşmasıdır.

Genel olarak kadının eğitim düzeyi yükseldikçe işgücüne katılma oranı hızla artmaktayken, erkeklerde işgücüne katılma oranı bütün eğitim düzeylerinde yüksektir ve eğitim düzeyine göre fazla bir değişim gözlenmemektedir. Üniversite mezunu olan kadın ve erkeğin işgücüne katılma oranları arasında çok az bir farklılık vardır.

Bilindiği gibi, kalkınmayla birlikte ekonomik ve sosyal yaşamdaki dönüşüm kadının toplumsal yaşamdaki konumunu da belirlemektedir. 86 yıl öncesine göre daha fazla sayıda kadın üretim ve yönetimde yer almakla birlikte, kalkınmayı dönüştürecek karar mekanizmalarındaki etkileri düşük düzeydedir. Örneğin sanayileşme çabalarının hızlandığı 1970-1985 arasındaki 15 yıllık süreçte kadınların istihdam içindeki payı %33’ten %30.6’ya kadar gerilerken; konfeksiyon ihracatındaki artışlar ya da seçim ekonomilerinin getirdiği genişlemenin etkisiyle zaman zaman yükselişe geçmiş, ekonomik krizin derinleştiği 1994’le birlikte yeniden gerilemeye başlamıştır.¹⁹⁶

¹⁹⁵ Ayşe Eyüboğlu, Şemsa Özar, Hülya Tufan Tanrıöver, **Kentlerde Kadınların İş Yaşamı Katılım Sorunlarının Sosyo – Ekonomik ve Kültürel Boyutları**, TC Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara, Mayıs 2000, s. 105.

¹⁹⁶ Türkel Minibaş, “Türkiye’nin Kalkınma Sürecinde Kadın İşgücü”, der. Necla Arat, **Aydınlanmanın Kadınları**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul: 1998. s. 333.

Görüldüğü gibi kadın istihdamındaki iyileşmeler, kadın işgücüne yönelik politikalar sonucu değil konjonktürün etkisiyledir.

Kadın işgücünün istihdamı üzerinde,

* Hizmetler sektörünün gelişmesi ve sektörün farklı uzmanlık alanlarda uzmanlaşmış işgücünü gerektirmesi;

* Gelir artışıyla birlikte kadın emeğinin üretime katılmasının azalması etkili olmuştur. Özellikle İstanbul, Ankara, İzmir gibi gelişmişlik düzeyi yüksek kentler dışında kişi başına düşen gelir arttıkça kadınların iş yaşamından çekildikleri gözlenmektedir.

Türkiye’de 1980’lerde ekonominin yeniden yapılanması doğrultusunda uygulamaya konulan dışa açık sanayileşme stratejileri, istihdam politikası üzerinde belirleyici olmuştur. Türkiye 24 Ocak 1980 kararları ile başlayan bir yapı değişikliği sonucunda ihracata yönelik sanayileşme modelini benimsemiştir. Büyük ölçüde kadın ve çocuk emeğinin kullanıldığı ucuz işgücüne dayalı üretim modeliyle tekstil, cam, deri gibi işkollarında rekabet şansını arttırmıştır. Model, istihdam açısından şöyle işlemiştir: emek dışındaki tüm piyasalarda fiyat serbest piyasa kurallarına göre belirlenirken, emek piyasasında işçi sendikalarının 1980-1983 döneminde faaliyetlerinin askıya alınmış olması nedeniyle, emeğini arz edenler özgür pazarlık gücünü yitirmiştir. Toplu pazarlıkların askıya alınması, işgücünün fiyatının Yüksek Hakem Kurulu kararları doğrultusunda belirlenmesi, üretim maliyetleri üzerinde düşürücü etki yapmış, böylece ihracata dayalı üretim artışı ucuz emek faktöründen hareket edilerek sağlanmıştır.

Kadınların yoğun olarak istihdam edildiği ve dışa açık sanayileşme stratejilerinin ihracat ayağının temel sektörü olan tekstil de bu gelişmeden payını almış, dolayısıyla kadınlar, 1980 sonrasının ekonomik politikalarından ağırlıkla etkilenmiştir.

5.2. Türkiye’de Kadın Emeğine Tarihsel Bakış

Bilindiği gibi Avrupa Sanayi Devrimine manifaktürün yarattığı 300 yıllık ticari kapital birikimiyle girmiş, yüzyılın başına gelindiğinde de sanayi kapitalizmin en yüksek düzeyine çıkmıştı. Aynı süreçte Osmanlı, el emeğine dayanan, lonca sistemi ve gedik usulüne göre biçimlenen geleneksel üretim ilişkileriyle çok farklı bir tablo sergilemekteydi. İlk bakışta çelişkili gibi gözükse de bu tablo, aslında kapitalist sistem adına tamamlayıcı olmuş, giderek açık Pazar haline gelen Osmanlı İmparatorluğu sistemiyle bütünleşmiştir.

Ulusal sanayisi bulunmadığından sanayileşmiş ülkelerin devamlı müşterisi, dolayısıyla ekonomik açıdan bağımlı bir ülke haline gelmiştir. Ülkenin ekonomik faaliyetlerinin tümüne yakın kısmının azınlıklar tarafından yürütülüyor olması bağımlılık ilişkisini iyice pekiştirmiştir.

Osmanlı’nın şeri düzene dayalı toplum yapısı içinde yaşam alanı, eviyle sınırlı olan kadın, erkeklerin izin verdiği ölçüde tüketici olmuşlardır. İşgücünü oluşturması ekonomik yapıdaki çöküntüyle birlikte merkezi otoritenin zayıflamasına ve üretim ilişkilerinin değişmesine bağlıdır.

Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı ile birlikte çalışma yaşamıyla tanışan kadınlar, savaşa giden erkeklerin bıraktığı boşluğu doldurmak için düzenli taburlar oluşturmuşlardır. 1913’te sanayide çalışanların %20’si kadinken, bu oran 1915’te %30’a yükselmiştir. Yaklaşık 20 bin kadın, Ticaret Nezareti’nce oluşturulan “Kadın Amele Ordusu”nda yer almışlardır. Urfa’daki çorap imalathanesinde 1000, İzmir, Sivas, Konya’daki halı dokuma tezgahlarında 4780, Aydın’daki tekstil işletmelerinde 11 bin, Kütahya, Eskişehir’dekilerde ise 1550 kadın çalışmıştır.¹⁹⁷

“Kadınlara iş bulup kendilerini namuskarane temin-i maişete alıştırarak himaye etmek” amacıyla “Kadınları Çalıştıran cemiyet-i İslamiyesi” adıyla kurumlaşmaya gidilmiştir.

¹⁹⁷ Minibaş, “Türkiye’nin Kalkınma Sürecinde Kadın İşgücü”, s. 338.

Ne var ki, kadınlar aynı işi yaparken erkeklere nazaran daha az ücret almaktadırlar. 1915 yılında İstanbul, İzmit, İzmir, Bursa, Uşak, Karamürsel ve Bandırma’da yapılan sanayi sayımına göre bazı sektörlerdeki ortalama günlük ücret cinsiyet ayrımını net bir şekilde ortaya koymaktadır.¹⁹⁸

Dikiş, dokuma, tütün imalathanelerinde işçi olarak çalışanların yanı sıra, devlet dairelerinde de memur olarak çalışan kadınlara rastlanmaya başlanmıştır. Hatta buralarda çalışanlar iş saatleri sırasında çarşaflarını çıkarabilme şansına sahiptirler.

Kadının evinden çıkmasının dahi izine bağlı olduğu bir toplumda kadının birdenbire üretimde doğrudan yer almaya başlaması, tamamen ekonomik yapıdaki hızlı çöküntüyle savaş konjonktürünün örtüşmesinden kaynaklanmaktadır. Başka bir deyişle, kadın savaşa giden erkeklerin üretimdeki yerini fiziksel olarak doldururken evde de erkeğin para kazanma işlevini yüklenmektedir. Böylelikle Avrupa’daki hem cinslerinden bir yüzyıl sonra sanayi üretime girme nedenleri de farklılaşmaktadır. Savaşın bitmesiyle kadınlar üretimdeki yerlerini tekrar erkeklere terk etmişlerdir.

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren kadınların işgücüne katılımı belli dönemlere ayrılarak incelenmiştir. 1920’ler ve kapitalizmin tarımda yaygınlaşmaya başladığı 1950’lere kadar geçen sürede yani ilk döneme ait yeterli çalışma bulunamamaktadır. Dolayısıyla bu döneme dayanan yorumlar, o tarihlerde yapılmış köy monografına ve normlar çerçevesinde yapılan genel değerlendirmelere dayanmaktadır. 1950’ler ve 1970’lerin sonlarına kadar geçen yaklaşık 30 yıl ikinci dönem olarak incelenmektedir. Bu dönemde toplumsal ve ekonomik dönüşümler çok hızlı yaşanmaktadır. Bu dönemin başlangıç ve bitiş yılları birbirinden çok farklılık göstermekte olup ilk yılları 1950’li yılların sonlarına, son yılları ise 1980’li yılların profiline daha yakındır. 1980 sonrası ise ayrı bir dönem olarak ele alınır.

¹⁹⁸ Tunç Altındal, **Türkiye’de Kadın**. İstanbul: Anahtar Kitaplar, 1991, s.132.

5.2.1. 1950 Öncesi Dönem

Bu dönemde Türkiye’de nüfusun büyük çoğunluğu (%80) köylerde yaşamaktadır. Tarımda çoğunlukla küçük aile işletmeleri ilkel teknoloji ile geçime yönelik üretim yapmaktadır. Uzun süren savaşlar ve sağlık sorunları özellikle erkek emeğinde kıtlık yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Klasik ataerkil düzenin karakteristik özellikleri iktisadi hayata da yansımıştır. Üç kuşak bir arada yaşamakta, doğurganlık önemini korumakta ve yaşlılar aile içi otoriteler olarak gözükmektedir. Tarımda birikimin sağlanmaması nedeniyle ciddi yapısal değişiklikler görülmemektedir.

Aile içinde üretim ve yeniden üretim faaliyetleri işbirliği ve işbölümü ile yürütülmüştür. Kadınlar üretime büyük ölçüde katıldıkları gibi, erkeklerin de yeniden üretimde, özellikle erkek emeğinin ve ailenin yeniden üretiminde belirli sorumlulukları vardır. Kadınlar, tarlada çalışmanın yanı sıra hayvanlara bakmak, bahçeyle ilgilenmek, yakacak tezek hazırlamak, gıda maddeleri, giyim, eşya, kilim, yatak, yorgan üretmek gibi sorumluluklara sahiptir. Bunlara ek olarak çocuk doğurup bakmak, hasta ve yaşlıların özel bakımlarını sağlamak, ailenin bütün üyelerinin günlük yaşantıları ile ilgili hizmetleri yerine getirmek, kız çocuklarının eğitimi ve ailenin yeniden üretimi için gerekli kadınlar arası ilişkileri düzenlemek de kadınların üstlendikleri görevler arasındadır.

Kentlerde ise durum biraz daha farklıdır. Erkek emeğinin kıt olması kadın emeğinden faydalanmayı gerektirmiştir. Kemalist ideoloji de kadın - erkek eşitliğini desteklediğinden kadınların eğitilmesi ve tarım dışı üretime katılmalarını kolaylaştırmıştır. Bu dönemde öğretmen ya da devlet memuru olarak çalışan kadınların bu işlerinden ötürü toplumsal statüleri yüksektir. Saygınlıkları eğitim düzeylerinden kaynaklanmaktadır. Gerek mavi yakalı gerekse beyaz yakalı işlerde çalışan kadınların oranı Osmanlı dönemine kıyasla artmış olmakla birlikte kentte yaşayanlar nüfusun çok

az bir bölümünü oluşturduğu için kadınların uğraşları tartışılırken ağırlık köylü kadınlara verilmektedir.¹⁹⁹

5.2.2 1950-1980 Dönemi

1950'lerin başından tarımda yaygınlaşmaya başlayan kapitalizm, 1970'lerin sonunda çeşitli aşamalardan geçip gelişmelerini sürdürmüştür. Bu dönemde savaşların sona ermesi, sosyal ve ekonomik yapının değişmesi ve ölümlerin azalmasıyla birlikte nüfus artışı hızlanmıştır. Tüm bu değişimler kadınların uğraşlarını da değiştirmiştir. Ancak bu döneme damgasını vuran en önemli değişimler erkeklerin skalasında görülmektedir.

Tablo 21

İşgücünün İş ve Cinsiyete Göre Dağılımı 1955- 1985 , 15 yaş üzeri

	Kadın (%)		Erkek (%)	
	1955	1985	1955	1985
Tarım	94,8	78	67,7	29,3
Tarım Dışı	5,2	22	31,3	69,7
Toplam	100	100	100	100

Kaynak : Hacer Ansal, Suat Küçükçiftçi, Özlem Onaran, Benan Zeki Orbay. **Türkiye Emek Piyasasının Yapısı ve İşsizlik.** İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih vakfı Yayınları,2000.s. 77.

Tablo 22

Faal Nüfusun Cinsiyete ve İşteki Statüye Göre Dağılımı 1955- 1985 15 Yaş Üzeri

	Kadın (%)		Erkek (%)	
	1955	1985	1955	1985
Ücretli	3,8	19,5	22,3	48,3
İşveren	0	0,1	0,6	3,3
Kendi Hesabı	4,7	5,1	47,7	35
Aile İşçisi	91,5	75,3	29,4	13,4
Toplam	100	100	100	100

Kaynak : Hacer Ansal, Suat Küçükçiftçi, Özlem Onaran, Benan Zeki Orbay. **Türkiye Emek Piyasasının Yapısı ve İşsizlik.** İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih vakfı Yayınları, 2000. s. 77.

¹⁹⁹ Ferhunde Özbay, “Kadınların Eviçi ve Evdışı Uğraşlarındaki Değişme” , Şirin Tekeli (Der.), **Kadın Bakış Açısından 1980’ler Türkiye’sinde Kadınlar**, İletişim Yayınları, İstanbul: 1990, s. 13.

Tarımda modernleşme, tarım dışı iş olanaklarının artması gibi değişimler, erkekler arası egemenlik ilişkilerinin ciddi biçimde bozulmasına neden olmuştur. Artık genç erkekler babalarını işin sürdürmekte veya başka işlere kanalize olmaktadır. 1950’den sonra sosyal hareketliliği sağlayan başlıca iki faktör: eğitim ve göç çekmektedir. Artan fakat hala nüfusa oranla kısıtlı eğitim olanaklarından, eğitimle kazandıkları statüyü ekonomik güce çevirebilecek konumda ve aile içindeki sorumlulukları görece azalmış olma erkek çocukların öncelikle yararlanması olağan karşılanmaktadır.²⁰⁰

1950’den sonra eğitim ve göç kadınlar için de sosyal statülerini arttırıcı bir ol oynamış mıdır? Bu dönemdeki veriler eğitim görmüş kadınların görmemişlere, kenttekilerin köydekilere kıyasla daha iyi koşullarda yaşadıklarını göstermektedir. Bununla birlikte eğitilmiş kadınların oranı erkeklerle göre çok azdır ve aynı eğitim düzeyinde olanlar arasında cinsiyetçi ayrım belirgindir. Göç yolu ile kadın köydekine göre daha iyi bir statü kazanmıştır ama bu erkeklerde olduğu gibi tarımdan tarım dışına kayarak gerçekleşmemiştir. Kadınların üretime katılma zorunluluğunun kalkması ile gerçekleşmiştir. Erkek emeğinin bollaşmasının yanı sıra tarım-dışı iş olanaklarını kısıtlı olması kadınların üretime katılma zorunluluğunun ideolojik açıdan ortadan kalkmasının başlıca nedenleridir. Öte yandan ücretli emeğin görece değerli olması, köyden gelen maddi destekler ve kadının yeniden üretim faaliyetlerini aksatmadan üretime katılma sorunları aile düzeyine bu zorunluluğun azalmasının nedenleridir. Bu dönemde artık kentlerde gerçek bir burjuva sınıfı oluşmaya başlamış ve buna paralel olarak kadınlar arasında üretime katılmamak statü göstergesi haline gelmiştir.²⁰¹ 1950’li ve 1960’lı yıllar için kadınların işgücüne katılımını değerlendirirken şu etkenlerin belirleyici olduğu görülmektedir:

Kadınlar için ev dışında ücret karşılığı çalışmak birincil amaç değildir; eğer çalışıyorsa buna geçici ve zorunlu bir uğraş gözü ile bakarlar. Esas bulunmak istedikleri alan ev, yapmak istedikleri faaliyetler de ev kadınlığı ve anneliktir. ‘Kentli ev kadını olmak’ tüm

²⁰⁰ Sibel Kalaycıoğlu ve Helga Rittersberger. “ İş İlişkilerine Kadınca Bir Bakış: Ev Hizmetinde Çalışan Kadınlar” Oya Baydar (dizi korrdinatörü) **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**. Bilanço ’98.Yayın Dizisi, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998 s, 227.

²⁰¹ Dr. Deniz Kandiyoti, “Major İssues on the Status of Women in Turkey: Approaches and Priorities”, Ankara Seminar, January 11-13, 1980. s. 19.

genç kızların rüyası haline gelmiştir. 1973'te Türkiye çapında yapılan araştırmada evli ve doğurganlık çağındaki çalışan kadınların çoğu çalışmaktan memnun olmadıklarını belirtmiştir. O yıllarda kentlerde sanayi işleri, prestij olarak hizmet işlerinden sonra gelen çok zorda kalmadıkça tercih edilmeyen işlerdi. Hizmet sektörü bu dönemde hızla gelişiyor ve erkekler kadar olmasa bile kadınlar için de iş olanakları yaratıyordu. Bu nedenle kadınların erkeklere oranla iş hayatına daha az katılmalarında, ataerkil ideolojinin olumsuz etkisi, ekonomik yapıdan daha kuvvetli etki yapmıştır.

Bu dönemde köydeki anneler kızlarının okuyup öğretmen, ebe, hemşire olmalarını kente göçmelerini istemektedirler. Buna rağmen kızlar özellikle kırsal kesimde ev işlerinin yoğunluğu bahane gösterilerek ilkokul eğitimlerini bile tamamlayamamışlardır. Zira bu dönemde kızlar eğitilseler bile aile dışında tek başlarına var olamayacaklardır. Söz konusu yıllarda kentlerde sanayi işleri, prestij olarak hizmet işlerinden sonra gelen ve çok zorda kalmadıkça kadınlar tarafından tercih edilmeyen işlerdi. Hizmet sektörü bu dönemde hızla genişliyordu ve erkekler kadar olmasa bile kadınlar emek piyasasına daha düşük oranlarda katılmışlardır.²⁰² Bu nedenle kadınların erkeklere oranla iş hayatına daha az katılmalarında, ataerkil ideolojinin olumsuz etkisinin ekonomik yapıdan daha kuvvetli olduğu söylenebilir. Kadınların sosyal hareketliliğinin evlilik yolu ile erkeğe bağımlı hale getirilmesi klasik ataerkil düzenin kapitalizmle eklemlenme biçimi olarak düşünülebilir. Böylece kadının erkek arasındaki egemenlik ilişkisi önemli yaralar almadan değişen koşullara uyabilmiştir.

5.2.3. 1980 Sonrası Dönem

1980'lerin başında birçok az gelişmiş ülke gibi Türkiye'nin de borç kriziyle karşı karşıya kalmasıyla Uluslararası kaynaklardan kredi sağlama karşılığında IMF ve Dünya Bankası destekli yapısal uyum programları uygulamaya konulmuştur. Bu programların hareket noktası verimliliği arttırmak için ekonominin her yönüyle liberalizasyonunun şart olduğudur. Ayrıca dış borçların ödenmesi amacıyla üretimin iç tüketimden ihracata kaydırılması program hedeflerinin başında yer almıştır. Böylelikle bu programları

²⁰² Kümbetlioğlu ve Çağa, "Çalışan Kadınlar ve Küreselleşme", s. 5.

uygulayan ülkelerde devletin küçülmesi ve serbest piyasanın genişlemesi adına kamu harcamaları önemli ölçüde kısılmıştır.

Türkiye 1980 yılında uygulamaya koyduğu yapısal uyum programıyla ithal ikameci gelişme stratejisini terk ederek ihracata yönelik gelişme modelini benimsemiştir. 1980 sonrasında emek piyasası nadiren ele alınmıştır. Bu seyrek çalışmalar da genelde ücret düzeyindeki değişimler ve muhtelif etkileri ile sınırlıdır.

1980'lere kadar eğitim ve göç büyük çoğunluk için sosyal hareketliliğin en önemli unsurları olarak görülmüştür. 1980'lerde ise bu beklentiler bazı gruplar için hala geçerli olmakla birlikte, gerçekte eğitim ve göç yolu ile statü değiştirmek geçmişe göre zorlaşmıştır. Kentler enflasyondan dolayı yeni gelenlere eskisinden de zor ve kötü koşullar sunmaktadır. 1980 sonrası ekonomik politikalar temelde eğitimin gelişmesini teşvik etmemektedir. Buna karşın ticaret, özellikle dış pazarlara yönelik ticaret ve turizm ön plana geçmiştir. Ticaretin sanayi ve kamu hizmetlerinin önüne geçmesi paranın değerini arttırmıştır. Böylece son dönemde sosyal hareketlilik için en önemli unsur para olmuştur.

1980'lerde birçok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi, Türkiye'de de imalat sanayi üretiminde durgunluk ve gerçek ücretlerde önemli ölçüde düşüşler yaşanmıştır. 1980'ler, yapısal uyum programları çerçevesinde, ekonominin dışa açılma sürecinde, gelirin emekten sermayeye doğru yeniden dağıtıldığı bir dönem olmuştur. Neo klasik iktisat teorisine göre gerçek ücretlerde izlenen düşüş ile birlikte göreceli olarak pahalılaşan sermayenin yerine emeğin ikame edilmesi ve dolayısıyla istihdamın artması beklenir. Özar araştırmasında, 1980'lerde gelişmekte olan ülkelerde imalat sanayi ücretlerinde izlenen düşüşün düşen üretim düzeyi ile olan ilişkisinin artan istihdamla olanından daha güçlü olduğunu göstermiştir.²⁰³ Ne var ki Hindistan gibi Türkiye'de de gerçek ücretlerde izlenen düşüşün, üretimde önemli bir artış olmadığı halde, istihdam artışına yol açtığı görülmektedir. Araştırmacılara göre bu duruma söz konusu ülkelerin

²⁰³Günlük, Pulhan ve Özar, s.5.

ekonomik yapısının iddia edildiği gibi önemli bir yapısal değişim geçirmemiş olması neden olmaktadır.

Sosyal hareketlilikle ilgili değerlerin değişmesi bireylerin uğraşlarına ve tercihlerine de yansımaktadır. Bilindiği gibi eğitilmiş genç kadınların emek pazarında rekabet ettikleri grup eğitilmemiş yaşlı erkeklerdir. Ancak, eğitilmiş kadın oranı hala çok az düzeyde olduğundan eğitilmiş kadınlar bile çalışmaya başlasalar yaşlı erkekler için önemli bir tehdit yaratmamaktadırlar. Ancak ücretli emeğin değerinin çok düşürülmesi durumunda eğitilmiş erkeklerin iş hayatına atıldıklarına ve daha önce edindikleri konumları eğitilmiş kadınlara bıraktıklarına tanık olunmuştur.

Özellikle 1970'lerin ikinci yarısından itibaren, yukarıda da değinildiği gibi kentsel yaşam koşullarının olumsuz dayatmaların ve kent kültürünün etkisine bağlı olarak, kentlerde çalışmak isteyen kadınların sayıları önemli ölçüde artmıştır ve kadınlar nadir iş olanakları için yarışmaya başlamışlardır. Buna karşılık 1978'den özellikle 1980'den sonra sanayi faaliyetlerini kadınların artan çalışma talebine karşılık verme ve iş olanakları yaratma potansiyeli azalmıştır.²⁰⁴Böyle ekonomik yapıda kadınların işgücü piyasası da marjinal kalışlarına geleneksel açıklamalarla cevap vermek yetersiz kalacaktır. Diğer bir deyişle, İslami değerlerin kadının çalışmasını genelde onaylamadığı veya ataerkil aile yapılarının kadını çalışmaktan alıkoyduğu , ya da çalışmamanın kadınların kendi tercihi türden açıklamalar önemli ve doğru olsalar da durumu tam olarak açıklamaktan acizdir. Kadın emeği ile erkek emeğinin ekonomik faaliyetlere eşitsiz katılımlarında bu tür etkenler kadar kentsel ekonominin kendisi ve bu yaşamın yapısal özellikleri belirleyici olmaktadır.

Türkiye'de 1980'den sonra değişen ekonomik politikalar sonucu ekonomide çok az istihdam olanağı yaratılmıştır yaratılan bu sınırlı olanaklar da erkekler tarafından kullanılmış; her 13 kadına karşılık 87 erkek işe girmiştir. 1987'de yaşanan ekonomik bunalım iş hacmini daraltmış, işsizliği arttırmıştır. Her çalışan 100 kadına karşılık

²⁰⁴ Kalaycıoğlu ve Rittersberger, s. 227.

sadece resmi istatistiklerde verilen rakamlara göre 69 kadın iş aramaktadır.²⁰⁵ Çalışmak için bu kadar fazla talebi olan kentli kadınlar formel sektörden enformel sektöre kaymışlardır. Ev dışında hizmetçilik, çocuk bakıcılığı, temizlik işleri kadınlar arasında revaçta olmuştur. Bir kısım kadınlar ise evde kendi ürettikleri ürünleri dışarıda satarak enformel sektörün bir parçası olmuşlardır. Bu çerçevede formel sektör dışı kalan kadın emeğinin hem ev içi hem ev dışı informal yapılarda her geçen gün daha çok kullanılacağını söylemek hatalı olmayacaktır. Kadınlar , kentlerdeki enformel sektörün bir parçası olmuşlardır. Özellikle köyden kente yeni göç edenler arasında evli kadının dışarıda çalışması hoş karşılanmamakta, çalışma öncelikle ailenin erkeklerine ait bir görev olarak görülmektedir:

*“Dışarıda çalışmamı kayınpeder, kayınvalidem ve diğer aile büyükleri uygun bulmazlar. Evde el işlerini gizli yapıyorum.”*²⁰⁶

Türkiye’de 1980’ler sonrasında izlenen ihracata dayalı sanayileşme modeli, ucuz kadın işgücüne olan talebi, diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu ölçüde arttırmamış, sanayide istihdam edilen kadın sayısı 1990’da 617 bin iken 2003’de 762 bine çıkmış; 1980 – 2004 yılları arasındaki dönemde % 23,5’lik bir artış söz konusu olup, ortalama yıllık büyüme oranı % 1,8’dir. Bunun nedeni, ihracata dayalı büyüme modelinin temelini oluşturan imalat sanayi yatırımlarının çok sınırlı bir artış göstermesi, buna karşılık inşaat sanayi yatırımlarının daha hızlı artmasıdır. İnşaat sektöründe kadın istihdamı çok sınırlı olduğundan, bu artıştan kadınlar yararlanamamaktadır.

Aynı dönemde hizmetler sektöründe çalışan kadın sayısı 900 binden 1 653 bine çıkmış, artış oranı % 83,7 olmuştur, ortalama yıllık büyüme hızı % 6,4’tür.²⁰⁷ Bu büyüme hızı görece yüksek olsa da, yeterli bir büyüme hızı değildir, çünkü hizmet sektörünün baş işvereni konumundaki devlet de devleti küçültme politikaları çerçevesinde personel alımlarını azaltma yoluna gitmiştir. Bunun neredeyse tek istisnası Milli Eğitim Bakanlığı üzerinden yapılan öğretmen alımlarıdır.²⁰⁸

²⁰⁵ Ansal ve diğerleri, s. 61.

²⁰⁶ Kalaycıoğlu ve Rittersberger, s. 228.

²⁰⁷ Türkiye’de Emek Piyasasında Kadınların Durumu, 2005.

²⁰⁸ Toksöz, Özkazanç ve Poyraz, s. 25.

5.2.3.1.Sanayi ve Hizmetler Sektörlerinde Bazı Yapısal Değişmelerin Kadın İşgücüne Etkileri

Türkiye’de yatırımların düşük olması istihdam olanaklarını kısıtlı tutarken, ekonominin dışa açılmasıyla dış piyasalarda rekabetin sağlanması sorunuyla karşı karşıya kalınmıştır. Bu durum, Türkiye’yi bir yandan teknoloji düzeyini dünya standartlarına yükseltme çabası içine sokarken, diğer yandan teknolojik yenilenmeyi gerçekleştirmediği koşullarda, var olan olanaklarını kullanarak, üretim maliyetlerini aşağıya çekmektedir. İşgücünün maliyetini düşürmek ise reel ücretlerin düşürülmesi yada farklı iş örgütlenmelerinin (esnek çalışma, kısmi zamanlı çalışma, taşeron firmalarla çalışma, eve iş verme gibi) uygulanmasıyla sağlanmaktadır. Ekonomik alandaki bu değişimler, günlük çalışma ve yaşam biçimlerine çeşitli şekillerde yaşanmakta ve aynı zamanda geleceğin de günümüzden farklı olacağının ipuçlarını vermektedir. Teknolojik değişim ve çeşitli yollarla işgücü maliyetinin düşürülmesi istihdamın boyutunu, iş bölümünü, çalışma koşullarını etkilemektedir. Örneğin, bir çok çalışma teknolojik yeniliklerin, kadın istihdamını azaltıcı yönde etkilediğini işaret etmektedir.

1970’lerde ve 1980’lerde ihracata dönük sanayileşme stratejisini benimseyen gelişmekte olan ülkelerin çoğunda, özellikle düşük ücretli emeğin kullanıldığı ihracat sektörlerinde, kadın çalışan sayısı hızla artmış bu süreç bazı araştırmacılar tarafından “iş gücünün kadınlaşması” olarak yorumlanmıştır. Türkiye’nin ise 1980 yılından başlayarak uygulamaya koyduğu uluslararası piyasalara entegrasyon politikaları sonucunda ekonomisini çeşitli yönleri ile dışa açmasına ve ihracatını önemli ölçüde arttırmasına rağmen, kadın istihdamı konusunda, benzer politikalar uygulayan ülkelerde izleyen bir dönüşüm geçirmediği görülmektedir. Az ve kısıtlı verilerle de olsa, yapılan araştırmalar Türkiye’de tarım dışı kadın iş gücünde görülen artışın istihdamın kadınlaşmasına yol açacak ölçüde olmadığını göstermektedir.²⁰⁹ Kadınların belli sektör ve alt sektörlerde yoğunlaştığı izlenmektedir. Bu durumun nedenleri arasında iktisadi

²⁰⁹Günlük, Pulhan ve Özar, s.7.

etkenler olduğu gibi hem arz hem de talep açısından sosyal ve kültürel etkenlerde büyük önem taşımaktadır.

Türkiye’de sanayi istihdam olanakları yaratması açısından değerlendirildiğinde, bu sektörün, 1978’den beri olumlu bir gelişme kaydettiğı söylenemez. Batı iktisatçıları, Türkiye’de sanayinin yakın tarihte en başarılı olduğu dönemin 1964-73 yılları olduğunu ve bu başarının da yatırımlardaki sürekli artıştan kaynaklandığını belirtmektedirler. Oysa 1980’lerin ikinci yarısından itibaren sanayi sektöründe birkaç alt sektör dışında yeni yatırımlar çok sınırlı kalmıştır. Sanayi yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payı 1977’de %30’a yakın iken 1986’da bu oran %28’e , 1987’de %17’ye düşmüş, 1988 programında da % 15.2 olarak belirlenmiştir.²¹⁰

1980’de dışa dönük modelin benimsenmesinden sonra sanayi ürünlerinin üretiminde çok önemli bir artış gözlenir fakat bu artış, yeni yatırımlardan değil 1978 öncesi düşük tutulan üretken kapasitenin yükseltilmesinden kaynaklanır.²¹¹ Yani sanayideki büyüme üretken kapasitenin kullanım oranlarındaki artışla sağlanmıştır. 1987’e kadar bu kapasite sınırına dek kullanılmış ve 1987’de üretim sanayinde gerileme ve kriz başlamıştır. İhracatta tıkanıklık nedeniyle fabrikalar işçi çıkarmak zorunda kalmışlar ve 1980 başlarında işçi çıkarma yasağının da kalkmasıyla birlikte işçi çıkarmak başvuru olan ilk çözümlerden olmuştur.

Sanayide yaşanan bu durgunluk ve gerileme çalışmakta olan kadınları da etkilemiştir. Krizden etkilenen sanayi kolları örneğın konfeksiyon sanayi ve tütün sanayinde 1980-85 arası işten çıkarılan kadınların sayısı artmış, bu sanayilerde çalışan kadınların sayısı % 20 gerilemiştir. Post endüstriyel dönemin kadın emeğine ilişkin sonuçları, dünyanın birçok ülkesi ile paralel olarak Türkiye’de kadın emeği üzerinde de aynı etkiyi yapmış ve yeni üretim yapılanmasında son aşama olan sayısal emek esnekliği prensibi küçük ve orta ölçekli firmalarda da başvuru olan bir yöntem olmuştur.

²¹⁰ Kazgan, s. 137.

²¹¹ Kazgan, s.124.

5.2.3.2.Kriz Dönemlerinde Kadın Emeği

Aynı zamanda sanayi sektöründeki durgunluk ve görelî gerileme istihdamla ilgili önemli sonuçları beraberinde getirmiş olup üretimde sayısal emek esnekliğinin yanı sıra yeni çözümlere gidilmiş ve sigortalı, sendikalı işçi sayısının görelî azalmasıyla ücretli işçiliğin enformel sektöre kayması ile karşı karşıya kalınmıştır. Bunların kadın için doğurduğu sonuçlar ise şu şekilde sıralanabilir:

Sanayiden işçi çıkarımı yapılırken vasıflı işçiler ve kilit elemanlardan çok vasıfsız, yeri kolay doldurulabilen işçilere yol verilmiştir. Vasıfsız işçiler kategorisinde kadın işçilerin oranı oldukça yüksektir. Bunun en başta gelen nedeni olarak eğitim düzeylerinin düşük olması gösterilebilir.

Kadın işçilerin işten çıkarmada akla gelen ilk grup olmalarının diğeri nedeni ise ataerkil ideolojidir. Buna göre birçok ülkede olduğu gibi, kadınların ailenin temel geçindiricileri olmamaları, babaları ve kocaları tarafından geçimlerinin sağlandıkları inancı böyle bir sonuç doğurmuştur.

Ucuz işçiliğin egemen olduğu fason üretim post endüstriyel dönemde diğeri dünya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye’de de artış göstermiştir. İç pazara hiç satış yapamayan, dış pazarda başarılı olmak için de maliyetleri düşürmeye çalışan sanayi kuruluşlarından bazıları, işçilerine sanayi tipi ev makineleri vererek onları fabrika yerine evde üretim yapmaya teşvik etmektedirler. İş yasalarının kapsamı dışında, sigortasız, güvencesiz ve düşük ücretli ev üretiminin kadınlar için oldukça sakıncalıdır. Son olarak da, durgunluk ve kriz, sanayide çalışmak isteyen kadınların iş bulamamaları sonucunu doğurmaktadır.

Bu koşullarda çalışmak zorunda olan kadınların iş olanakları arayacağı diğeri bir sektör hizmetler sektörüdür. 1960 - 85 yılları arasında sanayiye 167.175 kadın dahil olurken, bu rakam hizmetlerde 556.746 olmuştur. 1960 - 85 yıllarında, tarım dışı sektörleri tamamında, sanayi ve hizmetler alanlarında, sırasıyla % 314, 232,363 istihdam

kapasitesi yaratılmıştır.²¹² Bu yaratılan kapasitelerin ayrı ayrı her birinden, kadınlar ancak % 13 oranında yararlanabilmişlerdir. Yani, bu 25 yıllık dönem içerisinde, tarım dışı sektörlerde yaratılan her 100 işten kadınlar ancak 13'üne girebilmişlerdir.²¹³ 1986 yılında yapılan bir araştırma işsizlerin % 64'ünü kadınların oluşturduğunu göstermekteydi. Bu nedenle bu yıllara ait "işsizlik" söylemleri bir "kadın olayı" olarak yorumlanmaktadır.²¹⁴

Ancak hizmetler sektöründe görülen kadın çalışanların artışı 1975'ten itibaren azalmıştır.²¹⁵ Hizmetler sektörünün hacmindeki artış, ulaştırma, haberleşme, turizm ve belediye yatırımlarının artmasıyla gerçekleşmiş ancak kadın istihdamı azalmıştır. Bunun nedenine bakılacak olursa, hizmetler sektöründe bu dönemde sağlanan en büyük istihdamın devlet tarafından yaratıldığı görülür. Bu da kadın işgücünün tercih edilmediğini göstermektedir.²¹⁶

Türkiye'de kadınlar, 2001 krizindeki hızlı yoksullaşmayı telafi için işgücü olarak piyasaya çıkmaya niyet ettikleri anda, karşılarında işsizliği görüp evlerine dönmüşlerdir. O nedenle emek piyasasının Türkiye'de kadınlaşması tespiti son yıllar göz önünde bulundurulduğunda pek yerinde olmayacaktır. 2000 ve sonrasında emek piyasası eskisine göre daha erkekleşmiş ve kadınlara alan bırakmamıştır. 2006 yılı DİE Hane Halkı Anketleri verilerine göre kentlerde genç kadınlar arasında işsizlik oranı % 27,5'tir. Bu çok yüksek bir rakamdır.

²¹² Ansal ve diğerleri, s. 67.

²¹³ Yıldız Ecevit. **Kentsel Üretim Sürecinde Kadın Emekinin Konumu ve Değişen Biçimleri**. İstanbul: İletişim Yayınları:1990, s. 33.

²¹⁴ İlkaracan, İpek. "Kentli Kadınlar ve Çalışma Yaşamı". Oya Baydar (dizi koordinatörü) **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**. Bilanço '98.Yayın Dizisi, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 286.

²¹⁵ Ansal ve diğerleri, s. 64.

²¹⁶ Ecevit, **Kentsel Üretim Sürecinde Kadın Emekinin Konumu ve Değişen Biçimleri**, s. 45.

Tablo 23**Türkiye’de Nüfusun işsizlik ve İşgücüne Katılma Oranı 2002 – 2005**

Yıllar Türkiye Geneli	15 + Yaş Kadın Nüfus	Kadın İşgücü (bin kişi)	İşgücüne Katılma Oranı (%)	Kadın İstihdam (bin kişi)	İşsiz Kadın (bin kişi)	İşsizlik Oranı (%)
2002	23.395	6.297	26,9	5.672	625	9,9
2005	25.732	6.361	24,7	5.654	707	11,1
Artış	2.337	64	-	-18	82	
Değişim (%)	10	1	-	-0,3	13	-
Kent						
2002	14.723	2.749	18,7	2.232	517	18,8
2005	15.898	3.151	19,8	2.599	553	17,5
Artış	1.175	402	-	367	36	-
Değişim (%)	8	34	-	16,4	6,9	-

Kaynak: DİE Hane Halkı Anketleri 2002, 2005.

Tablo 23’ten ilk bakışta şu yargılara varılabilir:

1- 15 yaş üstü kadın nüfus 2002’den 2005’e % 10 artmıştır. Bu, 2 milyon 337 bin nüfus artışı demektir. Buna artan potansiyel işgücü de denebilir. Fakat bunların 2002’de % 27’si işgücü piyasasına girmişken 2005’te bu oran % 24,7’ye inmiştir. Yani çalışabilir kadın nüfus içinde çalışma ordusuna katılmak isteyenler azalmıştır. 2002-2005 arasında 15 yaş üstü nüfus 2 milyon 337 bin artarken, kadın işgücü sadece 64 bin artmıştır. Bu da çalışabilecek her 100 kadından ancak 3’ünün iş bulmak için piyasaya çıkması demektir.

Tablo 24**Ev Kadını / Ev Kızı Olmaktan Duyulan Memnuniyet (çalışmayan kadınlar)**

	2000 (%)	2004 (%)
Memnunum	71,6	63,2
Memnun değilim	25,8	32,8
Öğrenci olduğu için çalışmıyor	2	4
Fikri yok	0,6	-

Kaynak: Efes Pilsen, *Türkiye’de Kadın Profili 2*, 2004, s.41.

2- Kadını işgücü piyasasına çıkmaktan alıkoyan unsurlar ise yeterince iş olanağı olmaması, işsizlik ve yılgınlık. Nitekim, işgücü olarak piyasaya çıkanlardan iş sahibi olanların 2002’de 5 milyon 672 bin olan sayılarının 2005 sonunda 5 milyon 654 bine indiğini, yani 18 bin azaldığını görüyoruz. Oysa bu dönemde Türkiye üst üste % 8, % 6, % 10 ve % 5’lik büyüme yaşamıştır. Ama bu artan büyümeden kadın istihdamı çıkmamıştır.

3- Son olarak, işsizlik oranlarına baktığımızda 2002’de kadın işgücünde % 9.9 olan işsizlik oranının 2005’te % 11.1’e çıktığı görülmektedir.

Kentler düzeyinde baktığımızda da kadınların kentlerde daha az çalışmayı göze alabildiklerini görüyoruz. Türkiye genelinde kadınlarda işgücüne katılma oranının 2000’li yıllarda % 25 dolayında olmasına karşın, kentlerde yaşayan 15 yaşın üstündeki nüfusun ancak % 19-20’si işgücüne katılabilmektedir. Yani 16 milyon dolayındaki çalışabilecek yaştaki kadın nüfusun ancak 3 milyonu işgücü ordusuna girmektedir.²¹⁷

Dolayısıyla, tarım-dışı kesimin yer aldığı kentlerde işgücünün “kadınlaşması” daha da düşüktür. 2002’den 2005’e bu konuda kadınların şartları biraz zorlayıp işgücüne katılma oranlarını % 18.7’den % 19.8’e çıkarmaya çalıştıklarını gözlemlese bile, ekonominin, belki de erkekler dünyasının buna çok toleranslı davranmadıkları ortadadır. Kadınlar kentlerde iş var mı diye işgücü ordusuna katılsalar bile istihdam edilmeleri hemen mümkün olmamış ve kentlerde işsiz kadın sayısı 2002’de 517 bin iken 2005’te 553 bin olmuştur. Kadın işsizlik oranları da ancak % 18.8’den, % 17.5’a inmiştir. 2005’te kentlerde kadınlar arasında işsizlik oranı % 17.5, genç kadınlar arasında % 27,5 gibi bir düzeydedir.

Kadın emeğini işgücü piyasasında sınırlı ve düşük statülü seviyede tutanlar, ayrımcı uygulamaları sürdüren işverenler, erkek egemen sendikalar ve diğer erkek çalışanlardır. Devlet ise, kuralları ve uygulamaları ile bu süreçte etkin bir rol oynamaktadır.²¹⁸

²¹⁷ Mustafa Sönmez, “Emek Piyasası Kadıncılaşmıyor”, 14 Şubat 2006, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=4920, (2 Mayıs 2006).

²¹⁸Ecevit. **Kentsel Üretim Sürecinde Kadın Emeğinin Konumu ve Değişen Biçimleri**, s. 49.

Ücretli işlere kadının katılımının kontrolünde ev-hane içindeki ataerkil ilişkiler kadar, işyerindeki ataerkil ilişkiler ve devlet de belirleyicidir. Bu kontrolün biçimi ve derecesi zaman içinde değişmekle beraber şu mekanizmalarla kadın istihdamını etkilemektedir;

1. Kadının formel eğitim düzeyinin düşük tutulması ve beceri isteyen işlere hazırlayıcı özel beceri kurslarının sağlanmaması (beceri kursları ve çıraklık gibi).
2. Belli iş ve mesleklere kadınların kabul edilmemesi (müfettişlik, kaymakamlık ve vergi kontrolörlüğü gibi)
3. Belli iş ve mesleklerde kadın oranının dondurulması (silahlı kuvvetler ve polis teşkilatı benzeri kuruluşlarda kadınlar için kotalar ayrılması gibi)
4. İşe alıfta ve işyerinde ayrımcı uygulamalar (bekar kadınların evli kadınlara tercihi; erkeklere vasıflı, kadınlara vasıfsız işçi muamelesi yapılması gibi).
5. Ücretlerde ayrımcı uygulamalar (iş tanımlarını değiştirerek ücretleri farklılaştırma gibi).
6. Evlenme ve çocuk doğurma hallerinde işten çıkarma.
7. Kriz ve ekonomik gerileme durumlarında, özellikle evli kadınların erkeklerden daha önce işten çıkarılması (yüksek tazminat gibi bir takım teşviklerle).
8. Kadınların koruyucu mevzuattan dolayı bazı işlere girmede engellenmesi.
9. Sendikalarda yönetim kadrolarında kadınların çok az temsil edilmesi.²¹⁹

5.2.4 1990'lı Yıllarda Türkiye'de Kadın Emeginin Sektörlere Göre Dağılımı

1990'lı yıllara bakıldığında görülen manzara Türkiye nüfusunun yarısını oluşturan (27.486.671) kadından yaklaşık 5.9 milyonunun çalıştığı şeklindedir.²²⁰ Çalışan kadınların belli meslek gruplarına göre dağılımı ise şu şekildedir:

Kadınların %80.65'i tarımda (bitkisel üretim, hayvancılık, ormancılık, balıkçılık, avcılık) ücretsiz aile işçisi olarak yer almaktadır. Bu oran 1960'da %95, 1970'de %89 ve 1980'de %85 dolayındadır. Kadınlar tarım kesiminde işgücünün yarısını

²¹⁹ F. Çiğdem Aydın, Kadın İşgücü ve Çalışma Yaşamı, 8 Mart 2006, SHP Ankara, www.shp.org.tr/images/yayinlar/KADIN%20İŞGÜCÜ%20VE%20ÇALIŞMA%20YAŞAMI.doc-shp

²²⁰ DİE, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları 1990, Ankara.

oluşturdıkları halde bu kesimdeki sigortalı kadınların toplam sigortalılar içindeki payı bitkisel üretim ve hayvancılıkta %9, balıkçılıkta ise %1'in altındadır.²²¹

Tarım dışı üretim etkinliklerine gelince; sanayi kesiminde çalışan kadınlar sanayideki emeğin %12'sini oluşturmaktadırlar. Bu kadınların yoğun olarak yer aldıkları tekstil (%66) ve gıda (%14)'dir.²²² Faal kadın nüfusunda hizmet sektöründe elde edilen gelişme sanayi sektöründekinden fazla olmuştur. Sanayi kesiminde faal kadınlar arasında çalışanların oranı 1960'ta %2.7, 1970'te %5.1 ve 1980'de %4.7'dir. Hizmetler dalında ise 1960'ta %1.9, 1970'te %5 ve 1980'de %6.2'dir.²²³

Türkiye'de istihdamın sektörel dağılımına baktığımızda 1988-2003 döneminde tarım kesimi istihdamı azalırken hizmetler ve sanayi kesiminin istihdam payları artmıştır.²²⁴ Ancak gelişmiş ülkelerde % 3-5 civarında olan tarım istihdamına bakıldığında Türkiye'de tarım kesiminin % 33,9 olan istihdam payı çok yüksektir.²²⁵ Tarım kesiminin payının bu kadar yüksek olmasının nedenlerinden birisi tarım kesimine verilen sübvansiyonlar ve kredi aflarıdır. Bir diğer neden kentlerde iş alanlarının çok sınırlı olması ve kırdan geleceklere yeterince istihdam olanakları sağlanamaması, sanayi sektörü yatırımlarının yetersiz kalmasıdır.

Sanayi sektörünün istihdam payı ise artmıştır fakat bu artış çok önemli miktarda olamamıştır. Sanayi sektöründe artan istihdamın önemli bir bölümünün kayıt dışı ve düşük verimlilikte olması da göz önüne alınırsa % 18 olan sanayi sektörü payı, gelişmiş ülkelerdeki % 28 ile karşılaştırıldığında çok düşük kalmaktadır.

Ülkemizde 15 yıllık dönemde hizmetler kesiminin istihdam içindeki payı, hızla artmış olmasına rağmen gelişmiş ülkelerin % 70'lerdeki istihdam payı düşünüldüğünde hala çok düşüktür. Ayrıca sanayi sektöründe olduğu gibi verimlilik ve kayıt dışı sektör etkenleri göz önünde bulundurulmalıdır. Son on yıllık dönemde toplam çalışan kadın

²²¹ Ansal ve diğerleri s. 52.

²²² DİE Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, 1990, Ankara.

²²³ Eyüboğlu, s. 95.

²²⁴ DİE Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, 1990 Ankara.

²²⁵ Türkiye'de Emek Piyasasında Kadınların Durumu, 2005.

sayısı 5-6 milyon civarında sabitlenmiş olup, bir artış eğiliminden söz etmek mümkün değildir. 2003 yılında istihdam edilen toplam 5 891 bin kadının % 58,5'i tarımda, % 41,5'i tarım dışı faaliyetlerdedir.²²⁶

Tarım dışı faaliyetlerde sanayinin payı % 12,9 ve hizmetlerin payı % 28,1'dir.²²⁷ Buna göre istihdamda en büyük paya sahip olan tarımın oranı küçük iniş çıkışlara karşın düzenli şekilde azalırken, hizmetlerdeki oran küçük iniş çıkışlara karşın yükselmekte, sanayide kadın oranı % 8 ile % 13 arasında oynamasına karşın % 10 dolayında sabitlenmiş görünmektedir. Türkiye'de kadın istihdamının gelişme yönünün hizmetler sektörü olduğu görülmektedir.1990'lı yılların ortalamasına bakılacak olursa kendi hesabına çalışan kadınların oranı %4.6'dır.²²⁸

Sorumluluk isteyen yöneticilik, girişimcilik gibi mesleklerde çalışan veya işveren konumunda olan erkek sayısı 234 bin, kadın sayısı ise 13 bin dolayındadır. İş yaşamında kadın girişimci oranı ise %1.4'tür.²²⁹ Küçük girişimci veya kendi işini kurmuş bağımsız çalışan kadınların oranında son yıllarda oldukça büyük bir düşme vardır.

2005 yılında üniversitelerde öğretim elemanı kadın oranı % 36 olup, toplam profesörler içinde kadın oranı % 25'e ulaşmıştır. Mimarların % 31'i, doktor ve operatörlerin % 29'u, avukatların ise % 26'sı kadındır.²³⁰ Karar alma mekanizmalarına katılım açısından önemli alanlardan biri olan Kamu Yönetimindeki duruma baktığımızda, 2001 yılı verilerine göre kamuda çalışan orta ve üst düzey yöneticilerin % 29'unun kadın olduğu görülmektedir.

Sanayide süregelen kadın durgunluk kadın işgücü açısından işten çıkarılma gibi olumsuzlukların yanı sıra fason üretimdeki artışa sebep olmuştur. İş yasalarının dışında, sigortasız, güvencesiz ve düşük ücretli ev üretiminin kadınlar için sakıncaları ise yaygın olarak bilinmektedir.

²²⁶ Kümbetlioğlu ve Çağa, "Çalışan Kadınlar ve Küreselleşme", s. 6.

²²⁷ DİE Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, 1990, Ankara.

²²⁸ Eyüboğlu, s. 95.

²²⁹ İlkkaracan, s. 288.

²³⁰ Türkiye'de Kadınların Çalışma Yaşamına Katılımı ve Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Gerçekleştirilen Çalışmalar, <http://www.kssgm.gov.tr/istihdam.html>.

Durgunluk ve kriz, sanayide çalışmak isteyen kadınların iş bulamamaları sonucunu doğurmaktadır. Bu koşullarda mutlaka çalışmak durumunda olan bir çok kadının iş arayacağı diğer sektör hizmetler olmuştur. Türkiye’de yaklaşık kırk senede hizmetler sektörü istihdam kapasitesi yaratma açısından sanayiden daha hızlı büyümüştür. Son kırk yılda sanayide istihdam kapasitesi %23,2, hizmette %36,3 artmıştır.²³¹ Bu koşullar doğrultusunda enformel sektörde kadın işgücünün yoğunlaştığı görülmektedir. Kesin veriler olmamakla birlikte enformel sektörde çalışan kadın sayısının formal sektördeki kadın sayısı kadar çok olduğu tahmin edilmektedir. Beklenen eğilim bu sayının daha da artacağı yönündedir.²³²

DİE’nin Hane halkı İşgücü Anketlerindeki kimi veriler, enformel sektördeki kadın işgücünün büyüklüğüne dair bir fikir verebilir. Söz konusu anketlere göre, 1992 Ekim’inde kentsel kesimde marjinal çalışanların %77.7’si kadındır ve bu kadınların tamamı imalat sanayinde çalışıyordu. 1994’te ise aynı oran %69.4 olarak gerçekleşmiştir ve bu kadınların %70’i imalat sanayinde çalışıyor konumdadır.²³³

2005 yılına gelindiğinde kendi hesabına veya işveren olarak enformel sektörde çalışanların % 15’ini kadınlar oluşturmaktadır ve bunların % 95’i sosyal güvenceden yoksun bulunmaktadır.²³⁴ 1994’te ise çalışan kadınların %11.3’ü düzenli olmayan işyerlerinde çalışır durumdayken 1992’de %14.5’i aynı konumdadır.²³⁵

Vasıfsız işgücüne dayanan formal sektörde, işverenler, evli kadınları değil, bekar kadınları tercih ettikleri için vasıfsız evli kadınların istihdam olanakları enformel sektörde daha yüksektir. İşverenlerin evli yerine bekar vasıfsız kadınları tercih etmeleri konusunda yapılan saha araştırmaları bunun çeşitli nedenleri olduğunu göstermektedir. Bekar, vasıfsız bir genç kız ev geçindirme sorumluluğu taşımaz ve çalışmasının esas nedeni çeyiz hazırlamak ve aile bütçesine katkıda bulunmaktır. Dolayısıyla genç kızlar

²³¹ Eyüboğlu, s. 96.

²³² Günlük, Pulhan ve Özar, s. 17.

²³³ DİE Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları 1992 Ankara.

²³⁴ Türkiye’de Kadınların Çalışma Yaşamına Katılımı ve Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde

Gerçekleştirilen Çalışmalar, <http://www.kssgm.gov.tr/istihdam.html>

²³⁵ Demirel ve diğerleri, s.14.

asgari veya daha az ücretle çalışmaya kolaylıkla razı olmaktadırlar. Bu grubun işgücü piyasasında kalma süreleri ortalama 3-5 yıl arasında değişmektedir. İşverenlerin genç kızları istihdam etmelerinde bir başka neden ise genç kızların ev içi işlerin esas sorumluları olmamaları ve aile yükümlülüklerinin de evli kadınlar kadar ağır olmaması nedeniyle mesaiye kalmalarının daha kolay olmasıdır. Ayrıca ücretli doğum izinleri ya da çocuklarının hastalanması yüzünden işe geç gelen veya izin alan evli kadınlar gibi *gereksiz sorun* çıkarmazlar.

Genç kızların istihdam sürelerinin 3-5 yıllı sınırlı olması (genellikle evlendiklerinde işi kendiliklerinden bırakmaktadır), işverenlere kıdem tazminatı açısından da bir avantaj sağlamaktadır. Çocukları belli yaşa geldikten sonra işgücüne katılan evli kadınlar ise, işgücü piyasasından uzak kaldıkları için yüksek kıdem tazminatı almaya hak kazanmaktadırlar.

Ücretlere gelince, formel sektörde vasıfsız erkekler ve kadınlar, asgari ücretle iş hayatına başlasalar bile, belli bir süre sonra erkeklerin işte yükselmeleriyle birlikte büyük ücret farklılıkları doğmaktadır. Erkekler küçük de olsa fazla ücret alabilmek için kolayca ve sık sık iş değiştirmekte, oysa kadınlar aynı iş yerinde uzun süre kalmayı tercih etmektedirler. Bu da kadın ücretlerinin düşük kalmasında önemli bir belirleyicidir. Vasıfsız kadın işçilerin çoğunluğu ‘güvenli’ bir işyerinde çalışmaya son derece önem vermektedir. Hemşehri-komşu-akraba kadınların aynı işyerinde toplanmasının ardında da aynı ‘güven’ arayışı yatmaktadır.

5.3. İşsizlik Oranları

Tarihsel olarak bakıldığında istihdam yaratmanın Türkiye’de ekonomiyi yönlendirenler tarafından kendi başına bir amaç olarak düşünülmediği, sadece büyümenin olumlu bir sonucu olarak ele alındığı görülmektedir.²³⁶

²³⁶ Günlük, Pulhan ve Özar, s. s.8.

Son 15 yıllık dönemde istihdam oranı hem kadınlarda hem erkeklerde azalmış, erkeklerin istihdam oranı 1988’de % 75,1’den 2003’de % 62,8’e düşmüştür. Kadınlar açısından söz konusu oran, 1988’de % 30,6 iken 2003 yılında % 24,4 olmuştur. Kadın istihdam oranı gelişmiş ülkelerde % 50’ler civarındadır.²³⁷ Türkiye’de bu azalışın en büyük nedenlerinden birisi çalışma çağındaki nüfusun artış hızının çok yüksek olmasıdır. Öte yandan 1999 yılına kadar, nüfus artış hızını karşılayamayacak derecede de olsa istihdam artışı yaşanırken, bu yıldan sonra istihdam artmamış, gerilemiştir.²³⁸ Bu gelişmede ülkemizde 1999 sonrası yaşanan ekonomik krizlerin büyük etkisinin olduğu muhakkaktır. Ayrıca Türkiye ekonomisinin istihdam yaratma kapasitesinin düşük olduğunu söylenebilir.

DİE’nin 2000 yılı rakamlarına göre Türkiye’nin nüfusu 67 milyon, işgücü arzı ise 22 milyondur. Yani nüfusun sadece üçte biri işgücü arzını oluşturmaktadır. Oysa Avrupa Birliği’nin yeni üyeleri ya da aday üyeleri olan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin tamamında işgücü arzı ya nüfusun yarısı ya da yarısından fazladır. Türkiye için birinci sorunlu alan burasıdır. Nüfusun üçte birlik kısmı çalışmakta diğer üçte ikilik kısmını geçindirmektedir.²³⁹

²³⁷ Türkiye’de Emek Piyasasında Kadınların Durumu, 2005.

²³⁸ Türkiye’de Emek Piyasasında Kadınların Durumu, 2005.

²³⁹ Kaan Benokan, “AB Hukukuna Uyum Sürecinde Türkiye’de Sorunlu Alanlar”, Bolu, Aralık 2005, (12.06.2006), <http://www.calismahayati.net/makale9.htm>

Tablo 25
İşgücü Piyasasına İlişkin Temel Göstergeler

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005*
İşgücü (Bin Kişi)	22136	22899	23030	22359	23415	23356	22029	23491	23818	23640	24297	24432
İstihdam (Bin Kişi)	20396	21378	21698	20815	21958	21644	21312	21524	21354	21147	21870	21993
İstihdam Kent %	44,5	43,1	43,3	47,8	45,3	49,6	54,6	51,5	52	51,5	54,7	56,3
İstihdam Kır %	55,5	56,9	56,7	52,2	54,7	50,4	45,4	48,5	48	48,5	45,3	43,7
İşsiz Sayısı (Bin Kişi)	1740	1522	1332	1545	1457	1712	1415	1967	2464	2493	2428	2439
İşsizlik Oranı %	7,9	6,6	5,8	6,9	6,2	7,3	6,2	8,4	10,3	10,5	10,3	10
Kent %	11,1	10	9,3	9,7	10	10,4	8,9	11,6	14,2	13,8	13,3	12,6
Kır %	5,1	3,9	2,9	4,2	2,8	4	3	4,7	5,7	5,7	5,6	6,4
Eksik İstihdam %	8,7	6,3	6,2	6,1	5,2	10,2	7,4	6	5,4	4,8	3,1	3,5
Atıl İşgücü %	16,6	12,9	12	13	11,9	17,5	13,6	14,4	15,7	14	13,4	13,5

Kaynak: DİE Hane halkı İşgücü Anketleri, 1994-2005.

İşsizlik oranı hane halkı işgücü anketlerine göre 2005 yılı itibariyle %10'dur. Türkiye'de işsizliğin cinsiyet ve eğitime göre durumuna baktığımızda daha ilginç bulgulara erişmekteyiz. 2005 yılı hane halkı işgücü anketi verilerine baktığımızda; kadın işgücünde işsizlik oranı Türkiye genelinde %9.2 olurken, bu oran kentsel kesimde %16.6, kırsal kesimde ise %3.3 düzeyine düşerken tarım dışı işsizlik oranı %17.3'e kadar yükselmektedir. Oranın kent ve kır arasında bu kadar büyük farklılık göstermesinin altında yine ücretsiz aile işçiliği yatmaktadır. Erkek işgücünde işsizlik oranı ülke genelinde %10.2, kentsel alanda %11.7 ve kırsal alanda %7.9 düzeyinde iken tarım dışı işsizlik oranı erkeklerde %12.5'e kadar yükselmektedir. Kırsal kesimde

çalışma alanının özelliği gereği genç işsiz oranı %14.3 düzeyine ulaşmaktadır. Kırsal kesimde genç kadın işgücünün işsizlik oranı %17.3 dolayındadır.²⁴⁰

2006 Şubat ayı Hane Halkı İşgücü Anketleri bu dönemde istihdam edilenlerin; % 75,4'ü erkek, % 24,6'si kadın nüfus olduğunu tespit etmiştir.²⁴¹

Gerçekten de, Türkiye işgücü piyasasının kronik sorunlarından biri işgücü piyasasına katılma oranlarının düşüklüğüdür. Nüfus içindeki düşük oranlı işgücünün bu yapısının temelinde kadın işgücünün ekonomik yaşamın büyük ölçüde dışında yer alması yatmaktadır. Başka bir anlatımla diğer ülkelerden daha düşük olan işgücüne katılım oranı kadın işgücü açısından daha da ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Bu da ikinci sorunlu alandır. DİE'nin 2004 istatistiklerine göre kadın işgücünün katılım oranı yıllık bazda %25.4'dür. Kentte yaşayan kadın işgücü açısından bu rakam %20'lere kadar gerilemektedir. Sadece kırsal alanda yaşayan kadın işçilerin katılımı ortalama değerlere daha yakındır, bunun da gerekçesi, ücretsiz aile işçiliğinin yaygınlığıdır. Kadın istihdamının %52.9'u ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır.²⁴²

Türkiye İş Kurumu Aralık 2004 bültenine göre kuruma kayıtlı işsiz sayısı 811.948, kayıtlı kadın işsiz 200.596 (% 25), kayıtlı erkek işsiz sayısı 611.352'dir (% 75).²⁴³ İşsiz kadınlar üzerine yapılan bir araştırmada, iş arayan kadınların en temel iki talebinin "sigortalı" iş ve "normal mesai saatleri" olduğu ortaya konmaktadır.²⁴⁴ Buna göre sigortalı ve normal mesai saatleri olan bir iş arayan kadınlar işsiz kalmakta, iş bulma şansına sahip olanlar, ancak enformel sektörde, sigortasız ve güvencesiz işlerde çalışmayı kabullenenler olmaktadır. Oysa sosyal güvenlik hakkı çalışanların Anayasa tarafından teminat altına alınan temel haklarından biridir.

2000 yılından 2004 yılına işgücüne dahil olmayan erkeklerin sayısının 6 milyondan 8.8 milyona; işgücüne dahil olmayan kadınların sayısının da 17 milyondan 18.6 milyona

²⁴⁰ Ömer Faruk Çolak, "İşsizliğin Dinamikleri", *TİSK*, Mayıs 2005, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?vazi_id=1202&id=67, (1Mart 2006).

²⁴¹ DİE Hane Halkı İşgücü Anketi Araştırması, Şubat 2006, Ankara.

²⁴² Benokan, 2005.

²⁴³ Türkiye'de Emek Piyasasında Kadınların Durumu, 2005.

²⁴⁴ İlkaracan, s. 287.

çıktığı görülmektedir.²⁴⁵ Bu rakamın içindeki en ciddi büyüklük 12.3 milyondan 13.3 milyona çıkan ev kadınlarının sayısıdır. Türkiye, yakın nüfusa sahip ülkelerle bu açıdan karşılaştırıldığında görülmektedir ki en az istihdama sahip olan ülkedir. Bir başka anlatımla nüfusunun ancak üçte birinden azının çalıştığı, geri kalan kısmının çeşitli nedenlerle çalışma yaşamının dışında kaldığı bir yapıya sahiptir. Bu rakamlar son yıllarda Avrupa’da da yaygınlaşan “no work culture” diye anılan çalışma yaşamından umudunu kesmiş kitlelerin giderek büyüdüğünü göstermektedir. Türkiye açısından ev kadını kategorisinin büyümesi geleneksel nedenlerle açıklanabilir ancak erkeklerin sayısındaki artış dikkate değerdir. Burada daha da önemli olan bir başka konu da 15-24 yaş grubundaki gençlerin istihdamındaki istikrarlı azalma trendidir. Yine 2000 yılından 2004 yılına baktığımızda, bu yaş grubundaki erkek istihdamının 3 milyondan 2.5 milyona gerilediği; yine aynı yaş grubundaki kadın istihdamının da 1.6 milyondan 1.3 milyona düştüğü yolundadır. Bu trend, kır-kent, erkek-kadın ayrımı olmaksızın varlığını sürdürmektedir.²⁴⁶

Kadınların ve erkeklerin istihdam edilme kriterlerinin farklı oluşu gibi işsizlik nedenleri de birbirinden çok farklıdır. Her şeyden önce, Türkiye genelinde kentlerde iş arayan kadınların oranı, erkeklerin 2.5 katıdır.²⁴⁷

İşsizlik oranlarına cinsiyet ve eğitim kategorileri açısından bakıldığında şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır. Bütün eğitim kategorilerinde, kadın işsizlik oranı erkek işsizlik oranından yüksektir. Erkek işsizlik oranının en yüksek olduğu kategoriyi ilkökul mezunu erkekler oluştururken aynı kategori kadınlar için orta öğretim düzeyidir. Bu da kadınlara açık orta kademe istihdam olanaklarının sınırlılığını göstermektedir. Kadın işsizlik oranının en düşük olduğu iki kategori ise iki uç noktada yer almaktadır. Üniversite mezunları ve okuma yazma bilmeyenler ile diplomasız okur yazarlar. Demek ki kadınlar için işgücü piyasasında istihdam olanakları ikili bir yapı göstermektedir. Bir yanda sayıları çok sınırlı yüksek öğrenim görmüş profesyonel meslek sahibi kadınlar öte yandan vasıfsız kadın işçiler.

²⁴⁵ DİE Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, 2000 – 2004, Ankara.

²⁴⁶ Benokan, 2005.

²⁴⁷ Türkiye’de Emek Piyasasında Kadınların Durumu, 2005.

Öğrenim durumuna göre işsizlik oranına bakıldığında işsizlik oranları cinsiyete göre karşılaştırıldığında belirgin farklılıklar göstermektedir. Hane halkı işgücü anketinin son dönemlerdeki sonuçlarına göre ilkökul ve altı eğitim düzeylerindeki erkeklerde işsizlik oranı daha yüksek iken ortaokul lise ve yüksekokul mezunu kadınlarda işsizlik oranı erkeklerden daha yüksektir. Özellikle ortaokul ve lise mezunu kadınlardaki işsizlik oranının erkeklerin yaklaşık iki katı olması, vasıflı işgücündeki kadınların daha yüksek işsizlik oranına sahip olduğunu göstermektedir.

Öte yandan 1992 yılında İş ve İşçi Bulma Kurumu'na yapılan başvurular cinsiyete ve eğitim düzeyine göre incelendiğinde başvuran erkeklerin başvuran erkeklerin %63.2'sine karşılık kadınların %57.6'sının ilkökul mezunu, erkeklerin %10.8'inin kadınların ise %24.9'unun lise ve dengi okullardan mezun olduğu görülmektedir.²⁴⁸ Erkek başvuranlar içinde üniversite mezunlarının oranı %1.9 iken kadınlarda bu oran %2.9'dur. Dikkat edileceği gibi İİBK'a başvuran erkekler arasında düşük eğitimliler daha fazla iken, kadınlar arasında görece daha yüksek eğitim kademelerine mensup olanlar daha çoktur.

Aynı eğilim, yani görece daha eğitimli kadınların daha zor iş bulduğu biçimindeki bulgu, aynı yıldaki kayıtlı işçilerin cinsiyet ve eğitim düzeyine göre dağılımını incelenmesinden ortaya çıkmaktadır. Kayıtlı işçi erkekler arasında ilkökul mezunu erkeklerin oranı %58.3 iken, aynı aran kadınlar arasında %28.1'dir. Benzer biçimde kayıtlı işsiz erkeklerin %12.8'i lise mezunu iken, kadınların %38.8'i gibi çok büyük bir bölümü lise mezunudur.²⁴⁹ Türkiye'de 12 ve daha yukarı yaştaki işgücünde olan nüfus içinde işsizlik oranı her iki cinsiyette de 20-24 yaş grubudur.²⁵⁰

Büyük kentlerde yaşayan kadınların ücretli işlerde çalışma oranları çok düşüktür. Kentlerde ücretli işçiliğin önemi artarken kent kadınları bu kategori içinde çok sınırlı yer almaktadır. Tarım dışı sektörlerde (sanayi ve hizmetler) iktisadi bakımdan faal nüfusun cinsiyet yapısı aşırı dengesizdir.

²⁴⁸ Demirel ve diğerleri, s. 44.

²⁴⁹ DİE Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, Nisan 2006, Ankara.

²⁵⁰ Ansal ve diğerleri, s. 26.

5.4. Sektörel Açıdan Kadın İşgücü

2000’li yılların başında işgücünün %45.9’unun tarımda, %15’inin sanayide, %38’inin hizmetler kesiminde olduğuna bakılırsa Türkiye’nin hala bir tarım ülkesi özelliği gösterdiği düşünülebilir.²⁵¹ Kesimler arasındaki bu dağılım, kadın işgücünün üretimdeki yerini kendiliğinden ortaya koymaktadır. Kadının konumu, tarımda istihdam yaratmanın maliyetini düşürmektedir. Ne var ki, maliyet düşmesine rağmen yaratılan katma değer artmamaktadır.

Tarım dışı alanlarda çalışanların %86.4’ünü erkekler, %13.6’sını kadınlar oluşturmaktadır.²⁵² Her ne kadar tarım dışı sektörlerde çalışan kadın sayısı banka, sigorta, turizm, halkla ilişkiler gibi hizmetler sektöründeki gelişmeyle birlikte artmışsa da sanayide özellikle de imalat sanayinde istihdam yaratmanın maliyetinin yüksek olması kadın emeğine ikincil gözle bakılmasına neden olmaktadır. Bunda cinsiyetçi bakış açısından ziyade, kadın işgücünün teknolojik donanımına uyum gösterecek uzmanlık eğitiminin gerektirdiği öğrenime sahip olmaması etkili olmaktadır.

Nihayet Türkiye’nin Avrupa Birliği entegrasyon sürecinde bir diğer sorunlu alan istihdamın sektörel dağılımı sorunudur. Aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere 22 milyonluk istihdam içinde 7.8 milyonluk önemli bir bölüm tarım sektöründe çalışmaktadır. Üstelik Türkiye’de 6 milyon civarındaki kadın istihdamının yaklaşık %60’ı da tarım sektöründedir.

Tablo 26
İstihdamın Sektörel Dağılımı %

Yıl	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1980	55	12	33
1985	50,9	16	32,1
1995	48,1	15,0	36,9
2000	34,5	17,2	48,3
2004	35,2	17,4	42,1

Kaynak:DİE Hane Halkı İşgücü Anketi Sonuçları, 1980, 1985, 1995, 2000, 2004.

²⁵¹ Türkiye’de Emek Piyasasında Kadınların Durumu, 2005.

²⁵² Türkiye’de Emek Piyasasında Kadınların Durumu, 2005.

Tablo 27
İstihdamın Statü Dağılımı (%)

Yıl	Ücretli	Yevmiyeli	İşveren	Kendi Hesabına	Ücretsiz Aile İşçisi	Toplam
1990	33.4	5,6	4,5	26,4	30,1	100
1995	33.4	8,5	5,6	24,9	27,6	100
2000	39.6	10.0	5,3	24,5	24,5	100
2004	41.1	8,8	4,5	24,7	20,9	100

Kaynak: DİE Hane Halkı İşgücü Anketi Sonuçları, 1980, 1985, 1995, 2000, 2004.

Her ne kadar 1980 yılından 2004 yılına gelinceye değin istihdamın sektörel dağılımında önemli mesafeler kat edilmiş olsa da geline nokta hala düşündürücüdür. Kentlerde çalışan kadın sayısı 1990-2004 arasındaki 14 yıllık dönem içinde % 64,7 artarak 1 373 binden 2 262 bine çıkmıştır.²⁵³ Aradaki küçük iniş çıkışlara karşın belirleyici olan çalışan sayısındaki artıştır. Söz konusu on yıllık dönemde işgücüne katılım oranının genelde % 14 ila % 17 arasında seyrettiği görülmektedir. Burada, işgücüne katılım oranının yükselmemesinin temel nedeni, göçler sonucu 12 ve daha yukarı yaştaki kentsel kadın nüfusun artışının kadın işgücündeki artıştan daha büyük olmasıdır.

5.5. Kadın İşgücünün Belirleyicileri

Ekonomik büyümeden farklı olarak kalkınmanın toplumsal yaşamdaki dönüşümü de içermesi, kadının konumunu, dolayısıyla üretimdeki yerini yeniden tanımlama olanağı vermektedir. Kalkınmayla birlikte kadın hem eğitim olanaklarına daha kolay ulaşabilmekte, hem de edindiği donanım sonucu ekonomik özgürlüğünü kazanma şansı yakalamaktadır. Kadın işgücünün arzı genel olarak; üretim ve istihdam politikaları, ekonomik krizler, enformel sektörün büyüklüğü, nüfus artış hızı, kentleşme, toplumun insan kaynağının yetiştirilmesine verdiği önem, iletişim araçlarının kullanımının yaygınlaşması, ulaşım olanaklarındaki çeşitlilik, siyasi darbeler ve toplumsal değer yargılarından etkilenir.

²⁵³ Türkiye’de Emek Piyasasında Kadınların Durumu, 2005.

Tablo 28
Türkiye’de Kadınların Çalışmasına İlişkin Görüşler

	2000 (%)	2004 (%)
Sağlığı yerinde olan ve her isteyen kadın çalışmalıdır	68,7	79,4
Kadınlar ancak ailenin maddi durumu kötüyse çalışmalıdır	13,1	10,3
Kadınlar ancak babaları / kocaları izin verirse çalışmalıdır	12,1	8,1
Kadınlar kesinlikle çalışmamalıdır	5,7	2,2
Fikri yok	0,4	-

Kaynak:Efes Pilsen, Türkiye’de Kadın Profili 2. 2004, s. 40.

Her ne kadar ekonomik büyüme tüm hükümetlerin öncelikli hedefiyse de büyümenin hangi üretim modeli doğrultusunda yapılacağı hükümetlerin ideolojik yapılarına göre değişiklik göstermektedir. Örneğin, 1980 döneminde olduğu gibi, hızlı nüfus artışının olduğu bir dönemde dışa dönük sanayileşme stratejilerinin tercih edilmesi, tekstil-konfeksiyon gibi emek yoğun sektörlerde istihdamın özellikle de kadın işgücünün istihdamını olumsuz etkilemektedir. Ne var ki, stagflasyon dönemlerinde kadınlar geçmiş kriz deneyimlerinde olduğu gibi sadece işlerini yitirip evlerine geri dönmekte kalmamakta, enformel sektörün çalışma koşullarına terk edilmektedirler.²⁵⁴

Erkeklerle karşılaştırıldığında, öğrenim düzeyinin yükselmesinin kadın işsizliğini ortadan kaldırmaya yetmediği görülmektedir. Bunda mesleki beceri kazandıran okulların azlığı kadar, bu okullarda mesleki formasyondan ziyade ev ekonomisine dönük öğretim verilmesi etkili olmaktadır. Başka bir deyişle, mevcut öğretim sistemi, iş yaşamının gereksinim duyduğu nitelikte emek arz edilmesini engellemektedir.

Gerek Dünya Bankası, gerekse IMF’nin raporlarına göre 21. yüzyılın ilk çeyreğinde öncelikle sanayileşmiş ülkeler olma üzere dünya genelinde işsizliğin artacağı yıllar baş gösterecektir. Uluslararası krizin devam edeceği öngörülere, tekstil gibi emek yoğun çalışma özelliğini koruyan sektörlerin yerini yüksek teknoloji ve birden çok uzmanlaşma gerektiren sektörlerin alacağını ve dolayısıyla düşük oranlı emek talep eden sektörlerin yükseleceğine yönelik isabetli tahminler yavaş yavaş gerçekleşmeye başlamıştır. Bu da Türkiye gibi teknoloji ithal eden, nüfus artış hızının yüksek olduğu

²⁵⁴ Minibaş, s. 345.

lkelerde işgücünün, özellikle de kadın işgücünün büyük kısmının zorunlu olarak enforme le kayacağını göstermektedir.

Kadının işgücüne katılımı ile ilgili araştırmalardan çıkan genel kanılar řunlardır²⁵⁵:

Kadınların işgücüne katılımı yaşla birlikte artmaktadır. İşgücüne katılım 31-35 yaş arasında en yüksek noktaya ulaşıp, daha sonra azalmaya başlamaktadır. Sadece kadınlar alındığında bu aralık 26-30 yaş grubuna düşmektedir.

Evli kadınların işgücüne katılım oranları evli olmayanlardan %46 daha azdır. Hanede bulunan özellikle 0-6 yaş grubundaki ocuk sayısı (ve aynı derecede olmasa da 7-11 yaştaki ocuk sayısı) kadınların işgücüne katılımını olumsuz etkilemektedir. Hane reisi olmak, hem kadınlarda hem de erkeklerde işgücüne katılımı olumlu yönde etkilemektedir. Hane büyüklüğü kadının işgücüne katılma olasılığını artırmaktadır.

Kadının işgücüne katılımı bölgelere göre değişmektedir. Lise ve niversite eğitimi erkeklere oranla kadının işgücüne katılımında daha güçlü bir etmendir. Bu bulgu kadının işgücüne katılımını eğitimin daha fazla etkilediğini doğrular niteliktedir. Bölgeler göz önüne alındığında bir başka ilginç bulgu,kadının işgücüne katılımının çok düşük olduğu Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde niversite mezunu kadınların işgücüne katılımlarının en yüksek olduğu bölge haline gelmesidir. Bu bulgular, kadın beşeri sermayesine yapılan yatırımların verimli olmadığı yolundaki değerlendirmelere bir yanıt verebilir. Başka bir araştırma bulguları, yüksek öğrenimli kadınların işsizlik oranının erkeklerinkinden belirgin lde yüksek olduğunu göstermektedir.²⁵⁶

²⁵⁵ Minibaş, s 349 – 350.

²⁵⁶ Eyüboğlu, s.92.

Tablo 29**Türkiye’de Kadınlar Arasında Meslek Seçme İmkânı Olsa Tercih Edilecek Meslek Türü**

	2000 (%)	2004 (%)
Öğretmen	30,6	37,6
Doktor / Eczacı	14,1	15,4
Ev Kadınlığı	12	7,9
Ebe / Hemşire	8,2	7,9
Avukat	4,6	4,5
Polis	3,6	4,4
Din Görevlisi	1,3	1,7
Gazeteci	2,3	1,6
Mimar	1,5	1,1
Mühendis	1,3	1,1
Muhasebeci	0,9	0,9
Esnaf / Tüccar	1,2	0,7
Hakim	1,3	0,6
İşletmeci	1	0,6
Reklamcı	0,3	0,6
Sinema / TV Artisti / Şarkıcı	0,6	0,5
Diş Hekimi	0,9	0,4
Bankacı	0,9	0,4
Bilgisayarcı	0,8	0,4
Politikacı	0,6	0,4
Terzi	0,8	0,3
Radyo / TV Spikeri	0,6	0,3
Manken	0,4	0,1
Doğa Araştırmacısı	0,3	-
Diğer	3,3	6,8
Aynı işi seçerdim	0,1	-
Fikri yok / Bilmiyor	6,5	3,8

Kaynak:Efes Pilsen, Türkiye’de Kadın Profili 2. 2004, s. 40.

5.5.1 İşe Almada Ayrımcılık, İş Ortamında Ayrımcılık ve Ücret Eşitsizliği

Türkiye’de ve Dünyada kamu sektöründe bazı mesleklere kadın alınmamakta, bazı mesleklerde sınırlı kontenjan tanınmakta ve terfide ve işe alımda engeller yaratılmaktadır. Örneğin 1990 yılında hukuk öğrenimi gören kız öğrenci oranı %36.4 olduğu halde yargıçlık-savcılık mesleğine alınacaklar arasında kız öğrencilere kota uygulanmış ve bu kota 1980-1990 döneminde %10 iken; 1990’da %5 e düşürülmüştür.

Elektrik İşleri Etüt İdaresi ile Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nda mühendis almak için açılan sınavlara kadın mühendislerin başvuruları kabul edilmemiştir.²⁵⁷

İşe almada ayrımcılık aynı zamanda mülakatlarda kadın adaylara özel yaşamları ile ilgili sorular sorulması ve çocuk sahibi olmalarının zamanlanması konusunda baskı yapılması gibi durumlar da yaratmaktadır.

Türkiye'de kadın erkek işgücünün ücretlerini kıyaslamada kullanılan temel istatistik SSK'nın ücret istatistikleridir. 2003 yılında SSK üyesi kadın işçilerin ortalama günlük kazancı (22.159.523 TL) erkek işçilerin ortalama günlük kazancının (24.574.490 TL) % 90,2'sidir.²⁵⁸ Bu verilere göre kadınlar ücretler konusunda önemli bir ayrımcılık yaşamamaktadır. Burada hemen belirtilmesi gereken, kadınların SSK üyeleri içindeki oranının sadece % 20,7 olduğu ve kentlerde daha ziyade vasıflı kadın işgücünün sosyal güvenlik kapsamındaki işlerde çalışma imkanını bulabildiğidir. Geniş bir vasıfsız kitle yukarda belirtildiği gibi enformel sektörde sosyal güvenlik haklarından yoksun biçimde çalışmakta, onların düşük ücret düzeyleri SSK istatistiklerine yansımamaktadır. SSK bünyesindeki vasıflı kadınların ücretlerinin SSK genelindeki vasıflı ve vasıfsız erkek işçilerin ortalamasına kıyasla daha yüksek olması, görelî eşitliğe yol açmaktadır.

Türkiye'de eşit işte veya eşdeğer işte kadınlara erkeklere kıyasla daha düşük ücret ödenmesine dair kapsamlı araştırmalar yoktur. Kimi saha çalışmaları kadınlara aynı taban ücreti ödense bile bazı ek ödemelerde farklı uygulama yapıldığını ortaya koymaktadır.1995 yılında yapılan bir diğer araştırmada Hane halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları'ndan hareketle kadın ve erkek kazançları kıyaslanmış ve kadın kazancının erkek kazancından % 33,2 daha az olduğu saptanmıştır.²⁵⁹ Bu farkın % 23,6'sı kadın ve erkek arasındaki nitelik farkından ve % 76,4'ü cinsiyetten kaynaklanmaktadır. İlkokul mezunu kadınların saatlik kazancı erkeğin kazancının % 41,8'iyken, üniversite mezunu kadınların saatlik kazancı erkeklerinin % 59,1'idir.Eğitimli olmanın ücretlerde cinsiyete dayalı farklılığı ortadan kaldırmadığı görülmektedir.

²⁵⁷ Eyüboğlu, s. 35.

²⁵⁸ Türkiye'de Emek Piyasasında Kadınların Durumu, 2005.

²⁵⁹ Türkiye'de Emek Piyasasında Kadınların Durumu. 2005.

5.5.2. Türkiye’de Kadınların Eğitimi

Gelişmekte olan ülkelerde eğitime yapılan yatırımları 1950’lerde artış göstermiş olsa da kadınlar ekonomik gelişmenin sonuçlarından yeterince yararlanamamışlardır. Aksine, ekonomik gelişme kadınların ekonomik durumunu tersine etkilemiştir çünkü eğitim gerektiren modern kesim meslekleri, kadının aile içindeki rolleri ile dışarıdaki çalışma yaşamı arasında çatışmaya neden olmaktadır. Bunun yanı sıra kadınların eğitim alanında yarıya geç başlamaları da bir yan faktördür.

Türkiye’de geleneksel cinsiyete dayalı roller, uygulamalı kurslar ve meslek okulları yoluyla da güçlendirilmektedir. Kadınlar ev içi becerileri geliştirmeye ve kadınlar için hazırlanan düşük ücretli ve düşük statülü işlere yönlendirilmektedirler.

Yüksek öğrenimde kız öğrencilerin mühendislikte %23 ve ziraat-orman alanlarında %32 oranında temsil edilmeleri yine mesleğe dayalı ayrımcı eğitim politikalarının uzantısı olarak görülebilir. 1920’li ve 30’lu yıllarda cumhuriyet ideolojisinin etkisiyle disiplinler arası kız- erkek dağılımı daha dengeli iken aradaki uçurum çok partili hayata ve serbest ekonomiye geçişi takiben artmıştır.

Tablo 31’de erkekler arasında yüksek okul mezunları arasındaki işsizlik oranının lise ve dengi okul mezunlarının işsizliğinden fazla olduğu bulgulanmıştır. Kadınlarda da aynı trend mevcut olmakla birlikte yüksek okul mezunlarının işsizliği diğer eğitim kurumlarından mezun olanlara göre açık ara önde bulunmaktadır. Rakamların gösterdiği, 2005 itibariyle gerek erkeklerde, gerek kadınlarda eğitim düzeyi yükseldikçe işsizliğin de arttığı yolundadır.

Türkiye’de ilkokul düzeyinde okullaşma oranlarının büyük ölçüde benzer olduğu görülmektedir. Kız çocuklar açısından eğitime devamda yakın zamana kadar eşiği ortaokul oluşturup, kız çocukların büyük kısmı ilkokuldan sonra okuma fırsatı bulamamaktadır. Sekiz yıllık eğitime geçilmesiyle birlikte okullaşma oranları yükselmiş olsa da sorun ortaokuldan sonrasının ne olacağı, kaç genç kızın liseye ve daha sonra üniversiteye gitme şansı bulacağıdır. Üniversite seçme sınavlarında başarılı olmanın

paralı dershanelere ve özel derslere bağlı olduğu koşullarda, dar gelirli ailelerin olanaklarını erkek çocuklar için zorladıklarını, genç kızların lise mezunu işsiz olarak işgücü piyasasında ümitsiz bir şekilde iş aradıkları görülmektedir.

*“Ben üniversiteye giremedim. Niçin giremedim? Ağabeyimle beraber okumamıza rağmen, tabi ailede de olanaklar yok. Orada erkek çocukları daha çok ön planda tutuluyor. İşte ‘sen okumasan da olur, yani üniversiteye gitmesen de olur, sen yazılma üniversiteye abini yazdıralım’ şeklinde, ben kendi yaşantımı dahi deneyemedim.”*²⁶⁰

Tablo 30
Türkiye’de Kadın Nüfusun Yabancı Dil Bilgisi

	2000 (%)	2004 (%)
İngilizce	7,7	9,1
Almanca	1,6	1,9
Arapça	1,4	0,9
Balkan Dilleri	0,6	0,9
Kürtçe	0,6	0,9
Fransızca	1,3	0,5
Rusça	0,2	0,3
İtalyanca	-	0,1
İspanyolca	0,1	-
Latince	0,1	-
Bilmiyor	87,9	87

Kaynak:Efes Pilsen, *Türkiye’de Kadın Profili 2*, 2004, s. 40

2000 ve 2004 yıllarında kadın işgücü üzerinde yapılan bir alan çalışması kadınlar arasında yabancı dil bilgisinin oldukça düşük düzeyde olduğunu göstermektedir. Bu oranlar, kadın çalışanların çoğunlukla niteliksiz işgücü sınıfında bulunduklarını kanıtlayan verilerdir.

Devlet Planlama Teşkilatının 2000 yılında yaptığı bir araştırmaya göre mutlak yoksullarda ilkokulu bitirenlerin yaklaşık yarısı (%46) kadınsa, ortaokulu bitirenlerde bu oran beşte bire (%21) düşmektedir.²⁶¹ Üniversite bitirmeyi başaran her yüz kişinin ise sadece üçü kadındır. Bu sayılar yoksul ailelerde eğitim düzeyi yükseldikçe genç kızların eğitim görme şanslarının nasıl azaldığını açıkça ortaya koyuyor.

²⁶⁰ Toksöz, Özkazanç ve Poyraz, s. 44.

²⁶¹ Toksöz, Özkazanç ve Poyraz, s. 46.

Tablo 31
Eğitim Durumuna Göre İşsizler (2005)

Eğitim Durumu	Erkek (%)	Kadın (%)
Okur yazar olmayan	10	2
İlköğretim	10,4	7,1
Lise	11	23,3
Yüksek okul, fakülte	8,1	14,12

Kaynak: DİE Hane Halkı İşgücü Anketi Sonuçları 2005.

Tablo 32
1990Yılı Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre 6 Yaş üzeri Nüfusun Öğrenim Düzeyi

Eğitim Durumu	Erkek (%)	Kadın (%)
Okur yazar olmayan	11,2	28
Okulu Bitirmemiş Olan	16,3	15,5
İlkokul	49,1	43,3
Orta Öğrenim	9,6	5,4
Yüksek Öğrenim	9,5	6
Yüksek Öğrenim Sonrası	4,2	1,9

Kaynak: DİE, 1990 Genel Nüfus Sayımı

2004/2005 öğretim yılı verilerine göre ilköğretimdeki kız öğrencilerin oranı % 47, erkek öğrencilerin oranı % 53'dür. Bu oran orta öğretimde kızlar için % 43, erkekler için % 57; yüksek öğretimde (ön lisans ve lisans düzeyleri birlikte düşünüldüğünde) kız öğrenciler için % 41, erkek öğrenciler için % 59'dur.²⁶²

Tablo 33
Türkiye’de Eğitim Durumuna Göre İşgücünün Katılımı 2005

Eğitim Durumu	İş Gücüne Katılma Oranı		
	Erkek (%)	Kadın (%)	Toplam
Okur yazar olmayan	46,8	19,3	24,4
Lise Altı Eğitimli	72,3	22,8	48,2
Lise ve Dengi Meslek	73,3	30,6	56,6
Yüksek Okul ve Fakülte	85,3	71,3	80
Toplam	72,3	25,4	48,7

Kaynak: DİE Hane halkı anket sonuçları 2005

²⁶² Yeşilmen, “Kadın İstihdamını Arttırmada Eğitimin Rolü, Ülkemizdeki Durum ve Öneriler”.

Tablo 33, gerek erkek işgücünde, gerek kadın işgücünde, gerekse toplamda, eğitim düzeyi yükseldikçe, işgücüne katılma oranının da yükseldiğini göstermektedir. O kadar ki, yüksek eğitimlilerde kadınların katılım oranı batı değerlerinde, erkeklerde ise batı ortalamalarının üstünde seyretmektedir. Katılım konusundaki en sorunlu kitlemiz eğitimsiz kadın işgücümüzdür, bunların oranı %20'lerin altında bulunmaktadır.

Bu noktada mevcut işgücümüzün eğitim düzeyi önem taşımaktadır. DİE'nin 2001 yılı rakamlarına göre işgücümüzün sadece %26'sı lise ve yüksek okul mezunudur, geriye kalan yaklaşık dörtte üçlük bölümü ilköğrenim ve altı düzeydedir. Bu yapı kadın işgücünde daha olumsuz durumdadır ve kadın işgücünün %23'ü lise ve yüksek okul mezunudur, geriye kalan %77'lik bölümü ilköğrenim ve altı eğitim düzeyindedir.

Türkiye'de kadınların okur-yazarlık oranları ve kız çocukların okula gitme oranları yıllar itibariyle artış gösterse de, gerek okur yazarlık, gerekse okullaşma itibariyle kız çocukları ve kadınlar ile erkekler arasında önemli farklar vardır. 2000'de kadınların okur-yazarlık oranı % 80,6 ve erkeklerinki % 93,9'dur.²⁶³ Ancak okur-yazarlık açısından kırsal ve kent ile bölgeler arasında büyük farklar olduğu görülmektedir. Köylerde okuma yazma oranı erkek nüfus için % 91, kadın nüfus için % 73'dür. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kadınların okur-yazarlık oranı % 56,6'ya kadar düşmektedir.

Önemli bir genç nüfusa sahip olan Türkiye'nin okullaşma oranını arttırmasının ve özellikle kızların daha yüksek oranda okullaşmasını sağlamasının kalkınma açısından önünde duran en öncelikli sorun olduğu görülmektedir. Ancak eğitim-öğretim alanında köklü değişikliklerin yapılması ve genel lise eğitimi yerine mesleki-teknik eğitime ağırlık verilmesi gerekmektedir. 1999-2000 eğitim yılında lise öğrencilerinin % 57,2'si genel liselere ve % 42,8'i mesleki ve teknik liselere devam etmektedir.²⁶⁴ Mesleki-teknik liselerin gerçekten işgücü piyasasının gereksinimlerine cevap verecek biçimde düzenlenmesi, yeni teknolojik gelişmelere göre yapılandırılmaları ve ailelerin çocuklarını bu okullara göndermelerinin özendirilmesi önem taşımaktadır. Genel lise

²⁶³ Türkiye'de Emek Piyasasında Kadınların Durumu, 2005.

²⁶⁴ Türkiye'de Emek Piyasasında Kadınların Durumu, 2005.

mezunlarıninkinden düşük olsa da, meslek liselerinin mezunları arasındaki yaygın işsizlik aileleri olumsuz etkilemektedir.

2005 yılında kırdaki kadın işgücünün % 89,6'sı ilkokul ve altı eğitim düzeyinde iken, kentsel kadın işgücü görece yüksek eğitim düzeyine sahiptir. 2002 yılı itibarıyla istihdam edilen kadınların % 28,9'u lise ve dengi, % 26,4'ü yüksekokul veya fakülte mezunudur. Böylece lise ve üstü eğitimli kadınların oranı istihdamdaki kadınlar arasında % 55'i bulmaktadır. Kentsel kadın istihdamı içinde profesyonel ve yardımcı profesyonel meslek mensuplarının oranı 2002'de % 28,5, büro ve müşteri hizmetlerinde çalışan elemanların oranı % 16,5 ve müteşebbisler, direktörler ve üst kademe yöneticilerin oranı % 4,6'dır.²⁶⁵ Sonuncu grubun payının çok düşük olduğu buna karşılık kadınların orta kademe vasıflı işlerde yoğunlaştığı görülmektedir.

Kentsel işgücü piyasasında kadınların işgücüne katılımlarının onların okullaşma oranları ile sıkı bir ilişki içinde olduğunu kanıtlamaya çalışan bir araştırma yapılmış ve şu sonuçlar ortaya çıkmıştır:²⁶⁶

- Bölgelere göre kadınların okullaşma oranlarında büyük farklılıklar görülmektedir.
- Kadınların işgücü piyasalarına katılımlarının, öğrenim düzeylerine bağlı olarak arttığı ortaya çıkmaktadır. Bu saptama ilkokul düzeyinin üstündeki öğrenim düzeylerinde daha çarpıcı olarak görülmektedir. Kadının işgücüne katılımındaki düşüş bu bağlam içinde açıklanabilir. İnsan sermayesinin çok düşük düzeyde bulunduğu bir anda tarımdan sanayiye hızlı bir yapısal geçişle yüz yüze gelindiğinden, kadınlar bir sektörden diğerine yumuşak geçiş yapamamışlar ve işgücünün dışında kalmışlardır. En iyi durumda emeklerinin düşük değerlendirildiği enformel sektöre girmişlerdir. Ülkemizde son yıllarda yaşananlar, yapısal değişimin kadınlar üzerinde olumsuz etkilerinin olduğuna işaret etmektedir.

²⁶⁵ Efes Pilsen, s. 41.

²⁶⁶ Eyüboğlu, s.39.

Ekonomik gerilemenin büyük ölçüde kadınların işlerini kaybetmelerine neden olduğu anlaşılmıştır. Çünkü işverenlerin ilk tercihleri erkekleri istihdam etmek olduğundan; ekonomik nedenlerle çalışanların sayılarında bir azaltmaya gidilen kadınlar olmaktadır ve bunda vasıfsız işgücü olmalarının da payı büyüktür.

- İşgücü piyasalarının katılaşması, erkeklerin istihdamı açısından öğrenim düzeyinin önemini artırmıştır. İşgücü talebinin erkekler lehine değişmesinin bir sonucu olarak, üniversite hariç diğer tüm öğrenim düzeyleri kadınların işgücü piyasalarına katılımı yönünden önemini yitirmiş görünmektedir. Bu gözleme karşın, öğrenim düzeyi kadınların işgücü piyasalarına katılımını etkileyen en önemli etmendir ve kadınlarda öğrenim düzeyinin marjinal etkisi daha yüksek çıkmaktadır. Bu bakımdan kadınların işgücü piyasalarına katılımlarını desteklemek için kadın eğitime daha fazla önem verilmelidir.

- Eğitim düzeyinin yükselmesi, buna bağlı olarak işgücü piyasasına katılım emek piyasasında kendiliğinden bir düzelmenin olmasının bir güvencesi değildir. Eğitim düzeyinin kayıtsız şartsız olumlu etki doğurması ancak uzun vadede gerçekleşebilecektir.

Mesleki eğitimin kadınların işgücüne katılımını arttıracığı şüphe götürmez bir gerçektir. Günümüzde iş, bilimsel ve teknolojik gelişmelere dayalı olarak sürekli değişmektedir. Bu değişim mesleki eğitimin amaç, içerik, öğrenme-öğretme stratejileri, süre, kullanılan öğretim araç ve gereçleri, değerlendirme vb. unsurlarını da etkilemektedir. İşin gerçekleştirilmesinde bilgiye dayalı teknik becerilerin oranı artmaktadır. İşin farklılaşması istihdamda cinsiyet farklılığının etkisini azaltmakta, bireyin sahip olduğu mesleki niteliklerin işin gereklerine uygunluğunun ön plana çıkarmaktadır. Başka bir ifade ile kadın işgücünün istihdamı, sahip olduğu mesleki niteliklerin yapacağı işe uyumluluğu ile orantılıdır.

5.5.3. Türkiye’de Enformel Sektör

Türkiye’de enformel sektöre kendine özgü en önemli niteliklerden birini, göç olgusunun, özellikle son yıllarda kadın ve çocuk göçü olarak biçimlenmesi vermektedir. İşgücü arzına yoğun olarak kaynaklık eden kırsal kesimden kadın göçü, kayıt dışı ekonomi içindeki yoğun enformel istihdamla birleştiğinde, makasın iki ucu kesişmekte ve enformel sektör kadınlar açısından yaygınlık kazanmaktadır. Ancak kayıtlı ekonominin yarısı, hatta zaman zaman yarısını da aşan bir boyut ulaştığı ve Türkiye ekonomisine dinamizmini kazandırdığı iddia edilen kayıt dışı sektör hakkında ne yazık ki yeterli sayısal veri bulunmamaktadır.

Kente göçten sonra, kent değerlerine uyum gösterme süreci belli bir zaman aldığından ve göç eden aileler geleneksel ataerkil değerleri görece daha fazla taşıdığından, kadının dışarıda çalışması güç kabul gören bir olgudur. Hane halkı reisinin tek başına getirdiği gelir de haneyi geçindirmeye yetmemektedir. Bunun temel nedeni, ülkenin genel ekonomik sistemi içinde, yalnızca kadın emeğinin değil, vasıfsız erkek emeğinin de ucuz olmasıdır. Bu durumda her ne kadar dile getirilmese de kadının sağlayacağı gelir hane halkı için hayati önem taşımaktadır. Bu bağlamda kadının evden dışarı çıkmadan, varolan egemen değerleri tehdit etmeden evde parça başı iş yapması, en uygun ve kuvvetle olası bir çözüm olarak ortaya çıkmaktadır.

Kayıt dışılığın Türkiye’de bu kadar yüksek olmasının önde gelen nedeni demografik olup, görece yüksek nüfus artışı, düzenlemelerin dışında bulunan tarım sektöründeki yetersiz geçim imkanlarının sonucunda ortaya çıkan iç göç ve göçün doğurduğu işsizlik ile çarpık kentleşme kayıt dışı istihdama ortam hazırlamaktadır. Diğer nedenler şöylece sıralanabilir:

Vergilerin, sosyal güvenlik primlerinin ve yüklerin fazlalığı, sosyal güvenlik sisteminin zayıflığı-maliyete göre, sosyal güvenlik kurumlarının sundukları hizmetlerin yetersizliği, istihdamı geliştirme ve kayıt dışı istihdamın önlenmesi ile ilgili konularda hükümet kuruluşları arasında eşgüdüm eksikliği, istihdam ile eğitim ve öğretim sistemleri arasındaki ilişkinin zayıflığı, uzun süreli işsizlik/eksik istihdam oranlarının

yüksekliği, vasıfsız işçilerin işgücü içindeki payının görece fazlalığı, işgücü piyasasına yeni girenlerin sayısının görece daha hızlı artması, insan kaynaklarının gelişimine yapılan yatırımların yetersizliği, kayıtlı istihdama nasıl girileceği konusunda bilgi ve bilgilendirme yetersizliği, düzenleyici çerçevelerde yetersizlik (denetim yetersizliği, vergi toplama ve izleme sistemlerindeki yetersizlikler, sistem içine alınamama, kayıt sırasında bürokratik işlemlerin fazlalığı, kurallaştırılamamış alanların varlığı), Ödenmeyen prim borçlarına yönelik sık çıkartılan aflar, işçilerin sendikalaşma haklarını yeterince kullanamamaları/özel sektörde sendikaların görece az örgütlü olmaları, işverenlerin kayıt dışı istihdamda düşük işgücü maliyetlerine dayanmaları, alternatif işletme verimliliği hakkında bilgi yetersizliği, enerji ve ham madde maliyetlerinin yüksekliği, düşük verimlilik / küresel rekabet,

Enformel sektöre ilişkin bir diğer nitelik de Türkiye’de küçük ve orta boy işletmelerin (KOBİ’ler) yaygınlığıdır. 1996’da İstanbul’da yapılan bir araştırmada nüfus sayımı verileri ile imalat anketleri arasındaki tutarsızlıktan yola çıkarak küçük işletmelerdeki istihdamın oranının %38 i bulunduğ u ve İstanbul’daki kayıt dışı istihdamın boyutlarının epey büyük olduğ u sonucuna varılmıştır.²⁶⁷

DİE Hane halkı İşgücü Anketine göre ülkemizde istihdam edilenlerin 2003 yılı itibariyle % 52.1’i herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna bağlı değildir, yani kayıt dışı sektörde yer almaktadır. Kayıtdışı istihdamın % 28’i ücretli ve yevmiyeli olarak, % 0,2’si işveren olarak, % 32’si kendi hesabına, % 38’i ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır.²⁶⁸

Evde enformel iş yapan kadınlar, bu faaliyetlerini iş olarak değerlendirmezler ve genellikle kendilerini çalışan kadın saymazlar. Bu işi, geçici bir uğraş, evde boş zamanlarını değerlendirdikleri ev işlerinin bir uzantısı olarak görürler. Kazandıkları parayı da düzensiz, geçici bir yan gelir (cep harçlığı) olarak nitelendirirler.

²⁶⁷ Eraydın ve Erendil, s. 19.

²⁶⁸ Türkiye’de Emek Piyasasında Kadınların Durumu, 2005.

Emek yoğun sanayi kollarında (dokumacılık, tekstil gibi) gizli istihdam, eve iş verme sistemi başat çalışma tarzı haline gelmektedir. İşverenlerin bu sistemden avantajları çeşitlidir. Her şeyden önce, üretilen parça başına yapılan ödeme asgari ücretle işçi çalıştırmanın (özellikle işçinin “dolaysız ücreti” eklenirse maliyetinden çok daha azdır. İşveren eve iş verme yöntemiyle işgücünü esnek bir biçimde kullanabilmektedir. Böylece , özellikle ihracata yönelik sektörlerde işverenler talep dalgalanmalarına dayanıklılık kazanmaktadırlar. Eve iş verme sistemi, işverenleri işyeri kiralama ve sabit maliyetlerden kurtarmaktadır. Buna karşılık işverenler evde enformel iş yapan kadınların üretim sürecini kontrol edip, hızlandıramamaktan yakınmaktadırlar.²⁶⁹

Kadınların kentsel enformel sektörde giderek daha fazla yer almaları başlıca üç nedenle ilişkilendirilebilir. Bunların ilki, ekonomik krizin bir yandan kadınların aile gelirine katkıda bulunmak için çalışmalarını gerektirmesi öte yandan formel sektörde iş bulma olanaklarını kısıtlamasıdır. İkincisi, kadınların (özellikle de kırsal kesimden kente yeni göç etmiş olanların) formel sektörde iş bulabilmek bakımından gerekli öğrenim, bilgi ve beceriden yoksun olmalarıdır. Üçüncüsü, ev işleri ve çocuk bakımı gibi geleneksel sorumlulukların, kadınların formel sektörde çalışabilmeleri için gerekli olan zamanı sınırlandırmasıdır.²⁷⁰

Enformel işlerde çalışan kadınların sayısı hakkında kesin veriler olmamakla birlikte yapılan gözlemler en az formel sektörde istihdam edildikleri sayıda enformel sektörde de bulundukları sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bu izlenimler doğrultusunda, formel sektör dışı kalan kadın emeğinin hem ev içi hem ev dışı enformel yapılarda daha çok kullanılacağı çıkarı yapılabilir. Kadınların enformel işlerle bağlantıları, geçici olmaktan çıkıp sürekli ve kurumlaşmış bir yapı oluşturma yolundadır. Bu nedenle artık kadın emeğinin kullanılış biçimleri hakkında yeni kavramlaştırmalara ve yeni açılımlara gerek vardır.

Büyük kentlerdeki kadın istihdamının enformel sektör içinde yaşama alanı bulmasında, büyük kentlerin özellikle sanayi sektörünün istihdam açısından yeterli genişleme

²⁶⁹ Eraydın ve Erendil, s.21.

²⁷⁰ Eyüboğlu, s.99.

göstermemesi etkili olmuştur. Kadın işgücü geleneksel faktörlerin de (ataerkil aile yapısı, aile içinde cinsiyete dayalı işbölümü) etkisiyle enformel sektör içinde çalışmaya aday olmuştur. Özellikle sanayi sektöründe kadın işgücü için yeterli istihdam olanaklarının yaratılamayışı, enformel sektörün ağırlığını daha da arttırmıştır. Öte yandan enformel sektörün ucuz işgücüne duyduğu gereksinim kentteki vasıfsız kadınların bu sektör içinde iş bulabilmelerini kolaylaştırmıştır.

Bunun yanı sıra, sanayinin yapısı da büyük kentlerde enformel sektöre iş imkanı sağlayıcı bir işleyişi sürdürmüştür. Özellikle fason üretim adı altında yan kuruluşlara yaptırılan işlerin bir bölümü kadınların evlerinde bu işleri yapmalarına olanak sağlayıcı olmuştur. DİE Hane halkı İşgücü Anketleri Ekim 1994 sonuçlarına göre, bütün Türkiye’de kentsel kesimde istihdam edilen 1.542.000 kadının %8.2’sini oluşturan 127.000’i evde çalışmaktaydı.²⁷¹ Bu çerçevede özellikle kentsel yapı içinde yaşanan krizlerin sanayi sektörüne işgücü açısından taşıdığı daraltıcı nitelikler, kadın işgücünün bu alanda daha yoğun olarak kullanılmasını da sağlamıştır.

1990 sonrası işgücünün sektör ve cinsiyete dayalı ayrımına bakıldığında, sanayi ve hizmetlerde kadın ve erkek işgücünün oransal dağılımında ciddi farklılıklar göze çarpar. Kadınların hizmetler sektörü içindeki payı son 35 yıl içinde %1.9’dan %11’e, erkeklerin payı ise %23.7’den %35.2’ye yükselmiştir. Bu veriler kadınların istihdam içinde genel olarak hizmetler sektöründe erkekler aleyhine bir genişleme gösterdiğine işaret etmektedir. Bu dengesizliğin yanı sıra zaman içinde kadınların işgücü içindeki payı daha da azalmıştır; 1955’te %43 olan bu pay, 1990’a gelindiğinde %36’ya inmiştir.²⁷²

Kadınlar ile ilgili pozitif ayrımcılık yapılması doğal ise de, bugünkü vahşi rekabet ortamında özellikle dünya ekonomisinde henüz etkisini kaybetmemiş ekonominin globalleşme felsefesine boğulmuş olduğu sistem içinde çalışmaya çalışan işverene, kadını koruma amacına yönelik olarak, sosyolojik gelişme adına, kadın işçi istihdam etmeye zorlamak nasıl mümkün olacaktır? Yatırımcının üreticinin hayatta kalabilmek için savaş verdiğini, ticarinde ulusal veya uluslar arası yaptığı sözleşme hükümlerine

²⁷¹ DİE Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları Ekim 1994, Ankara.

²⁷² Ecevit, **Kentsel Üretim Sürecinde Kadın Emeğinin Konumu ve Değişen Biçimleri**, s.118.

uymak için ve süresinde taahhütlerini yerine getirmek ve cezalara muhatap olmamak durumunda bulunduğunu unutmamak gerekir. Enerji kesintileri, tabii afetler, grevler lokavtlar, olağanüstü hal durumları kolay göğüslenecek konular değildir. Kredilerin geri ödenmesi, bir günlük gecikme halinde dahi işletmelerin iflasla karşılaştığını bilmek ve işverenlerin sözleşmesel zorunluluklarından kaynaklanan ağır yükümlülüklerinin, vergi sistemindeki bozuklukların, niteliksiz işçilikten kaynaklanan kayıplarının, çalışma sürelerindeki kayıpların neden olduğu maliyet artışlarına, bir de iş kazası ve meslek hastalığı nedeniyle S.S.K. kanununda sistemin kara lekesi primli rejimin felsefesine aykırı olan ve uygulamasının iş kazası ve meslek hastalıklarını önleyici bir yararı da görülmemiş bulunan, işverenin sorumluluğunu düzenleyen 26. maddesindeki rücu kurumunun Yargıtay İçtihatları ile adaletten ve objektiflikten uzak devletçi zihniyetle ve kanun metnine sadık olmayan uygulamaları nedeniyle vuku bulan yükü eklersek, Türkiye’de bir de maliyeti çok yüksek olan kadın işçileri istihdam etmekle giderlerinin artmasını işverenin istemeyeceği açıktır. Tüm bunlar, neden kayıtlı ekonomide kadın istihdamının beklenenden fazla olamadığını göstermektedir.

Neoliberal ekonomi politikalarının ortaya çıkardığı bir üretim biçimi olarak ev eksenli üretim, formal emek piyasasından dışlanan kadın işgücünün istihdam edildiği bir alan olmuştur. Ev eksenli çalışanların önemli bir bölümü kadındır ve bu durum sadece Türkiye’ye özgü değildir; başta “gelişmekte olan ülkeler” olmak üzere tüm dünyada ev eksenli çalışanların büyük bir bölümünü kadınlar oluşturmaktadır. Özellikle “gelişmekte olan ülkelerde” ev eksenli çalışanların büyük çoğunluğunu kadınların oluşturmasının belli başlı nedenleri ise kadın işgücünün ucuzluğu, eğitim düzeyinin düşüklüğü, kadınların dışarıda çalışması önündeki ataerkil engellerdir. Zaten öncelikli yeri ev ve öncelikli görev ve sorumluluğu ailenin ihtiyaçlarını karşılamak olarak tanımlanan kadın için ev eksenli çalışma bu zorunluluklarla örtüşmektedir.

Kadınlar aile/eş baskısı, eğitimsizlik, çocuklarını bırakacak yerinin olmaması, hane içi işbölümünün olmaması gibi nedenlerle formal emek piyasasına dahil olamazken ev eksenli üretim kadınların çalışması önündeki bu engellerin üstünden atlayarak kadınları emek piyasasına dahil etmiştir. Dolayısıyla üzerinden atlanan bu engeller bu süreçte değişip dönüşmemiştir; ev eksenli işle birlikte varlıklarını sürdürmektedirler. Ev eksenli

alışan kadınlar hem cinsiyetçi işbölümünün kadına biçtiğı rolleri üstlenmekte ve toplumsal rollerinden kaynaklı sorumluluklarını sürdürmekte hem de üretim sürecine dahil olabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında ev eksenli çalışma kadının üzerindeki yükü artırmıştır.

Ancak diğerk taraftan ev eksenli çalışma yer yer kadınlar tarafından yine aynı sebeple, ev işlerini engellemediğı için, tercih edilen bir çalışma biçimi olabilmektedir. Ev eksenli çalışan kadınlar kendilerini “alışıyor” olarak tanımlamamaktadırlar ve dolayısıyla ev eksenli çalışma kadınlar için hem emekleri ile kurdukları ilişkiyi hem de ev içi cinsiyetçi işbölümünü değıştirecek bir araç olma potansiyeline henüz sahip değıldir. Parça başı ücretlerin düşük oluşu, paranın zamanında, düzenli ve tam alınamaması, ufak parçalar halinde ele geçmesi kazanılan paranın kullanım alanlarını sınırlamaktadır. Genellikle kadının kazandığı para hanenin giderleri içine katılmaktadır. Kadın, kazandığı para üzerinde herhangi bir tasarrufta bulunmamaktadır. Bunda kadının çalışması ve para kazanmasındaki asıl amacının kendi ihtiyaçlarını karşılamak değıl haneye ek gelir sağlamak olmasının da etkisi vardır.

Ev eksenli çalışmanın birkaç biçimine rastlanmaktadır. Birincisi sipariş üzerine ve/ ve ya kendi hesabına çalışmaktır. İkinci biçim ise genellikle bir aracıya, taşerona bağılı olarak parça başı ücret esasıyla çalışmaktır. Ev eksenli üretim sürecinde kadınların günlük işlerinde ve hane içi işbölümünde önemli bir değışiklikler olmamıştır. Kayda değer tek değışim kız çocuklarının ev işlerini büyük oranda devralmasıdır ancak bu da toplumsal cinsiyet rollerini ve cinsiyetçi işbölümünü değıştiren değıl pekiştiren ve sürdüren bir değışim olduğundan olumlu olarak değılendirilemeyecek bir sonuçtur. Hanenin erkekleri ev eksenli üretim sürecinde ev işlerini paylaşmamaktadır. Ev eksenli üretim, kadınların ev işlerinin arasında veya kendilerine kalan boş zamanlarda, yani ev işlerinden sonra yaptıkları bir iştir. Kadınlar kendileri için ev eksenli çalışabilmek için zamanı, ev işlerinin yapımını, kimi zaman hızlandırarak kimi zaman erteleyerek yaratmaktadırlar ya da kendilerinin olan uyku zamanından vazgeçerek parça başı iş yapabilmek için olanak yaratmaktadırlar. Kadınlar ev eksenli üretimi ancak günü yeniden planlayarak, zamanı ev ve el işi arasında yeniden paylaşarak gerçekleştirebilmektedirler. Ev eksenli üretim sürecinin hane içi işbölümünü yeniden

örgütlenmemesi kadınlar açısından olumsuz bir sonuçtur ancak diğer taraftan bu olumsuzluk kadınlar açısından olumlu olabilecek başka sonuçlar da doğurmaktadır. Ev işlerinin tümünün kadınlar tarafından yapılmaya devam etmesi kadınların ev ve el işine ayırdıkları zamanı hesaplayarak fark etmelerine ve dolayısıyla kadının farkındalık düzeyinin artmasına neden olmaktadır. Bu ev eksenli üretim sürecinde ortaya çıkan ve kadınlar kendi cinsiyet kimlikleri ile kurdukları ilişki açısından olumlu bir sonuçtur.²⁷³

5.6. Sendikal Faaliyetlere Katılım

Ülkemizde sendikal örgütlenme oranı kadın çalışanlar arasında oldukça düşüktür. Üstelik kamu kesiminde çalışanların toplu sözleşmeli, grevli sendikal hak ve özgürlükleri önündeki engeller de sürmektedir. Kamu reformu altında hedeflenen yasal düzenlemeler, kamu hizmetlerini ticarileştirirken; kamudaki çalışma yaşamını da esnekleştirecektir. Bu düzenlemeler kamu çalışanlarının özellikle de kadınların başta iş güvenceleri olmak üzere birçok haklarını yok edecek; toplu sözleşme yerine bireysel sözleşmeleri öne çıkaracak ve güvencesiz, esnek çalışma biçimlerini dayatacaktır. Ülkemizde 1990'lı yıllardan sonra “işçi” statüsünde çalışanlara tanınan örgütlenme hakkı kamu çalışanlarını da kapsar şekilde genişletilmiş olsa da, ülkemizde sendikal harekete bakıldığında, kamu sektörü ağırlıklı bir örgüt yapısına sahip olan işçi sendikalarının özel sektörde etkin olamadığı görülmektedir. Özel sektörde örgütlenme önünde herhangi bir yasal engel olmamakla birlikte, kimi işverenlerin negatif tutumu örgütlenme önünde güçlük yaratmaktadır. Bunun yanında sendikalı kadın işçi sayısı oldukça azdır; bunun en büyük nedeni kadınların önemli kısmının kayıt dışı işlerde çalışıyor olmalarıdır. Sendikalı kadınlar ise kadın sorununa karşı duyarsız sendikal yapılarda kendilerini ifade etme mekanizmalarından yoksun bırakılmaktadırlar. 1990 yılı sonrası kurulan kamu çalışanları sendikaları da kadın üyelerinin yetersiz temsillerinin yanı sıra toplu-iş sözleşmesi ve grev hakkında yoksun oldukları için kadın üyelerine ilişkin somut iyileştirmeler sağlayamamaktadırlar. .

²⁷³ Ebru Moçoş, “Ev Eksenli Çalışma ve Yeniden Örgütlenen Geleneksel İlişkiler” Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2004.
<http://www.sendikanet.org/tr/modules/news/article.php?storyid=176>, (24 Şubat 2006)

Sendikalar erkek egemen yapıya sahiptir, bu bağlamda sendikal politikalar cinsiyet farklılığından kaynaklanan sorunları göz ardı etmektedir. Bir çok sendikanın üye dağılımları bile cinsiyet temelinde ayrışmamıştır. Bu nedenle sendikalı kadın sayısına ait bilgiler de güvenilir değildir. Sendikalar üyelerin temel hak ve menfaatlerinin geliştirilmesi ve korunması gerektiğinden hareketle kadın üyelerin iş ilişkisinde cinsiyet özellikleri gereği farklı tanımlanmaları ve bu farklılığın gözetilmesi karşısında tutucu davranmaktadırlar. Bu nedenle toplu-iş sözleşmelerinde kadın çalışanların sorunları dile getirilmemektedir. Kadın komiteleri kurulmamakta ya da kurulanlar yetki kısıtlaması içinde faaliyet göstermekte, kadın üyeleri hedef alan eğitim seminerleri yaygınlaştırılmamaktadır. Sendikal etkinlikler kadınların ev içindeki sorumlulukları göz ardı edilerek oluşturulmakta, iş kolu düzeyinde kadın politikaları geliştirilmemekte, kadın çalışan sorunu daha çok konfederasyonlar düzeyinde ele alınmaktadır.

Sendikalarda kadınlar daha çok işyeri temsilcisi düzeyinde temsil edilmektedir. Şube ve genel merkez yöneticileri düzeyinde sendikacı kadın sayısı çok azdır. Kadınların yoğun olduğu iş kollarında da bu durum aynıdır. Üst düzey karar mekanizmalarında yer alan kadın sendikacılar da daha çok sosyal işleri düzenleyen ve etki alanlarının kısıtlı olduğu görevlerde yer almaktadırlar. Kadınları teşvik edici kota, sandalye ayrılması gibi olumlu destek politikaları uygulayan sendika yoktur.

Kadınların işgücüne katılım oranının düşüklüğü, esnek çalışma, kadının asli görevinin annelik ve ev içi sorumluluklar olarak görülmesi, eğitim olanaklarından yeterince yararlanamamaları vb genel engeller kadınların sendikal katılımını olumsuz yönde etkilemektedir. Bunların yanı sıra sendikal örgütlenmenin kadınlar göz ardı edilerek oluşturulması; sendikal etkinliklerin/toplantıların düzenleniş biçimi, sendikal ortamlarda kullanılan dil, siyaset yapma tarzı, sendikal mekanlar, geleneksel yargıların sendikalarda da devam etmesi kadınları sendikalardan uzaklaştırmaktadır. Buradan yola çıkarak kadınlar sendikaya üye olsalar bile, sendikaların karar ve yönetim organlarında yer almamakta/alamamakta böylelikle de sendikalar erkek egemen yapılar olmaya devam etmektedir.

KESK’e bağlı sendikalarda kadın üye oranı, şube ve genel merkez yönetimlerinde kadınların bulunma oranına bakarak bir örnek verilirse oluşacak tablo aşağıdaki gibidir:

Tablo 34
KESK’e Bağlı Sendikalarda Kadın Üye Oranı, şube ve Genel Merkez
Yönetimlerinde Kadınların Bulunma Oranı

	Üye Oranı (%)	şubedeki Kadın Yönetici Oranı (%)	Merkezdeki Kadın Yönetici Oranı (%)
KESK	37	-	14
SES	54	32	57
EğİTİMSEN	41	21	14
BES	39	14	29
TÜMBELSEN	23	7	14
HABERSEN	23	8	0
KÜLTÜR SANAT-SEN	30	29	0
ESM	22	14	20
YAPI YOL-SEN	21	8	11
TARIM ORKAM-SEN	13	10	0
BTS	8	4	0

Kaynak: KESK Sendikal Örgütlenme Olumlu Eylem ve Güçlendirme Politikaları Sonuç Raporu, 2005.

<http://www.kesk.org.tr/kesk.asp?savfa=kadinvazi&id=29>

Tablo 34’den görüldüğü gibi KESK içinde kadın oranı yüksek olmasına rağmen kadınlar yönetim mekanizmalarında yeterince temsil edilememektedirler. Kadınların sendika içindeki konumları iş gücü ve ev yaşamlarındaki konumlarının da devamı niteliğindedir.

5.7. Kadın İşgücünde Ücretli Çalışma ve Kendi Hesabına Çalışma

Nisan 1994’te yapılan bir araştırma kentsel kesimde çalışan kadınların %64’ünün ücretli çalıştığını, kırsal kesimde bu oranın %8 olduğunu göstermektedir. Bunun nedeni kırsal kesim kadınlarının ücretsiz aile işçisi olmalarıdır. (%83) Çalışan kadınların öğrenim düzeyleri incelendiğinde ortalama eğitim düzeyi alındığında, en eğitimli grubun ücretli kadınlar olduğu görülmektedir. Ücretli kadınların %49’u lise veya üniversite mezunudur. Bu göstergeler, çalışan kadınların hem eğitimli hem de (belki) yüksek

yetenekli bir grup olduğunu ortaya koymaktadır. Kadınları ücretli iş tutma olasılığı üzerine eğitimin etkisi erkeklerinkine göre daha yüksektir. Yani kadınlarda eğitim düzeyi yükseldikçe işgücüne katılma oranı artmaktadır. Ayrıca kadın ücretlilerin kazançları, erkeklerinkine göre eğitime karşı daha duyarlı bulunmuştur. İlkokul ve lise eğitimlerinin getirisi ücretli kadınlarda, ücretli erkeklere göre daha yüksek ama; diğer eğitim düzeylerinden daha düşüktür.

Ülkemizde kendi hesabına çalışma, işgücü içinde ücretli istihdama göre, her zaman daha geniş bir yer kaplamıştır. Gelişmiş ülkelerde ise ücretli işgücü daha geniştir. Ancak 1970'ten sonra yaşanan kriz, mal ve hizmet piyasalarında önemli sarsıntılar yaratmıştır. Bunun yanında esnek üretim sistemlerinin devreye girmesiyle ücretli çalışmada köklü değişiklikler olmuştur. Gelişmiş ülkeler söz konusu gelişmelerin etkisiyle, ücretli çalışmadan kendi kendini istihdama yönelmiştir. Türkiye'de kendi hesabına çalışmada, erkeklerin oranı 1955'teki %44'lük oranından, 1990 yılında %31'e düşmüştür. Buna karşılık, doğal olarak ücretli çalışan erkeklerin oranı aynı yıllar sırasıyla %21 ve %50 olmuştur.²⁷⁴

Çalışan kadın nüfusunda da değişimler gözlemlenmektedir. 1950'den sonra, kadının işgücü piyasasına katılımına koşut olarak gerek kendi hesabına çalışmada, gerekse ücretli işgücüne katılımda artışlar olmuştur. Yalnız “ücretsiz aile işçisi” olarak çalışan grup azalma göstermiştir.

Ücretli çalışan kadınların oranı 1950'de %32 iken, bu oran 1990'da %17.71 olmuştur. Kendi hesabına çalışan kadınların oranı ise aynı yıllar için sırasıyla %4.7 ve %7.29'dur. Bu göstergeler, kadınların ev kadınlığından ve ücretsiz aile işçiliğinden ücretli çalışma alanlarına kaydıklarını göstermektedir.

²⁷⁴ Eyüboğlu, s. 98.

6. SONUÇ

Gelişmiş, gelişmemiş tüm ekonomilerde işletmelerin hedefinin gittikçe artan oranda işgücü maliyetlerinin düşürülmesine yöneldiği ve bu amaçla, üretim sürecinde ve emek piyasasında “esnekleşmenin” yeni sermaye birikim biçimi olarak ortaya çıktığı ileri sürülmektedir. Bu aşamada kadın istihdamı önemli bir rol oynamaktadır. Aile içi sorumlulukları nedeniyle kadınların emek piyasasıyla ilişkileri zaten hep *esnek* bir yapı sergilediği için yeni üretim örgütlenmeleri kadınların bu konumundan yararlanmakta ve esnekleştirmeye çalıştıkları yapı içinde gittikçe artan oranda kadın istihdam etmektedirler. Günümüzde kadın istihdamı sorunu hem ekonomik hem de sosyal çok boyutlu bir sorundur bu nedenle küreselleşmenin dünya çapında kadın emeği üzerindeki etkileri ve Türkiye’nin konumu incelenmeye çalışılmıştır.

Kapitalist üretim süreçlerindeki dönüşümün kadın emeğine ne şekilde etki ettiğini daha iyi açıklayabilmek için ikinci bölümde kapitalizmin başlangıcından itibaren emek ile etkileşimini analiz edilmiştir. İkinci bölümde, üretim yapısındaki değişimler ve aşamalardan bahsedilerek günümüzde bu dönüşümler kadın emeği ile ilişkilendirilmiştir. Emek sermaye kadar hareketli olmasa da, emek piyasasının bazı öncü sektörleri – teknoloji ve iletişim- zaten birleşik emek piyasasının bir parçası haline gelmiş konumdadırlar. Bilişim teknolojisindeki hızlı gelişimler hizmet ve imalat sanayi sektörlerinde niteliksiz iş gücünün tasfiyesine yol açmaktadır ve bu durumdan daha çok kadınların zarar görmesi beklenmektedir. Elle imalatın yerine zihinle imalat almasıyla yeni emek gücünün yetiştirilmesinde eğitimin rolünü öne çıkarmıştır. Yüksek eğitilmiş nitelikleri yeni emek gücüne daha fazla oranda pazarlık gücü kazandırmaktadır. Yeni emek gücünün en çarpıcı niteliği, onun eskisiyle kıyaslanmayacak kadar eğitilmiş düzeyidir. Özetlemek gerekirse, çok işlevlilik, yüksek eğitim düzeyi, belli bir yere bağlı olma zorunda kalmama, hiyerarşik düzenlemelerden kurtulma, kafa ve kol emeğini birleştirme, yaratıcılık gibi özellikler yeni emek gücünün nitelikleri arasında sayılmaktadır. Üstün vasıflı işçiler için küresel pazarın mevcut olduğu bilinmektedir. Oysa vasıfsız emeğin pazarı yereldir ve ona diğer kapılar kapalıdır. Böylece meslek grupları içerisinde becerisizlerin azaldığı, buna karşın orta ve üst düzey becerili olanların direk arttığı ters piramit görünümünde bir yapı ortaya çıkmaktadır.

İkinci bölümde, emek örgütlenme biçimlerinin gelişimi ve sonucunda ulaşılan esnek üretim sistemi ve enformel ekonomiye değinilerek küresel anlamda emek sürecinin ulaştığı son noktadan bahsedilmiştir. İşlevsel esnekliğin özellikle mesleki güvence, sayısal esnekliğin ise özellikle istihdam ve emek piyasası güvencesi üzerinde olumsuz etkide bulunduğu tespit edilmiştir. Bugün özellikle ucuz emek gücü kullanan gelişmekte olan ülkelere aktarılan emek yoğun sektörlerde, merkez ülkeler içinde ücretlerin düşürülmesi önemli bir rekabet unsuru olarak öne çıkmaktadır. Bunun yolu ise özellikle düzensiz istihdam biçimleri için ücret esnekliği olmaktadır.

Kadınlar enformel sektörde ev içinde geçici ve kısmi süreli işlerde çalışmanın potansiyel adaylarıdır. Enformel sektörde çalışanların statüleri ve konumları toplumsal ilişkilerden bağımsız değildir. Dolayısıyla kadınların toplum içerisindeki genel konumları, enformel iş hayatında da etkisini göstermektedir. Enformel sektörde işgücü “düşük vasıflı işçi” genel kategorisi altına sokulabilir. Enformel sektör çalışanları, formel sektörde çalışanlara göre daha düşük ücretlerde, çok daha az sosyal yardım alarak, daha kötü iş koşullarında, iş güvencesinden yoksun çalışmaktadırlar. Bunun nedeni, bütün bunların onların emek piyasasına girmesinin önkoşulunu oluşturmasıdır. Kadınların enformel sektörde istihdam edilmeleri emeklerinin “farklı” tanımlanmasını pekiştirmektedir. Bu bağlamda (enformel) emek piyasasına girmeleri, kadınların üretimindeki konumunu güçlendirmekten çok zayıflatmaktadır. Enformelleşmenin getirdiği eşitsizlik, güvencesizlik, eğretilik ve yoksulluğu en ağır biçimde yaşayan kadın işgücü olmuştur.

Üçüncü bölümde iktisat kuramının kadın emeğine bakış açısı ve farklı yaklaşımlar ele alınarak geleneksel yaklaşımların konuyu açıklamakta yetersiz kaldığı tespit edilmiştir. Bilindiği gibi kadınlar tarafından “ev işleri”ne harcanan ev içi emek kullanım değerine sahip olmakla birlikte; değişim değerine sahip sayılmamaktadır. Bunun sonucu olarak, erkek işgücünün ve toplumun yeniden üretimi açısından büyük önem taşımasına karşın; ev işlerinde harcadığı emek ulusal gelir hesaplarında yer almamaktadır. Kendine yeterli tarım işletmelerinde olduğu gibi; kentte de küçük girişimcilikte ve enformel sektörde kadınlar evlerinde veya işyerlerinde parasal karşılığı olan üretimde bulunmaktadır.

Fakat bu üretim etkinlikleri ulusal hesaplarda ya hiç yer almamakta veya çok az yer almaktadır. Küresel kapitalizm için iktisaden önem taşımayan ev işleri ve çocuk bakımını üstlenen milyonlarca kadının sosyal refahı da kapitalist küreselleşme sürecinde gündem dışına itildiği vurgulanarak günümüzde kadın istihdamının incelenmesinde yeni boyutlara ve kavramlara gerek olduğu açıklanmıştır.

Üretim biçimindeki yeni gelişmelerin emek üzerinde küresel yansımaları dördüncü bölümde detaylı incelenerek ve kadın işgücüne odaklanarak günümüze dek istatistiklerle ve örneklerle açıklanmıştır. Küreselleşmenin bugünün işgücü sınırlarını değiştirdiği ve küresel emek piyasasının oluşturulmasına doğru bir eğilimin arttığı bir gerçektir. Sermaye, kadın emeğinin bol, ucuz ve örgütsüz olduğu coğrafyalara doğru akmıştır. Fakat özelleştirme politikaları ve üretim süreçlerinin parçalanması çok sayıda kadını kayıt dışı sektörde çalışmak zorunda bırakmaktadır. Dünyada kadınların işgücü piyasalarında ikinci konumda ve geçici olarak görülmesinin en önemli nedenlerinden biri olarak vasıfsız işgücü niteliği göze çarpsa da bu süreci besleyen iktisadi faktörler ve toplumsal cinsiyet rolleri de önemli yer teşkil etmektedir. Emek piyasası ve kadınlar konusu iki önemli çerçevede incelenebilir. Bunlardan ilki piyasanın kadını nasıl konumlandığı ve belirlediğidir. Var olan cinsiyet ayrımına dayalı işbölümü; eşit ise eşit ücret ilkesinin geçerli olmaması kadınların mesleki yükselme imkanlarının sınırlılığı ekonomik kriz ve kalkınma dönemlerinin kadının emek piyasasındaki konumunu nasıl belirlediği kente göçün etkileri, sendikalara katılım, sigortalı olup olmama, bekar veya evli oluşun piyasa tarafından değerlendiriliş biçimi, kadının emek piyasasına katılımını ve bu piyasadaki yerini belirlemektedir. İkincisi ise kadınların kendi konumlarını kendilerini nasıl değerlendirdikleri, onların çalışma, üretim, iş ve ev yaşamı hakkındaki görüş ve tanımları, özel alan içinde bulundukları ilişkiler ağına yaklaşımlarından oluşmaktadır. Hemen belirtmek gerekir ki analiz açısından bu iki kategorinin parçaları birbirini destekleyen, besleyen ve yeniden üreten etkenlerdir. Dolayısıyla piyasa ekonomisi ve ataerkil düzenin kesişen çıkarları kadınların konumunun değişmemesinde belirleyici faktördür. 1970 ve 1980’lerde işletmelerin esnekleşme sürecine girmeleri kadın çalışan oranının artmasına yol açtığını saptamaktadır. Ancak bu durumun kadınların istihdamının her alanda genişlemesi anlamına gelmediği, bazı geleneksel olarak erkeklerin hakim olduğu işler ortadan

kalkarken, geleneksel olarak kadınların istihdam edildiği işlerde artış olduğu ileri sürülmektedir. Dolayısıyla genelde kadın çalışan sayısı artmasına rağmen iş gücü piyasasının hala yüksek oranda katmanlar sergilediği, kadın istihdamının toplumsal cinsiyet ilişkileri ve temelinde şekillenmiş stereotip iş alanları ile sınırlı kaldığı vurgulanmaktadır. Görüldüğü gibi gelişmiş ülkelerde de kadın çalışan sayısında gözlenen artış emek piyasasındaki toplumsal cinsiyetçi yapıyı çözmeye yönelik olarak gelişmemektedir. Genel olarak emek piyasasında kadınlar daha çok statüsü ve geliri düşük “kadın” işlerine hap solmuşlardır. Bunun altında yatan en önemli etkenlerden biri ise, hem kadının bizzat kendi emeğini hem de piyasanın kadının emeğini tanımlayış biçimidir.

Küreselleşme kadınlara daha çok iş alanı açmış olmakla birlikte istihdamdaki artış, çalışma koşullarının kötüleşmesiyle paralel gitmektedir. Hizmet sektöründe artık daha çok kadın çalışıyor olsa da bunların büyük çoğunluğu daha az beceri gerektiren işleri yapmaktadır. Özellikle ihracata yönelik üretim yapan büyük firmalar, işgücü maliyetlerini düşürmek için işi parçalara bölüp merkezde küçük bir çekirdek işgücü barındırırken, işin büyük kısmını küçük atölyelerde ya da evlerde çalışan kadınlara yaptırmaktadırlar.

Beşinci bölümde Türkiye’nin kapitalist üretim sürecindeki tarihsel analizi yapılarak dünyada yaşanan dönüşümlerin Türkiye’de uzantısının olup olmadığı tartışılmıştır. Küreselleşme sürecinde, dünyada olduğu gibi Türkiye’de de işgücü maliyetlerini asgari düzeylerde tutabilmenin en önemli araçlarından biri de kadın işgücünün piyasaya katılımının artırılmasıdır. Kadınların işgücüne katılımlarındaki artış sadece kayıtlı sektörlerde değil, aynı zamanda hem ücretli hem de ücretsiz olarak kayıt dışı sektörde de yoğunlaşmaktadır. Küresel düzeyde üretim, ihracata dayalı büyüme stratejileri, artan rekabet baskıları ve istihdam ilişkisinin değişerek daha esnekleşmesi gibi etkenler kadınların işgücüne katılımını ve dolayısıyla istihdamını artırmaktadır. Küresel düzeyde üretim, ihracata dayalı büyüme stratejileri, artan rekabet baskıları ve istihdam ilişkisinin değişerek daha esnekleşmesi gibi etkenler kadınların işgücüne katılımını ve dolayısıyla istihdamını artırmaktadır. İşgücüne katılan kadın sayısındaki artış 'istihdamın kadınlaşması' olarak nitelenir, Ülkemizde ise 1980 yılından başlayarak uygulamaya

konulan uluslar arası piyasalara entegrasyon politikaları sonucunda, ekonomimizin çeşitli yönleriyle dışa açılmasına ve ihracatımızın önemli ölçüde artmasına rağmen, kadın istihdamı konusunda, benzer politikalar uygulayan ülkelerde izlenen dönüşüme paralel bir süreç yaşanmadığı görülmektedir. Yapılan araştırmalar neticesinde Türkiye’de tarım dışı kadın işgücünde görülen artışın istihdamın kadınlaşmasına yol açacak ölçüde olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak, bu noktada genel olarak Türkiye’de kadın işgücüne katılım oranının özellikle gelişmiş ülkelerle mukayesesi yapıldığında, düşük oluşunun sebepleri hakkında durulması gerekmektedir. Dolayısıyla kadın işgücü arzını etkileyen çeşitli değişkenleri ve bunların nispi önemlerini belirleme zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu değişkenler ekonomik oldukları kadar kültürel ve sosyaldirler.

Genel bir değerlendirme yaparsak; kadınların emek piyasasına katılma biçimlerini oldukça etkin bir role sahip olmasına rağmen sadece var olan egemen ataerkil ilişkiler belirlememekte, ekonomik yapının da bunda önemli bir payı olmaktadır.

Türkiye’de kadın işgücünün (tarım dışı) katılma oranının çok düşük olmasının en önemli nedenlerinden birisi de, bir yandan temel değişken olan işin geliri ile ev ve çocuk bakımı gideri arasındaki farkın ortalama olarak düşük kalması, diğer yandan da kadını ücretli işe yönltecek asgari farkın kültürel nedenlerle halen yüksek olmasıdır.

Yıllar itibariyle sürekli azalan işgücüne katılım oranının düşüklüğünün çeşitli nedenleri vardır. Bunlar yüksek nüfus artışı, ataerkil zihniyet yapısı, yeteri kadar iş imkanı yaratılmaması, kayıt dışı ve enformel sektörün varlığı ve eğitimsizlik olarak sıralanabilir.

Eğitim düzeyi düştükçe kadınların katılım oranı Türkiye’de gelişmiş ülkelere kıyasla çok düşüktür.

Kısaca, kadınların çalışma hayatına katılımı sağlanamamış, çağdaş anlamda ücretli çalışma yaygınlaşamamıştır. Kırsal kesim ve kayıt dışı sektör temel istihdam alanları olmaya devam etmektedir.

Türkiye’de kadınlar, 2001 krizindeki hızlı yoksullaşmayı telafi için işgücü olarak piyasaya çıkmaya niyet ettikleri anda, karşılarında işsizliği görüp evlerine dönmüşlerdir. O nedenle emek piyasasının Türkiye’de kadınlaşması tespiti son yıllar göz önünde bulundurulduğunda pek yerinde olmayacaktır. 2000 ve sonrasında emek piyasası eskisine göre daha erkekleşmiş ve kadınlara alan bırakmamıştır AB’ye uyum sürecinin de etkisiyle hukuki altyapı çağdaş ölçülerde olmasına rağmen, bugün kadınların durumu ülkemiz genelinde parçalı bir yapı göstermektedir. Dünyayla rekabet edebilecek bir bölümün yanı sıra, hedeflerin uzağında geniş bir kadın kitlesinin var olduğu, kazanımların yaygınlaşamadığı dikkati çekmektedir.

Toplumda erkek işi- kadın işi ayrımını ortadan kaldırıcı sosyo- kültürel bir çabanın önemi de açıktır. Bu anlamda kadınlara çalışma hayatında her türlü cinsiyet ayrımcı mücadeleyi önleyecek, fırsat eşitliği sağlayacak yasal tedbirlerin ve düzenlemelerin yapılması gerekecektir. Diğer yandan, kadınların işgücü piyasasındaki göreceli konumlarını sürekli olarak ülke gündeminde tutacak kurumsal düzenlemelere ihtiyaç bulunmaktadır. Bu kurumsal düzenlemeler, bir yandan kadınların konumunu ayrıntılı bir biçimde sergileyecek araştırmaları desteklerken, diğer yandan da kamu ve özel kurumların kadınlara yönelik politikalar oluşturmalarına katkıda bulunmalıdırlar. Bu anlamda sendikalara kadınların özgül konumlarını kavramaları ve politikalar oluşturmaları için destek verilebilir.

Özellikle gelişmekte olan merkezler açısından ele alacak olursak, bu merkezlerde daha çok küçük işletmelerin bulunduğu görülmektedir. Küçük işletmelerin büyük bir bölümünün kayıt dışı koşullarda faaliyet göstermesi, düşük ücret ve kötü çalışma koşulları sunması bu tür işletmelerin kadın işgücü açısından özel olarak değerlendirilmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu nedenle, özellikle devletin aktif istihdam politikaları çerçevesinde bu işletmelere yönelik olarak yeni stratejiler geliştirmesi gerekmektedir. Bu stratejilerin dayanak noktasını, kadın işgücünün işgücü piyasasındaki ve çalışma hayatındaki eşitsiz konumunu göz önünde bulundurarak erkeklerle eşit düzeye çıkarmak düşüncesi oluşturmalıdır.

Kadın işçilerin esnek çalışma sistemi içinde çalıştırılmalarını beklemek ancak geçici bir çözüm olabilir. Çünkü kadın işçi istihdamında esnek çalışmada da maliyet artışı söz

konusu olacaktır. Esnek çalışmanın ekonomiye getireceği artıların veya ekonomik durgunluk yaşanan dönemlerde esnek çalışma imkanlarının olması işvereni rahatlatmakta ise de, her işyerinde veya işte esnek çalışma olanağı olacak diye bir kural bulunmamaktadır. İşin niteliği elvermedikçe kısmi süreli sözleşme yapılma zorunluluğu bulunmadığına göre kadın işçinin aile yükümlülükleri de gözetilerek kısmi çalışmasının teşvik edilmesi gibi bir uygulama ile uygun iş imkanı sağlamak mümkün olmayacaktır.

Kadın işçilerin çağrı üzerine istihdamı da bir çare değildir. Çünkü çağrı üzerine kurulu sözleşme ile sürekli bir iş olanağı olmadığı gibi belirli bir mesleğin öğrenilmesini ve gelişmeyi de engelleyen niteliktedir.

Eve iş vermek sureti ile çalıştırma konusunda ise; kadınların istihdamında öne sürülen bir ilişki olarak ortaya atılan bu yöntemin İş Sözleşmesi olarak kabul görmesi mümkün değildir. İş yapan tarafın evinin işverenin işyeri ve hakimiyet ve sorumluluk alanı içinde olmadığı ,böyle bir ilişkide işverenin SSK bağlamında yükümlülüklerinin olacağını düşünmenin mümkün olmadığını da açıklamak gerekir.

Acil ve önemli olan ise kadının eğitilmesi ve eğitim seviyesinin yükseltilmesi ve özgürlüğünün kazandırılmasıdır. Bunun sağlanması ile esasen kadın iş yaratma becerisine kendisi kavuşacaktır. Diğer çok önemli bir konu da Türk tarımına ivme kazandırmak suretiyle kadının tarım sektöründe tarım ürünlerine ilişkin sanayide istihdam edilmesinin sağlanması olacaktır.

Kadın emeğinin vasıfsız ve ucuz olarak tanımlanması, formel sektörde kadınlara açık olan sınırlı sektörlerin de genç ve bekar kadınları tercih etmesi, evli ve çocuk sahibi kadınların enformel sektöre yönelmesiyle sonuçlanmıştır. Bu, üretimi ucuzlaştırdığı ve esnekleştirdiği için işverenlerin işine gelirken, bir yandan da kadınların zamanlarını istedikleri gibi kullanabilmelerini, asıl işlerinin ve çocuk bakımının aksamamasını sağlamakta ve bu nedenlerle kadınların da tercih ettikleri bir üretim biçimine dönüşmektedir. Ancak aynı zamanda, kadınların yaptıkları işi “iş”olarak nitelendirmelerine ve elde ettikleri zaten az olan geliri sadece bir katkı olarak değerlendirmelerine yol açmaktadır.

Bu yolla hem piyasa kadının emeğini istediği biçimde kullanabilmekte, hem de kadın kendi mücadelesini verecek bir zemin kazanamamakta;üretime katılıyor oluşu, onun güç kazanmasıyla sonuçlanmamakta ve var olan egemen değer ve roller geçerliliğini korumaktadır.

Türkiye'deki duruma yönelik öneriler ise çeşitlendirilebilir:

İstihdam politikaları oluşturulurken, kadınlar sessiz ve yedek işgücü olarak düşünülmemeli, kadınların çalışma hakkı, toplumsal sorumlulukları ve işlevleri de göz önünde bulundurularak, çağdaş toplumların kurumsal yapıları ile desteklenerek korunmalı. Kadının örgütlenme hakkını kullanabilmesi için örgütlenme önündeki engeller kalkmalı.

Kayıt dışı sektörde, güvencesiz, korumasız ve düşük ücretle, özellikle tekstil gibi emek-yoğun sektörlerde çalıştırılan kadınların emekleri korunmalı ve kayıt altına alınmalıdır. Küreselleşen dünyada, kadın sorunlarının çözümünde 'insan merkezli küreselleşme' veya 'güler yüzlü küreselleşme' başarılabilmeli.

BM Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW), uluslararası belge ve sözleşmeler dikkate alınmalı. Eğitimde fırsat eşitliği ilkesinden gerektiği gibi yararlanılmalıdır. BM Kadın Kalkınma Fonu (UNIFEM) kriterlerinde, Dünya Ekonomik Forumu raporlarında ve ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü) sözleşmelerinde ifade edilen 'eşit işe eşit ücret, düşük ücret ve vasıfsız işlerle sınırlı olmayan iş alanlarına erişme fırsatı, politik hayata katılım, eğitim, sağlık ve anne sağlığı' gibi ilkeler gerektiği gibi uygulanmalıdır.

Kadınlar tüm alanlarda daha aktif hale gelmelidir. Kadının aile içindeki rolünü sıfırlayan, annelik misyonunu küçümseyen çarpık anlayışlara da mesafeli olmak gerekmektedir. Sağlıklı toplum yapıları ancak sağlıklı ailelerle gerçekleşebilir. Kadınların üretkenliğini, çalışmasını ve ekonomik özgürlüklerini savunmakla birlikte, toplumun aile yapısının da korunması gereklidir.

KAYNAKÇA

- Adalı, Sinan. **Sömürgecilikten Küreselleşmeye: “kapitalizm öldürür!”**. İstanbul: Pencere Yayınları, 2001.
- Altındal, Aytunç. **Türkiye’de Kadın**. İstanbul: Anahtar Kitaplar, 1991.
- Ansal, Hacer, Suat Küçükçiftçi, Özlem Onaran ve Benan Zeki Orbay. **Türkiye Emek Piyasasının Yapısı ve İşsizlik**. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 2000.
- Arın, Tülay. “İktisat Kuramının Kadına Bakışı”,Der. Necla Arat, **Türkiye’de Kadın Olgusu** , İstanbul: Say Yayıncılık, 1999.
- Araydın, Ada, Asuman Erendil, Tuna Taşan, Elvan Gülöksüz, Melda Atakan, Gökmen Argun, Dilek Dönmez, Şehriban Gözcü, Sevim Gözcü ve Ayfer Geçkin, **Yeni Üretim Süreçleri ve Kadın Emegi : Dış Pazarlara Açılan Konfeksiyon Sanayinde Yeni Üretim Süreçleri ve Kadın İşgücünün Bu Sürece Katılım Biçimleri**,TC Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara: Kasım 1999.
- Aydın, F. Çiğdem. “Kadın İşgücü ve Çalışma Yaşamı”, 8 Mart 2006, SHP Ankara, www.shp.org.tr/images/yayinlar/KADIN%20İŞGÜCÜ%20VE%20ÇALIŞMA%20YAŞAMI.doc –shp
- Aytaç, Serpil. “Türkiye’de Kadın İşgücü” Seminerleri I-II. Ankara: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu,1999.
- Belek, İlker. **“post kapitalist” Paradigmalar**. İstanbul: Sorun Yayınları, 1999.
- Beneria, Lourdes. **Gender, Development and Globalization Economics as if All People Mattered**. NewYork: Routledge, 2003.
- Benokan, Kaan. “AB Hukukuna Uyum Sürecinde Türkiye’de Sorunlu Alanlar”, Bolu, Aralık 2005, (12.06.2006), <http://www.calismahayati.net/makale9.htm>
- Birinci, Yüksel. “Globalleşen Dünyada Emek Piyasası” **İktisat Dergisi**. Sendikalar ve Küreselleşme.Sayı, 369, Temmuz 1997.
- Coleman, Judie. “*Globalisation and Women*” **The Guardian**, 7 March 2001, <http://www.cpa.org.au/garchve3/1036glob.html>, (18 Kasım 2005)
- Çolak, ÖmerFaruk. “İşsizliğin Dinamikleri”,TİSK, Mayıs 2005, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1202&id=67, (1Mart 2006)

Demirel, Ahmet, Zuhale Kayaalp Bilgin, Murat Kocaman, Funda Ödemiş, Tansel Demirel, Bengü Usal, Suat Bayrakçı, Evren Fıstıkoğlu, Ahmet Destici, Özgün Türköz ve Sevinç Başmak. **Çalışmaya Hazır İşgücü Olarak Kentli Kadın ve Değişimi**. T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü. Ankara, 1999.

Dicleli, Ayşe Bilgi. “Türkiye’de Kadın”, Demografik Gruplar, Kadınların Katılımı Sunumu, Kader 8 Mart 2005, www.ari.org.tr/sunum/istanbuldersnotlari7.doc, (16 Haziran 2006).

DİE Hane halkı İşgücü Anketi Sonuçları, 1988-2006, Ankara.

DİE 1990 Genel Nüfus Sayımı, Ankara.

Dijkstra, Geske and Janneke Plantenga. **Gender and Economics A European Perspective**. London: Routledge, 1997.

Ecevit, Yıldız. **Kentsel Üretim Sürecinde Kadın Emeğinin Konumu ve Değişen Biçimleri**. İstanbul: İletişim Yayınları:1990.

Ecevit, Yıldız. “Türkiye’de Ücretli Kadın Emeğinin Toplumsal Cinsiyet Temelinde Analizi” Oya Baydar (dizi korrdinatörü). **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**. Bilanço ’98.Yayın Dizisi, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998.

Efes Pilsen, **Türkiye’de Kadın Profili 2**. 2004.

Emre, Emel. **Türkiye’de Çalışma Yaşamında Kadın**, Ankara: KESK, (2004), <http://www.bianet.org/2004/10/21/45619.htm>, (29 Ocak 2005)

Eraydın, Ayda ve Asuman Erendil Türkün, “Konfeksiyon Sanayinde Yeniden Yapılanma Süreci, Değişen Koşullar ve Kadın Emeği: Ne Kazandılar, Ne Kaybettiler?” İktisat Dergisi. Ev Eksenli Çalışma, Ekim 2002.

Eraydın, Ayda, Asuman Erendil, Tuna Taşan, Dr. Elvan Gülöksüz, Melda Atakan, Gökmen Argun, Dilek Dönmez, Şehriban Gözcü, Sevim Gözcü, Ayfer Geçkin, **Yeni Üretim Süreçleri ve Kadın Emeği : Dış Pazarlara Açılan Konfeksiyon Sanayinde Yeni Üretim Süreçleri ve Kadın İşgücünün Bu Sürece Katılım Biçimleri**, TC Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara: Kasım 1999

Erdut, Tijen. “İşgücü Piyasasında Enformelleşme ve Kadın İşgücü”, **Çalışma ve Toplum**, 2005/3, <http://www.sendikanet.org.tr/modules/news/article.php?storyid=1126>, (12 Mayıs 2006).

Erman, Tahire. “Kadınların Bakış Açısından Köyden Kente Göç ve Kentteki Yaşam” Oya Baydar (dizi korrdinatörü) **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**. Bilanço ’98.Yayın Dizisi, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998.

Eyüboğlu, Ayşe, Şemsa Özar ve Hülya Tufan Tanrıöver, **Kentlerde Kadınların İş Yaşamı Katılım Sorunlarının Sosyo – Ekonomik ve Kültürel Boyutları**, TC Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara, Mayıs 2000

Eyüboğlu, Dilek. **Kadın İşgücünün Değerlendirilmesinde Yetersizlikler**. Ankara: Milli Produktivite Merkezi Yayınları, 1999.

Gediz, Burcu ve M.Hakan Yalçınkaya. “Türkiye’de İstihdam, İşsizlik ve Çözüm Önerileri: Esneklik Yaklaşımı” Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Manisa, Aralık 1999, www.geocities.com/ceteris_paribus_tr2/gediz3.doc, (15 Ekim 2004)

George, Susan. “Küreselleşme, İktidar ve Sendikaların Rolü”. **İktisat Dergisi**, Sendikalar ve Küreselleşme, Sayı, 369, Temmuz 1997.

Guttal, Shalmali. “Women and Globalisation”, **Presentation at the Conference: Strategies in the Thai Women’s Movement in the 21th Century**, Bangkok, March 28–29 2000, <http://www.focusweb.org/publications/researchpapers/Research%20Papers/women%20and%20globalisation.html>, (11 Nisan 2004)

Günlük, Gülay, Ergin Pulhan ve Şemsa Özar. **Kadın İstihdamı İçin Yeni Perspektifler ve Kadın İşgücüne Muhtemel Talep**. T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü. Ankara, 2000.

Gürsel, Seyfettin. “İşsizlik Düşmeye Devam Eder mi?”, Vatan, 4 Ekim 2004, <http://www.vatanim.com.tr/root.vatan?exec=yazardetay&sid=&Newsid=37397&Categoryid=4&wid=18>, (4 Ekim 2004).

Hattatoğlu, Dilek. “Ev Eksenli Çalışmada Çocuk Emeği ve Kadın Emeği İlişkileri”. **İktisat Dergisi**, Ev Eksenli Çalışma, Sayı, 430, Ekim 2002.

Horgan, Goretti. “How Does Globalisation Affect Women?” **International Socialism Journal**, Issue 92 Autumn 2001, <http://pubs.socialistreviewindex.org.uk/isj92/horgan.htm>, (14 Mart 2004)

İlkkaracan, İpek. “Kentli Kadınlar ve Çalışma Yaşamı”. Oya Baydar (dizi korrdinatörü). **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**. Bilanço ’98.Yayın Dizisi, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998.

ILO, **Global Employment Trends Brief**, USA, January 2006.

ILO, Economically Active Population, 1950 – 2025, New York, 1996.

İş ve İşçi Bulma Kurumu İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı “Değişen Bir Toplumda Kadının İstihdam İmkanlarının Geliştirilmesi” Konulu Konferans. 7 – 8 Kasım 1989, İstanbul: Ankara: 1990.

Jacobsen, Joyce P. **The Economics of Gender**. Massachussets: Blackwell Publishers, 1999.

Jain, Devaki. “*Feminisms and Globalisation: Women 2000*”, Symposia Series, NCRW, CUNY and Japan Preparatory Comittee “**Economic Dimensions of Globalisation Panel**”, June 2000, <http://www.womenaction.org/ungass/globalisation.html>, (7 Temmuz 2005)

Kabasakal, Hayat. “Türkiye’de Üst Düzey Kadın Yöneticilerin Profili”. Oya Baydar (dizi koordinatörü). **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**. Bilanço ’98.Yayın Dizisi, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998.

Kadın İstihdamı Zirvesi Sonuç Bildirisi, İstanbul, 11 Şubat 2006, (15 Haziran 2006), <http://www.tisk.org.tr/duyurular.asp?ayrinti=True&id=1691>

Kalaycıoğlu, Sibel ve Helga Rittersberger. “ İş İlişkilerine Kadınca Bir Bakış: Ev Hizmetinde Çalışan Kadınlar” Oya Baydar (dizi korrdinatörü) **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**. Bilanço ’98.Yayın Dizisi, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998.

Kandiyoti, Deniz. **Major Issues On The Status Of Women In Turkey: Approaches and Priorities**. Ankara Seminar January 11 – 13, 1980. Ankara: The Turkish Social Sience Association.

Karlsson, Ingemar. “*Globalisation Compels Women to Work Under Hard Conditions*” **News Letter** No 2, 2002,<http://www.arbetslivsinstitutet.se/workinglife/02-2/02.asp>, (14 Mart 2004)

Kasnakoğlu, Zehra and Meltem Dayıoğlu. “Female Labor Force Participation and Earnings Differentials Between Genders in Turkey”. (Edit) By Janet M. Rives and Mahmood Yousefi, **Economic Dimensions of Gender**, Praeger: London, 1997.

Kazgan, Gülten. **Küreselleşme ve Ulus-Devlet**. Yeni Ekonomik Düzen. İstanbul:Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.

Kazgan, Gülten. **Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.

KESK .“Kapitalist Küreselleşmenin Kadın Emegine Etkileri”, KESK Kadın Kurultayı Atölye Çalışması, Nisan 2001, <http://www.kesk.org.tr/kesk.asp?sayfa=dky&id=22>, (21 Kasım 2004)

KESK Sendikal Örgütlenme Olumlu Eylem ve Güçlendirme Politikaları Sonuç Raporu, 2005. <http://www.kesk.org.tr/kesk.asp?sayfa=kadinyazi&id=29> (3 Haziran 2006).

Kılıç, Cem. “ Türkiye’de Kadın İşgücüne Katılım Oranları ve Gelişen Sanayi Merkezleri Açısından Görünümü”, Dicle Üniversitesi, Ekim 2000, <http://www.dicle.edu.tr/~khuka/10.htm>, (27 Aralık 2005)

Kırkpınar, Leyla. “ Türkiye’de Toplumsal Değişme Sürecinde Kadın” Oya Baydar (dizi korrdinatörü) **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**. Bilanço ’98.Yayın Dizisi, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998.

Koray, Meryem, Sevda Demirbilek ve Tunç Demirbilek. **Gıda İşkolunda Çalışan Kadınların Koşulları ve Geleceği**.T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü. Ankara, 1999.

Koray, Meryem. “Küreselleşme İlerlerken Gerileyenler: Ekonomi Karşısında Sosyal, Sermaye Karşısında Emek, Piyasa Karşısında Siyaset”. **İktisat Dergisi**. Sendikalar ve Küreselleşme, Sayı, 369, Temmuz, 1997.

Kümbetlioğlu, Belkıs ve Nilgün Çağa. “Küreselleşme ve Kadın İstihdamı”. Toplum Bilim Feminist, Mayıs 2002. İstanbul.

Kümbetlioğlu, Belkıs ve Nilgün Çağa, “Çalışan Kadınlar ve Küreselleşme”, Görüş, Eylül 2000.

Karl Marx, Kapital 1, çev. A. Bilgi, Ankara: Sol Yayınları, 1978

Marx, K, Engels, F., Lenin, V.I., Stalin, J. **Kadın ve Komünizm**. Ö. Ufuk (çev.). İstanbul: Öncü Kitabevi, 1970.

Marx, Karl, Engels,Friedrich. **Komünist Parti Manifestosu**. Ankara: Sol Yayınları, 1998.

Masuda, J., **Managing The Information Society**, Massachussets: Basil Blackwell , 1990

Mc Carthy, S. “*The Dilemma of Non Participation*”, C.J. Lammers and G. Szell (ed.), **International Handbook of Participatin in Organisations, Organisational Democracy**, London: Oxford University Pres, 1989

Minibaş, Türkel. “Türkiye’nin Kalkınma Sürecinde Kadın İşgücü”, Necla Arat (der) , **Aydınlanmanın Kadınları**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul: 1998.

Moçoş, Ebru. “Ev Eksenli Çalışma ve Yeniden Örgütlenen Geleneksel İlişkiler” Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2004. <http://www.sendikanet.org.tr/modules/news/article.php?storyid=176>, (24 Şubat 2006)

Munck, Rolando. **Emeğin Yeni Dünyası Küresel Mücadele, Küresel Dayanışma.** Mahmut Tekçe (çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi, 2002.

Necef, Şule. “Emeğin Özgürleşmesi Üzerine”. **İktisat Dergisi**, Sendikalar ve Küreselleşme, Sayı: 369, Temmuz 1997.

Ng, Cecilia. “*Women: Globalisation and Women*”, **Human Resources** Vol: 11, February 2001, <http://www.hrsolidarity.net/mainfile.php/2001vol11no2/25/>, (25 Kasım 2004)

Nielsen, K. “Towards a Flexible Future Theories and Politics”, B. Jessop (ed.), **The Politics of Flexibility, Restructuring State and Industry in Britain, Germany and Scandinavia**: London: Billing and Sons, 1991.

Osterman, P “How Common Is Work Place Transformation and Who Adopt It?” **Industrial Relations Relive**, 42, 1994

Örtlek, Muhammed. “İstihdamın Kadınlaşması”, **Radikal**, 17 Şubat 2006, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=178889&tarih=17/02/2006>, (17 Şubat 2006)

Özbay, Ferhunde. “Kadınların Eviçi ve Evdışı Uğraşlarındaki Değişme”, Şirin Tekeli (der) **Kadın Bakış Açısından 1980’ler Türkiye’sinde Kadınlar**.İletişim Yayıncılık, İstanbul: 1990.

Özbilgin, Mustafa F. and Diana Woodward. “Belonging and Otherness” **Gender Work and Organisation**, Volume 11, November 2004

Pelaez E.and Hollaway J., “Learning to Bow: Post Fordizm and Technological Determinism”, W. Bonefeld and J. Hollaway, **Post Fordism and Social Form a Marxist Debate on the Post Fordist State**, London: MacMillan Press, 1991

Rassool,N. “Post Fordism? Technology and New Forms of Control”, **British Journal of Sociology of Education**, vol.14, 1993.

Rifkin J., **The End of Work, The Decline of The Global Labor Force and The Down of Post Market Era**, NewYork: G. P. Putnam’s Sons, 1995.

Rives, Janet M. and Mahmood Yousefi. **Economic Dimensions of Gender Inequality A Global Perspective**. London: Praeger, 1997.

Sezgin, İlhan. “Kadın İstihdamının Artırılmasında Mesleki Eğitimin Rolü”Gazi Üniversitesi, Ocak 2006, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1357&id=72, (3 Nisan 2006).

Sönmez, Mustafa. “Emek Piyasası Kadıncılaşmıyor”, 14 Şubat 2006, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=4920, (2 Mayıs 2006)

Süral, Nurhan. **Avrupa Topluluğunun Çalışma Yaşamında Kadın – Erkek Eşitliğine Dair Düzenlemeleri ve Türkiye**, Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, 2002.

Stiglitz, Joseph E. **Küreselleşme Büyük Hayalkırıklığı**. Arzu Taşçıoğlu, Deniz Vural (çev.). İstanbul: Plan B Yayınları, 2002.

The World Bank, **Turkey: Women in Development**, Washington, 1993.

A. Tickcell and J. A. Peck, “Accumulation, Regulation and The Geographies of Post Fordisms: Missing Links in Regulationist Research”, **Progress in Human Geography**, vol. 16, 1992.

Toksöz, Gülay ve Şerife Özşuca. “Enformel Sektörde İstihdamın ve İşgücünün Özellikleri”. **İktisat Dergisi**, Ev Eksenli Çalışma, Sayı, 430, Ekim 2002.

Toksöz, Gülay, Alev Özkazanç ve Bedriye Poyraz, *Kadınlar, Kalkınma ve Sosyal Adalet*, Ankara Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara 2001, kasaum.ankara.edu.tr/gorsel/dosya/1095679034kal.doc, (30 Aralık 2005).

Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu. **TİSK “Kadın İşgücü” Araştırması**. Ankara, 1999.

“Türkiye’de İşçiler Sömürülüyor” .Cumhuriyet Gazetesi. 15 Ocak 2006.

“Türkiye’de Emek Piyasasında Kadınların Durumu” Türk-İş Raporu, 2005, www.turkis.org.tr/icerik/avparkadin.doc, (19 Haziran 2006).

Türkiye’de Kadın İşgücü. <http://www20.uludag.edu.tr/~nazan/2077-11.html> ,2005, (5 Mayıs 2006).

Türkiye’de Kadınların Çalışma Yaşamına Katılımı ve Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Gerçekleştirilen Çalışmalar.2005, <http://www.kssgm.gov.tr/istihdam.html>, (13 Haziran 2006).

Uluslararası Çalışma Örgütü, Basın Duyurusu, 30 Ocak 2006 Türkiye Temsilciliği, <http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/index.htm>, (5 Nisan 2006)

United Nations, **The World’s Women 1995 Trends and Statistics**. Social Statics and Indicators Series No. 12. New York 1995.

UNDP, Human Development Report, New York 1995

UNDP, Human Development Report 2005, New York.

Vickers, Jeanne. **Women and The World Economic Crisis**. London: Zed Books Ltd.,1992.

Vogell, Lise. **Marksist Teoride Kadın**. Mine Öngören (çev.). İstanbul: Pencere Yayınları, 2003.

Walby, S. “Flexibility and The Changing Sexual Division of Labor”, S. Wood (ed.), **The Transformation of Work** , London: Unwin Hyman, 1989

Wichterich, Christa **Küreselleş[tiril]en Kadın**. Eşitsizliğin Geleceğinden Raporlar. Tunç Tayanç, Füsun Tayanç (çev.). Ankara:Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, 2004.

World Bank, **Workers In An Integrating World: World Development Report.**, Oxford: Oxford University Press, 1995.

The World Bank, **Turkey: Women in Develepment**, Washington, 1993.

N. Withford and R. Gruneu, “Between the Policies of Production and The Politics of the Sign: Post Marxism, Post Modernism and New Times”, **Current Perspectives in Social Theory**, vol. 13, 1993

Yeşilmen, Necmettin. “Kadın İstihdamını Arttırmada Eğitimin Rolü, Ülkemizdeki Durum ve Öneriler”,TİSK, Mart 2006,
http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1354&id=72, (9 Haziran 2006)